

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Fakulta pedagogická

Katedra společenských věd

Diplomová práce

VYBRANÉ PROBLÉMY EKONOMICKÉHO

MYŠLENÍ STAROVĚKU

SELECTED PROBLEMS OF ANCIENT ECONOMIC
THOUGHT

Vypracovala: **Hana ŠPLÍCHALOVÁ**

Aprobace: Matematika – Občanská výchova pro 2. stupeň ZŠ

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Pavel HEJTMAN, CSc.**

Oponent diplomové práce:

České Budějovice 2005

Knihovna JU - PF

3 1 1 5 1 7 1 8 0 2

Prohlašuji, že diplomovou práci na téma: *Vybrané problémy ekonomických myslitelů starověku* jsem vypracovala samostatně a použila jen zdroje, které cituji a uvádím v příložené literatuře.

V Českých Budějovicích, 30.11.2005

Štěpánková Jana

Děkuji vedoucímu diplomové práce PhDr. Pavlu Hejtmanovi, CSc. za jeho cenné rady, podnětné připomínky a odborné vedení při zpracování mé diplomové práce.

ANOTACE

Diplomová práce, která nese název: *Vybrané problémy ekonomických myslitelů starověku*, je zaměřena na myšlenkový přínos, jenž nám tu zanechali starověcí filozofové; Xenofón, Platón, Aristoteles.

Než začnu pojednávat o mých postřezích, týkajících se ekonomie u výše zmíněných osobností, bylo třeba nastínit období, v němž se po několik desítek stránek budete „pohybovat“. Samotná doba starověkého Řecka, trvala několik století, a tak mi doufám prominete, že jsem jí věnovala „pouze“ několik stran v celém svém pojednání.

Poté, co dočtete i stručnou podobu starověkého Řecka, dostanete se k hlavnímu částem celé práce. Každá z osobností je členěna téměř stejným způsobem. Nejprve se zaměřuji na život a dílo filozofa, jeho pohled na stát a nakonec na jeho ekonomické myšlenky; toto mají společné. U Platóna a Aristotela je navíc jedním bodem obsahu pojednání o tom, jak jsou jejich výroky viděny v očích například Karla Marxe a dalších osobností filozofie a ekonomie.

Protože je známo, že Aristoteles byl Platónovým žákem, pokusila jsem se tyto dva postavit vedle sebe a porovnat jejich vzájemné ovlivnění...

V neposlední řadě nesmím opomenout upozornit na přílohu, v níž jsou citovány některé pro mě důležité pasáže (z děl autorů, o nichž je toto pojednání), na nichž stojí výrazná část mé práce.

Annotation

This thesis called „*Selected Problems of Middle Ages Economical Thinkers*“ deals with the thoughts contribution that the Ancient Greek philosophers (Xenophobes, Plato, and Aristotle) left here.

Before discussing the economics remarks concerning the personalities mentioned above, it is necessary to deal with the appropriate time period. The time of the Ancient Greece lasted several centuries and I hope you can excuse that I devoted it „only“ several pages in the whole discourse.

After reading the brief characteristics of Middle Ages Greece, you will get to the main parts of this work. Each of the personalities' article is structured almost (in) the same way. First I focus on the philosopher's life and work, his view of the state and finally on his economical thoughts – they have this in common. When discussing Plato and Aristotle, one point of the contents is a discussion about how the philosophers' statements are perceived for example by Karel Marx and other philosophical and economical personalities.

As it's known, Aristotle was a pupil of Plato's, I tried to put them next to each other, and compare their mutual influence.

Last but not least, I must not forget to draw attention to the appendix where the important passages are quoted (from the works of the authors this discourse is about). The distinctive part of my work is based on them.

OBSAH:

1. ÚVOD	1
2. ŘECKO VE STAROVĚKU	2
2.1. Vývoj Řecko ve starověku	2 – 7
2.2. Řecko-perské války	8 – 11
2.3. Athény a Sparta	11
2.3.1. Athény	11 – 12
2.3.2. Sparta	12 – 13
2.3.3. Sparta proti Athénám	13 – 14
3. XENOFÓN (430 – 355 (354) př. n. l.)	15 – 16
3.1. Xenofónův život	16 – 18
3.2. Xenofónovo dílo	18 – 19
3.3. Xenofónův pohled na stát	19 – 22
3.4. Ekonomické myšlenky v jeho díle	22 – 25
4. PLATÓN (427 – 347 př. n. l.)	26
4.1. Platónův život	26 – 27
4.2. Platónovo dílo	28 – 30
4.3. Platónův pohled na stát	31 – 40
4.4. Platónovy ekonomické myšlenky	40
4.4.1. v díle: ÚSTAVA	40 – 43
4.4.2. v díle: ZÁKONY	43 – 48
4.5. ÚSTAVA versus ZÁKONY	48 – 49
4.6. Pohledy na Platónovo učení o společnosti	50 – 53
5. ARISTOTELES (384 – 322 př. n. l.)	54
5.1. Aristotelův život	54 – 55
5.2. Aristotelovo dílo	55 – 57
5.3. Aristotelův pohled na stát	57 – 67
5.4. Aristotelovy ekonomické myšlenky	67
5.4.1. v díle: POLITIKA	67 – 74
5.4.2. v díle: ETIKA NÍKOMACHOVA	74 – 85
5.5. Aristotelův přínos pro budoucnost	85 – 87
6. PLATÓN versus ARISTOTELES (učitel versus žák)	88 – 91

7. ZÁVĚR	92
8. LITERATURA	93 – 94
9. PŘÍLOHA	95 – 154
9.1. Vývoj Řecka ve starověku	97
9.2. Xenofón: O STÁTNÍCH PŘÍJMECH	98 – 102
9.3. Platón: LISTY	103 – 104
9.4. Platón: ÚSTAVA	105 – 114
9.5. Platón: ZÁKONY	115 – 125
9.6. Aristoteles: POLITIKA	126 – 144
9.7. Aristoteles: ETIKA NÍKOMACHOVA	145 – 154

1. ÚVOD

Zpracovávat toto téma mi bylo nabídnuto na základě mé seminární práce: *Aristoteles a jeho ekonomické myšlenky*, kterou jsem odevzdávala na předmět Dějiny ekonomického myšlení. Nevím, zda bylo vítězstvím pokračovat v této problematice, ale na druhou stranu, už jsem věděla, co se ode mne bude očekávat.

Když jsem se zmínila o tom, že má diplomová práce má název: *Vybrané problémy ekonomických myslitelů starověku*, setkala jsem se u většiny dotazovaných s výrazným údivem v jejich tváři. Nevím, snad je „vystrašila“ slova v názvu, ale když se člověk nad tímto zamyslí, noční můry z daného tématu rozhodně mít nebude. Myslím si totiž, že většina, kdož budou číst moji práci a netuší, co se v ní tak úplně skrývá, budou doufám mile překvapeni. I já se musím přiznat, že jsem kolikrát na některé pasáže doslova koukala s otevřenou pusou, jaká moudrá slova nám tu zanechali Platón, Aristoteles a v neposlední řadě i Xenofón.

Tato práce by měla být zaměřena na problémy hospodářství v dílech výše zmiňovaných autorů a také poukázání na počátky ekonomického myšlení ve starověku, na základě zjištěných informací.

Určitě se v této práci setkáte s pasážemi, jenž Vám budou připadat více než známé a hodně podobné situacím, které již jsou úspěšně za námi (např. komunismus), nebo je právě prožíváme prostřednictvím současné politické a ekonomické situace...

Bylo by chybou, kdybych Vás předem neupozornila na některé odstavce, o nichž si při jejich čtení možná budete myslet, že to, co je napsané, není pro toto dílo podstatné a že to třeba i zbytečně zabírá místo věcem a myšlenkám, které s danou problematikou viditelně souvisí. Hádat se s Vámi nebudu, protože ne vždy čtenář souhlasí s tím, co autor daného napíše, a proto svůj záměr vysvětlím. Protože má práce by měla pojednávat o ekonomických myšlenkách starověku a to především u Xenofón, Platóna a Aristotela, nemohla jsem si odpustit zmínku o Sokratovi, protože nebýt jeho, neměla bych teď o čem psát...

2. ŘECKO VE STAROVĚKU¹

Řecké dějiny jsou jak v evropském, tak ve světovém kontextu velikou zvláštností. Řecko, jako kolébka evropské kultury, nikdy nebylo velikou říší, s výjimkou krátkého období vlády Alexandra Velikého. Vždy to byly malé městské státy vázané spolu pouze různými dohodami. Občas došlo mezi nimi i ke krutým bojům.

Přes onu roztříštěnost se Řekové dokázali ubránit i tak mocným říším jako byla říše perská. Jediné období, kdy bylo Řecko opravdu velkou říší byla vláda Alexandra Velikého (Makedonského). Toto období trvalo přibližně 11 let. Ironií je, že střed této říše nebylo to pravé antické Řecko, za které považujeme Athény, případně Spartu, ale do té doby téměř bezvýznamná oblast Makedonie...

2.1. Vývoj Řecka ve starověku²

Jih Balkánského poloostrova byl v průběhu několika set let osídlen množstvím kmenů, které se usadily ve vnitrozemí i na pobřeží. V průběhu staletí začaly užívat společné jméno *Hellénové* (toto označení se užívá dodnes). České pojmenování Řekové pochází z latiny (*Graeci*).

Řekové žili po mnoho staletí v rodové společnosti, kdy v jejím čele, obdobně jako u jiných národů, stála rodová šlechta (*aristokracie*³). Ta si přisvojila většinu půdy i stád. Nejvyšší postavení v tehdejším zřízení společnosti měl král, i když závažná rozhodnutí projednávali členové rodů (pouze muži) až do doby, než vznikl stát.

Na dlouhém a členitém pobřeží Řekové zakládali rybářské a obchodní osady a ve vnitrozemí se zabývali zemědělstvím. Chovali dobytek a pěstovali olivovníky a vinnou révu. Mezi skupinami kmenů žijících v různých částech země byly velké

¹ Augusta, P., Dějiny starověkého Řecka a Říma, Praha 1994; Azgusta, P., Honzák, F., Jak se žilo ve starověku, Bratislava 1993; Mandelová, H., Kunstová, E., Pařížová, I., Dějiny pravěku a starověku, Liberec 2001; Oliva, P., Dějiny starověkého světa, Praha 1995; Oliva, P., Kolébka demokracie: dějiny a kultura klasického Řecka v 4.-5. století př. n. l., Praha 2000; Oliva, P., Řecko, Praha 2002; Souček, J., Dějiny pravěku a starověku, Práce, s. r. o., Olomouc 1995; Zámarský, V., Řecký zázrak, Praha 1972; <http://www.recko.cz>

² časová osa – viz. Příloha, str. 97; Mandelová, H., Kunstová, E., Pařížová, I., Dějiny pravěku a starověku, Liberec 2001, str. 68 – 69

³ Aristokracie = „nejlepší lidé“; příslušníci skupiny urozených a požívající ve společnosti mnohé výsady

rozdíly a nikdy nedošlo k jejich vzájemnému sjednocení. I přesto měli Hellénové mnoho společného, a to zejména duchovní život a náboženství. Vzájemně si rozuměli, i když mluvili různými dialekty. Měli společné vlastnosti, které jim umožňovaly vynikat mezi ostatními obyvateli Středomoří. Především šlo o schopnost přijímat nové podněty, využít je a vylepšit, dále o jejich houževnatost, tvořivost, úsilí o dosažení dokonalosti, soutěživost, ale i o tvrdost, sebevědomí, neústupnost a vznětlivost.

Rozhodující slovo v řecké společnosti v období mezi lety 1200-800, které je historiky nazýváno temným obdobím řeckých dějin, neboť nastal pokles civilizační úrovně, měli aristokraté, kterým Homér říkal králové (*basileové*).

Společnost byla různorodá a tvořilo ji několik skupin obyvatel. Základní jednotkou společnosti byly rody. Mezi jejich příslušníky byly velké rozdíly nejen v majetku, ale i v postavení. V zemi vládl král, ale vedoucí postavení měla rodová šlechta (*aristokracie*). Nejpočetnější skupinou byli svobodní rolníci (bojovníci), kteří sice podléhali aristokratickým vládčům, ale mohli o některých problémech (např. o míru či válce, sporech či zločinech) rozhodovat na společných shromážděních. Řemeslníků bylo poměrně málo a většinu potřebných výrobků si rolníci zhotovovali sami.

Ženy se veřejného života neúčastnily. Většinu času věnovaly domácím pracím; předly, tkaly a vyšívaly, ve větších domácnostech řídily práci služek, zejména při vaření jídla.

Základní ekonomickou jednotkou rané řecké společnosti bylo zemědělské hospodářství (*oikos*), které bylo značně samostatné. Většina produkce byla určena pro vlastní spotřebu a pouze menší část sloužila výměře za speciální řemeslné výrobky a v případě aristokratických hospodářství za luxusní zboží, dovážené z Předního východu foinickými obchodníky. Jádrem *oiku* byla rodina.

Aristokraté měli po ruce i otroky, převážně ženy, protože zajatí muži byli obvykle pobíjeni. Aristoteles přichází v této souvislosti s myšlenkou *přirozeného otroka*, která se vztahuje na lidi neschopné samostatného racionálního úsudku a rozhodování, které za ně tedy musí dělat někdo jiný. Takoví lidé by ovšem neměli smět ovlivňovat osudy společnosti, tedy neměli by mít jakákoli politická práva. V naší době jsou podle Aristotelovy definice přirozenými otroky ti lidé, kteří se

mechanicky řídí např. módou a jinými často přechodnými trendy, jež určuje někdo jiný. K těm lidem patří zejména ženy, což posiluje názor, že ty by neměly mít volební právo...

V Řecku 8. - 6. století př. n. l. (archaické období) se dále proměňovalo složení společnosti, rozvíjela se výroba i obchod a vytvořily se základy několika různých typů státního zřízení v jednotlivých *poleis* (mn. č.; *polis* = obec, městský stát).

V jednotlivých oblastech mělo svá hospodářství více aristokratů, z nichž pak některý dostal větší vážnosti a stal se králem. Jeho moc však nebyla nikdy neomezená a vždy musel dbát na mínění jiných aristokratů a do jisté míry i na zájmy ostatních svobodných obyvatel. Královská vláda byla záhy zatlačena a na počátku archaické doby vládli příslušníci mocných aristokratických rodů společně. Příslušnost k aristokracii byla sice dědičná, ale vážnost ve společnosti si každý aristokrat musel vydobýt sám, nejen na základě své udatnosti na poli válečném, ale i na jeho prospěšnosti v politické a soudní činnosti.

Na začátku archaické doby se vytvořila nová forma řeckého státu (*polis*). Jednalo se o městský stát, v němž se na řízení státních záležitostí podíleli plnoprávní občané, tzn. dospělí muži. Politická práva a povinnosti občanů v různých *poleis* byly různě omezeny, zpočátku urozeným původem, později výší majetku. V *poleis* mohli žít kromě občanů i svobodní obyvatelé bez občanských práv, kteří pocházeli z jiných částí Řecka, a osobně nesvobodní otroci, jejichž pracovní síly se využívalo jak v zemědělství, tak v řemeslné výrobě.

Politická, vojenská a soudní moc byla v *polis* soustředěna do rukou aristokracie, jejímž základním ^{vlastnictvím} postavením byly rozsáhlé pozemky a velká stáda dobytka. Spolu s prudkým nárůstem počtu obyvatel v 8. století př. n. l. začala v mnoha obcích vznikat napjatá situace, kdy na jedné straně chudli drobní rolníci a vlivem toho se stávali závislými na aristokratech, a na straně druhé se posilovalo postavení střední vrstvy občanů neurozeného původu. Převahu mezi nimi měli rolníci, avšak v některých obcích se vytvořila vlivná skupina řemeslníků a obchodníků, z nichž někteří nabyli značného bohatství a dožadovali se podílu na řízení státních záležitostí. Jejich hospodářský vzestup souvisel

s novou formou bohatství, penězi. Nejstarší mince razili maloasijské Lýdové asi na přelomu 7. - 6. století př. n. l. (v Řecku v 6. století).

Občané neurozeného původu získali přístup k úřadům díky výši svého majetku, a nikoli jako dříve urozeným původem. V některých obcích bylo této změny dosaženo pokojnou cestou, kdy si občané ze svého středu či z jiného státu zvolili váženou osobnost, jejímž úkolem bylo usmířit znepřátelené skupiny občanů. Jinde se prosazení novot neobešlo bez zarputilých bojů, při nichž se v některých *poleis* dostali k moci samovládci (*tyrannos*). Tyrani byli většinou aristokratického původu, avšak rozpory mezi jednotlivými aristokraty mohli vést k tomu, že někteří ctižádostiví jedinci se pokusili urvat moc pouze pro sebe. Jelikož jim k tomu nestačily vlastní síly, museli hledat oporu u nespokojených občanů neurozeného původu. Tyrani pak někdy své aristokratické odpůrce vyháněli a zbavovali je majetku, který potom rozdělávali svým stoupencům.

Vláda tyranů znamenala pro mnohé řecké obce vrcholné období jejich politického a kulturního rozvoje, neboť tyrani byli i štedrými, podporovateli umění, jež je mělo oslavit. Ačkoliv *tyrannis* pro řecké státy znamenala období prosperity, Řekové sami ji hodnotili velice záporně a nikde se tyrani neudrželi u moci dále než po tři generace. Nenávist k tyránům plynula z toho, že jejich vláda zbavovala občany účasti na správě státu a odkazovala je na milost či nemilost vládce, což bylo v rozporu s tradicí svobody občanů, neboť se vytvořilo takové společenské klima, které neumožňovalo trvalé prosazení názorů jedné skupiny občanů na úkor druhých. Problémy spjaté s chodem státu se řešily politickými prostředky v radě či ve shromáždění. I přesto, že často docházelo k násilí a k vyhnání politických odpůrců, se samo vytvoření politiky, která napomáhá emancipaci člověka, stalo jedním z nejdůležitějších rysů řeckého historického vývoje.

Ačkoliv i ve 4. století př. n. l. zůstává *polis* stále nejdůležitější organizační formou života řecké společnosti, politický vývoj směřující k vytváření větších státních celků překračoval stále více její hranice. Již vznik athénské říše v 5. století byl naznačením tohoto vývoje, který se stále prohluboval. Některé *poleis* usilovaly o prosazení své moci na úkor druhých a do vzájemných bojů mezi Řeky zasahovaly i cizí mocnosti, nejprve Persie a později Makedonie. Ustavičné a

krvavé války s sebou přinášely i vážné ekonomické a sociální důsledky. Řecké státy se sice pokoušely najít ze staletého válčení východisko a mnohokrát usilovaly o uzavření tzv. všeobecného míru, avšak nikdy se jej ^{nikdy} nepodařilo prosadit. Vždy se totiž našel stát, který i nadále prosazoval své ^{zájmy} hegemonní zájmy. Mnoho řeckých žoldnérů se rekrutovalo z vyhnanců, kteří museli opustit svá města kvůli častým vnitřním bojům. Mocenské zájmy států usilujících o hegemonii, působily i na změny politického uspořádání uvnitř *poleis*, neboť jednotlivé mocnosti ve snaze získat v té či oné *polis* vliv, podporovaly své stoupence. Tak docházelo ke střídání oligarchií s demokraciemi, případně s vládou silných osobností, která ve 4. století př. n. l. získává na významu a předjímá tak vývoj v helénistickém období.

V klasickém období řeckých dějin dochází k novodobému obdivu ke statečnému odporu proti perské a makedonské převaze, k řecké svobodomyšlnosti a demokracii, k jejímuž prohloubení výrazně přispěl Themistoklés. Jako posádky válečných lodí sloužili athénští občané (*thétové*), kteří tak ze státních prostředků získali pravidelný zdroj obživy. Vojenská služba posílila jejich politický vliv, neboť se loďstvo v 5. století stalo nejdůležitější součástí athénské armády. Prohlubování demokracie tak úzce souviselo s rozvojem athénské námořní moci.

Ve slavné řeči nad padlými vojáky v prvním roce peloponéské války vkládá Thukýdídés do Periklových úst slova, která jsou oslavou athénské demokracie:

„My totiž máme státní zřízení, které nepotřebuje nic závidět zákonům sousedů, spíš jsme sami příkladem jiným, než abychom druhé napodobovali. Říká se mu demokracie, vládá lidu, protože se opírá o většinu, ne jen o několik málo jednotlivců; podle zákonů mají všichni stejná práva, když jde o soukromé zájmy, pokud však jde o společenský význam, má při vybírání pro veřejné úřady každý přednost podle toho, v čem vyniká, podle schopnost, ne podle své příslušnosti k určité skupině. Když je naopak někdo chudý schopen vykonat pro obec něco dobrého, není mu v tom jeho nízké společenské postavení na překážku.“⁴

⁴ Souček, J., Dějiny pravěku a starověku, Olomouc 1995, str. 87

Na rozdíl od zastupitelských demokratických systémů novověku byla demokracie v Athénách demokracií přímou. Všichni athénští občané se totiž na chodu demokratického státu sami podíleli účastí v lidovém shromáždění, jako členové rady a porotních soudů či jako úředníci. Účast občanů na řízení státu nebyla výsadou demokratické formy vlády, jak známe z Athén. I jiné řecké obce byly spravovány občany, avšak faktická účast na politickém životě *polis* byla omezena na širší či užší okruh majetných občanů; tuto formu vlády nazýváme *oligarchií*. Plnění občanských povinností bylo čestnou záležitostí a pouze majetnější lidé se mohli věnovat práci ve prospěch státu, aniž by jim to přinášelo existenční starosti. V demokratických Athénách byla aktivní účast umožněna i nejchudším občanům, ale ani zde nepožívalo občanských práv veškeré obyvatelstvo. Vyloučeny byly nejen ženy, ale i početné skupiny *metoiků* a otroků.

Metoikové byli osobně svobodní lidé pocházející z jiných řeckých obcí, kteří se v Athénách usadili. Neměli podíl na politickém životě, ale v době války sloužili ve vojsku. Každý *metoikos* platil daň z hlavy (*metoikion*). Čestnou povinností bohatých *metoiků*, stejně jako bohatých občanů, byly tzv. *leitúrgie*, které obnášely finanční pomoc státu z vlastních prostředků.

Početnou skupinou obyvatel Attiky byli osobně nesvobodní otroci, jejichž životní podmínky byly velmi různorodé; někteří se těšili značné volnosti, když např. pracovali samostatně jako řemeslníci a svému majiteli pouze odevzdávali stanovený obnos. Mohli si tak našetřit peníze a díky nim se vykoupit z otroctví. Příznivé postavení měli také státní otroci, kteří sloužili jako jakási policie, či otroci v bohatých domácnostech, kteří působili např. jako vychovatelé dětí či *paidagogoi*.

Aristotelův postoj k otrokům byl důsledkem ekonomické situace, protože bez otrokářské formy výroby by se antická společnost zhroutila. K otrokům si vytvářel zcela neosobní vztah a choval se až příliš lhostejně k jejich osudům, bez jakéhokoli mravního pohoršení, jako nutné zlo své doby, bez něhož by se řecká vzdělanost nemohla rozvinout.

2.2. Řecko-perské války⁵

V polovině 6. stol. př. n. l. na území dnešního Iránu vznikají základy perské říše. Tato říše se velice rychle rozmáhá a dostává se až do malé Asie, kde touto dobou již byli řecké kolonie a řecké osady. S těmito osadami žili ze začátku Peršané v dobrých vztazích, avšak čím více rostla jejich moc, tím více utlačovali Řeky, až je úplně podrobili. Řekové však jsou národem velice svobodomyslným, a proto se roku 500 př. n. l. vzbouřili. Centrem povstání byl řecký Milet. Toto povstání bylo zpočátku velice úspěšné, ale perská říše byla přece jenom velice silným soupeřem. A vzhledem k tomu, že se Miletu dostávalo jen velice malé podpory z řecké strany, bylo povstání potlačeno. Naopak i malá podpora pevninských Řeků se stala záminkou pro perského krále Dareia pro ovládnutí celého Řecka.

Řecko-perské války patří jednoznačně k jednomu z nejvýznamnějších bodů řecké historie vůbec. Je to nejen období, na které jsou Řekové právem hrdí, ale také období, kdy se poprvé a naposled za celé období anticko-řeckých dějin dokázali všechny městské státy spojit na obranu proti jednomu velkému nepříteli.

Deset let po zdrcující porážce se perské vojsko v čele s králem Xerxem vrátilo. Vrátilo se v neuvěřitelné síle a to jak na lodích, tak i na souši. Řekové se rozhodli nepřítele zastavit v soutěsce u Thermopyl, která otvírala cestu do středního Řecka. Tady se Peršanům postavil spartský král Leónidiás. První tři dny útok statečně odráželi, ale po zradě, kdy se Peršané dostali obráncům do zad, poslal Leónidiás spojence domů a se Spartany zůstal až do konce.

Bohužel ale všichni padli a cesta byla volná. Themistoklés mezi tím přesvědčil občany, aby odešli z města. Ženy a děti se uchýlily na ostrov Salamínu, muži nasedli na lodě. Netrvalo dlouho a Athény byly ukryty pod plameny. V zátoce u Salamíny se nikomu do boje nechtělo, a proto Themistoklés poslal Xerxovi další falešný vzkaz, že bitvu prohrál, i když opak byl pravdou, protože Řekové perské vojsko porazili.

⁵Augusta, P., Dějiny starověkého Řecka a Říma, Praha 1994; Mandelová, H., Kunstová, E., Pařízková, I., Dějiny pravěku a starověku, Liberec 2001; Oliva, P., Dějiny starověkého světa, Praha 1995; Souček, J., Dějiny pravěku a starověku, Olomouc 1995; Zámarský, V., Řecký zázrak, Praha 1972; <http://www.recko.cz/>; <http://www.sfiles.host.sk/history/history03.html>; <http://www.zivotopisy.cz/>

Po této zprávě král utekl a v Řecku zůstal jen jeho věrný vojevůdce Mardonios, který stát v čele stotisícové armády. Bohužel se Řekové po vítězství nedali dále do boje, ale vrátili se domů oslavovat.

Vrátili se i Athéňané, kteří ale museli znovu opustit své domovy, protože se Mardonios vrátil zpět do města. Tentokrát Peršané nenechali kámen na kameni a možná proto konečně Řekové spojili své síly proti nepříteli.

V srpnu roku 479 př. n. l. došlo k rozhodné bitvě u Plataj. Urputný boj trval celý den, ale nakonec byli Řekové donuceni ustoupit. Bylo by chybou, myslet si, že se Řekové vzdali, právě naopak a ráno nastoupili do boje znovu. Zdálo se, že je bitva ztracená, ale potom vyrazil jeden spartský oddíl k tělesné strážii Mardonie a zabil ho. Perské vojsko se dalo na útěk.

I když válka pokračovala ještě řadu let, o vítězi již bylo rozhodnuto. Roku 449 př. n. l. byl uzavřen mír. Malé Řecko porazilo obrovskou perskou veleříši, a tím zachránilo nejen svou vlastní svobodu, ale i základy celé evropské civilizace.

Vítězství nad Peršany, přineslo Athénám nebývalý rozvoj řemesla, obchodu a zemědělství. Protože věděli, že nebezpečí je stále nablízku, sjednotili se v jeden námořní spolek a Athény se staly jeho vůdcem. V Athénách se také rozvíjela demokracie. Svého vrcholu dosáhla za vlády bývalého aristokrata Perikla, který byl přesvědčený demokrat a výborný stratég. Periklés zavedl vyplácení peněžitých odměn za vykonávání úřadu, za účast na soudu či na lidovém shromáždění. Periklés také silně podporoval výstavbu města, veřejné slavnosti i umění.

Bohatství Athén rostlo den ode dne, ale tím pádem rostla i pýcha Athéňanů. Ze svých sousedů si udělali poddané a z jejich daní financovali svou demokracii, kulturu i stavby. To se však nelíbilo Spartánům. Proto se svými spojenci vytvořila Peloponéský spolek. Napětí mezi oběma soupeři rostlo, až došlo k střetu. Zdálo se, že se obě strany dohodnou. Uzavřely mírovou smlouvu na třicet let, ale neuplynula však ani ^{půlroka} půlka smluvené doby a válka propukla. Bylo zajímavé, že v ní bojovali Řekové proti Řekům a přesto bojovali bezohledně a s nevýslovnou krutostí. Zpočátku měli štěstí spíše Athéňané, ale pak ve městě vypukl mor, který zahubil tisíce lidí a mezi nimi již zmiňovaného Perikla. Po dlouhá léta si navzájem ničili zemi a vraždili obyvatele, až zcela vyčerpani uzavřeli v roce 421 př. n. l. mír na 50 let, i když obě strany věděly, že je to mír jen na oko.

Válka po krátké přestávce pokračovala znovu s ještě větší silou. Poslední stránka boje byla napsána u říčky Aigospotamoi (Kozích říček), kde Spartané donutili své soupeře kapitulovat rozdrčením jejich loďstva. Během války přišly Athény o svou moc, bohatství a demokracii, neboť se moci ve státě, za pomoci Sparty, zmocnila oligarchie (vláda bohatých). Ale roku 403 př. n. l. athénský lid znovu obnovil demokratickou ústavu.

Když se roku 359 př. n. l. ujal vlády makedonský král Filip II., Řekové nemohli tušit, že jejich samostatnosti je odzvoněno. Filip totiž nejdříve reorganizoval makedonskou státní správu a tím ji i hospodářsky pozvedl. Z druhořadého státu vybudoval velmoc a už tou dobou se začal připravovat na realizaci své touhy; vládnout a sjednotit celého Řecko. Jako rozumný muž však nevytáhl rovnou do boje, ale začal pracovat nejdříve na bázi diplomatické. Získával spojence, zasahoval do sporů mezi ostatními státy a řešil je, čímž jeho vliv rostl. Samozřejmě už tehdy někteří Řekové pochopili, že je v sázce svoboda celého Řecka.

Řecko začalo mobilizovat své síly, i když do spojeného řeckého vojska se nepostavili všichni, neboť tou dobou bojovaly pouze Athény a Théby, tedy celkem cca. 30 000 mužů. Rozhodující bitva se odehrála roku 338 př. n. l. u Chaironeie. Vzhledem k tomu, že síly byli téměř stejné, výsledek bitvy byl nejasný. Thébané se bránili, Athéňané dokonce útočili. Mezi oběma řeckými křídly však vznikla mezera, do které se vrhl sám Filip. Když mu hrozilo obklíčení a zabití, zasáhl do bitvy jeho tehdy osmnáctiletý syn Alexandr. V čele jízdy napadl thébské řady a úplně je rozprášíl. Tím rozhodl tuto bitvu a rozhodl definitivně i o otázce řecké samostatnosti až do začátku 20. století př. n. l., neboť Filip v této bitvě zvítězil.

Jako moudrý panovník však pokořené národy neničil, ba právě naopak. Zachoval jim dosavadní svobody, zakázal jim řešit osobní spory zbraněmi a navíc jim navrhl společné tažení proti společnému nepříteli, kterým byla Perská říše. Tohoto tažení se však nedočkal, protože zahynul rukou zákeřného vraha.

Smrt velkého krále uvrhla zemi do zmatků bojů o trůn, z nichž však vítězně vyšel Filipův syn Alexandr Makedonský. Velmi rychle všechny přesvědčil o tom, že bude vládnout stejně pevnou rukou jako jeho otec. Převzal jeho velké plány a

naplnil je v míře, o jaké se Filipovi ani nesnilo. Za pouhý rok uklidnil Makedonii, potlačil povstání Řeků, kteří se pokusili o znovunabytí ztracené svobody a na svých taženích na sever pronikl až za Dunaj. Za dalšího půl roku postavil z Makedonců a z Řeků armádu, která měla pokořit mnohem větší říši, než z které dobyvatelé přicházeli.

2.3. Athény a Sparta⁶

Ani v době největší slávy Řecka neexistovala žádná řecká říše. Řecko se vyvíjelo hlavně v malých městských státech, které spolu uzavírali různé dohody jak obranné tak útočné a bohužel často válčili i mezi sebou. Mezi nejvýznamnější městské státy na vrcholu řecké civilizace patřili Sparta a Atény. Dva naprosto odlišné státní celky. Atény se snažou o demokracii a Sparta s maximálním vojenským potenciálem, s maximální askezí. Městské státy byly relativně malé a tvořili je pouze město a jeho nejbližší okolí. Toto město bylo vždy centrem místního obyvatelstva jak pro obchody, tak pro práci a obranu.

Zatímco síla a moc Sparty stála výlučně na její moci, vojenská síla a moc Atén vznikala na bázi kulturní a obchodní. Atény nebyly nikdy tak dobrými válečníky, jako byli Spartané. Zato byli velice dobří zemědělci, řemeslníci a především obchodníci.

2.3.1. Athény

Nejvýchodnější ze všech řeckých zemí, Atika, byla přes svoji malou rozlohu stejně politicky roztržštěná jako celé Řecko. Nakonec se jejího sjednocení ujala athénská Akropole. Tím, že byla zrušena samostatnost atických měst, se všichni jejich svobodní občané stali občany města Athén.

Za zakladatele aténskému státu bývá považován hrdina Théseus, syn Egeiův. Zpočátku zde vládli králové, ale po smrti posledního z nich, byla stanovena vláda aristokracie. V té době spravoval stát sbor devíti úředníků (*archontů*), volených na jeden rok lidovým shromážděním. Jeho činnost kontrolovala rada (*areopagos*)

⁶ Augusta, P., Dějiny starověkého Řecka a Říma, Praha 1994; Mandelová, H., Kunstová, E., Pařížová, I., Dějiny pravěku a starověku, Liberec 2001; Oliva, P., Dějiny starověkého světa, Praha 1995; Oliva, P., Řecko, Praha 2002; Souček, J., Dějiny pravěku a starověku, Olomouc 1995; <http://www.recko.cz/>; <http://www.sfiles.host.sk/history/history03.html>; <http://www.zivotopisy.cz/>

volená z bývalých *archontů*. Bohatým aristokratům patřila většina půdy a začínají se zde projevat velké sociální rozdíly. Vzhledem k tomu, že řecká půda je těžko obdělávatelná, stávalo se, že řečtí zemědělci dali půdu do zástavy bohaté aristokracii. Když se neurodilo, přišli o půdu, dali do zástavy sebe a přišli do otroctví. Tento fakt vedl k velikému povstání, které bylo potlačeno.

Aristokraté však pochopili, že přišel čas zásadních změn a pověřili jednoho z úředníků (*archonta*), aby připravil nové zákony. Tento úředník se jmenoval Drakón a zákony opravdu sepsal.

Definitivní zlom přinesl až vládce Solón, který vyhlásil úplnou amnestii, zrušil dosavadní dluhy a vykoupil občany, kteří se pro dluhy stali otroky. Zakázal také, aby tímto způsobem mohli být občané prodáváni do otroctví. Nakonec Solón vydal zákon, podle kterého se každý občan mohl odvolat proti rozhodnutí jakéhokoliv soudu. Rozdělil také občany do čtyř skupin podle majetku. Příslušníci vyšších tříd měli sice větší práva, ale také měli větší povinnosti, např. financování staveb lodí. I nemajetní příslušníci čtvrté třídy se stali rovnoprávními členy lidového sněmu, který rozhodoval o všech podstatných záležitostech a volil všechny úředníky. Na novou ústavu nechal pak Solón athénské občany přísahat a vzdal se úřadu. Ještě za jeho života však v Athénách vypukly nové nepokoje, z kterých se nakonec zrodila i nová forma vlády.

Po Solónovi přichází do čela státu tyran Peisistrátos. Musíme si uvědomit, že tyran v té době neznamená to samé co dnes, neboť šlo o označení vlády jediného muže.

Poté byla tyranida nahrazena demokracií (*démos* = lid, *kratos* = vláda). Podle nové demokratické ústavy si byli před soudem všichni občané rovni. Říkáme-li občané, myslím tím jen rodilé Athéňany. Mimo ně totiž žili v Athénách svobodní a neplnoprávní cizinci, nazývaní *metoikové*, a také zcela bezprávní otroci.

2.3.2. Sparta první dělení

2.3.2. Sparta

Snaha udržet si otěže státu pevně ve svých rukou, a také snaha hrát stále větší úlohu v řeckých dějinách nutila spartskou menšinu k neustálému zvětšování tlaku na své obyvatelstvo, což vedlo k častým povstáním.

Způsob života plnoprávných Spartánů dostal kolem r. 600 př. n. l. takovou podobu, jakou známe ze zpráv antických autorů a jak ji údajně zavedl legendární spartský zákonodárce, Lykúrgos.

Celý život Spartánů byl zaměřen na válku. Slabé děti byly pohazovány do lesů, kde poskytly potravu divoké zvěři. O těchto krutostech nerozhodovali rodiče, ale rada starších (*gerúsiá*).

Chlapci po dovršení sedmého roku odcházeli do škol, v nichž se učili základům čtení a psaní a různým válečným disciplínám. Typická pro spartské školství byla výchova k samostatnosti; dokonce i jídlo mohli spartští chlapci získat jen odvahou a drzostí. Byli-li však přistiženi při krádeži, čekal je krutý trest. Teprve ve 30-ti letech se spartský chlapec stával občanem, ale nejprve musel složit nejrůznější psychické i fyzické zkoušky.

Také spartské dívky byly zocelovány sportem a vychovávány k poměrně nezávislému společenskému postavení ženy a matky, na kterou byly při časté nepřítomnosti spartských mužů kladeny velké nároky, jako na paní domu.

Spartané měli velmi zaostalou ústavu. Z neznámých důvodů vládla ve Spartě dvojce králů, nastupujících dědičně ze dvou různých dynastií. Jejich politická moc byla omezena sborem pěti *eforů*, nebo-li dohlížitelů, kteří byli voleni spartským lidovým shromážděním na jeden rok. Vedle *eforů* byla poradním sborem rada starších (*gerusiá*), kterou tvořilo 28 občanů starších 60-ti let. Spartská ústava byla zaostalá hlavně kvůli velmi primitivnímu jednání lidového shromáždění, kde se rozhodovalo pouze o předložených návrzích. Všechna zasedání probíhala bez diskuse, a proto byla Spartská ústava velmi nedokonalá.

U Spartánů přetrvával názor, že zájem státu je nejpřednější a jednotlivec neznamená nic.

2.3.3. Sparta proti Athénám

Vzájemná nevraživost mezi Spartou a Athénami se po společném vítězství nad Peršany dále stupňovala a vyústila v peloponnéskou válku, během níž se nejen vlastní Řecko, ale i celá řada řeckých osad v zámoří postavila v krutém bratrovražedném boji buď na jednu, nebo na druhou stranu. Po různých válečných

obdobích, při nichž se bojovalo od Sicílie až po thrácké pobřeží, zasadila Sparta, finančně podporována podlémy Peršany, Athénám zdrcující úder v r. 405 př. n. l. v bitvě u Kozích říček při Helléspontu a donutila Athény ke kapitulaci. Pro Spartu to znamenalo pouze přechodný triumf.

Vojensky zdatní Sparťané, neznalí přepychu a zvyklí na stálé omílání starých zkazek o statečných činech předků, zklamali na celé čáře, když měli vstoupit na mezinárodní kolbiště jako reprezentanti Řecka. Vystaveni tlaku vyšší životní úrovně celé řady krajin, které politicky ovládaly, a postaveni tváří v tvář obratné diplomacii bohaté perské říše, ztráceli čím dál tím více své politické pozice, až byla Sparta zabráná Římany, za jejichž vlády jen živořila.

V roce 395 n. l. byla Sparta zničena Vizigóty.

3. XENOFÓN⁷ (430 – 355 (354) př. n. l.)

Pokud se chceme dostat k pravému poznání ekonomického myšlení ve starověkém Řecku, nemůže^{me} je v písemné formě najít jinde než u vrcholných představitelů starověké filozofické školy. Jejich myšlenky najdeme ve filozoficko sociální koncepci státu, ústavy i zákonů nebo jako dílčí postřehy v dialozích o etice či etickém jednání...

Třemi největšími filozofy starověku byli Sokrates, Platón a Aristoteles a každý z nich svým způsobem poznamenal evropskou civilizaci. Tito tři tvoří v historii filozofie předěl nejen časový, ale i geografický. Sokrates je totiž v historii filozofie první filozof, který se narodil v Athénách, a jak on, tak jeho dva následovníci v Athénách žili a působili. Tedy asi od roku 450 př. n. l. se Athény staly kulturním centrem světa a filozofie zároveň dostala nový směr.

Možná vám na mysl vyvstane otázka, proč je v názvu kapitoly napsán Xenofón a ne *Sokrates* (469 – 399 př. n. l.). Nebojte, není to chyba. Pravda o tomto je prostší, než se vám může zdát. Jistě si vzpomenete na hodiny filozofie, kdy jste si povídali o Sokratovi a jeho myšlenkách, o kterých bychom nevěděli nic, kdyby nebylo jeho žáků, kteří písemně zpracovali Sokratovy hovory a besedy.

Reprodukovat Sokratovo učení tak, jak bylo přednášeno, tj. ve formě dialogu, nacházíme v díle Xenofóna a Platóna. Nelze ovšem předpokládat, že by znázornění v jejich dílech bylo přesným obrazem Sokratovy dialektiky. V něčem spolu souhlasí, v něčem se rozcházejí, a to dost významně. Sokrates u Xenofóna není týž jako Sokrates u Platóna. Vzniká proto přirozeně otázka, do jaké míry výklad a charakteristika sokratovské metody u obou těchto autorů odpovídají historické skutečnosti a také, či Sokrates má blíže ke skutečnému, zda ten, kterého vylíčil Xenofón ve svých „*Vzpomínkách na Sókrata*“ (a jiných „sokratovských“ dílech), nebo ten, kterého zobrazil Platón ve svých dialozích?

Pokud jde o Xenofóna, jsou tendenčnost a tedy i historická nespolehlivost a jednostrannost jeho zobrazení zřejmé. Svě „*Vzpomínky na Sókrata*“ napsal nejen po mnoha letech po rozhovorech, které jsou v nich zachyceny, ale napsal je i se zjevným cílem, a to posmrtně rehabilitovat svého učitele usmrčeného v roce 399 př. n. l. po rozsudku aténskému soudu, jenž obvinil Sokrata z bezbožnosti a z toho,

⁷ Amus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986; Friedo, R., *Antická filosofie*, Olomouc 1999

že kazí mládež. Úkolem Xenofóntových „sokratovských“ prací bylo přesvědčit Athénany o tom, že rozsudek byl nešťastným omylem, dokázat Sokratovu zbožnost a jeho plnou loajálnost k aténské demokracii a jejímu politickému zřízení. Xenofón se snaží na rozdíl od obvinění dokázat blahodárnost vlivu, který mělo Sokratovo učení a styk s ním na aténské mladé lidi, Sokratovy posluchače a žáky. Sokrates vyličený Xenofóntem dodržuje zákony, je zbožným učitelem mravnosti a ctnosti. Není to sofista Protágorova typu, módní naturfilozof, ani tvůrce bezbožných a fantastických kosmologií. Stavbu kosmu, přírody a pohyb nebeských těles nepokládal za dostupné slabému lidskému rozumu, ale pouze rozumu božskému. Ze Sokratových besed Xenofón zachoval a zapsal jen to, co odpovídalo této charakteristice proslulého učitele. Xenofóntovo zobrazení Sokrata nejen ponechává ve stínu mnohé z toho, co buď Xenofón nepochopil sám, nebo nechtěl vynášet na světlo jako pro Sokrata kompromitující.

Jiný pohled vidíme u Platóna, který nejen znázorňuje mnohdy s překvapující uměleckou silou Sokratův obraz, ale neustále vykládá ve jménu Sokrata své vlastní filozofické učení. Sokrates se mění v hlasatele myšlenek samotného Platóna, stává se filozofickou maskou, jejímž prostřednictvím Platón vyjadřuje způsob svého zkoumání a výsledky svého učení. Toto se objevuje ve všech jeho dialozích až na jeden. Pouze v pozdějším dialogu, v „*Zákonech*“, Platón neuvádí Sokrata mezi spolubesedníky, protože hlavním „dirigentem“ dialogu je sám Platón. Ale o tom až později...

3.1. Xenofóntův život⁸

Xenofón, syn athénské jezdecké rodiny, se narodil okolo roku 430 př. n. l. v zámožné rodině v Athénách. Dostalo se mu pečlivého vzdělání, ale v mladých letech prožil na konci peloponéské války mnoho událostí, které v něm vzbudily spíše odpor než sympatie k demokratickému zřízení jeho rodného města.

Asi v roce 404 př. n. l. se Xenofón seznámil se Sokratem, v jehož družině se ještě zvýšil kritický postoj mladého aristokrata k athénské demokracii, a naopak

⁸ Xenofón, Řecké dějiny, Praha 1982; Díogenés Laertios, Životy, názory a výroky proslulých filosofů, Pelhřimov 1995; <http://www.zivotopisy.cz/>

vzrostly jeho sympatie k lakedaimonskému státnímu zřízení. Sokratovy názory působily na Xenofóna až do konce jeho života, třebaže se filozofem nikdy nestal.

Lákala ho spíše touha po válečných dobrodružstvích, a proto roku 401 př. n. l. vyhověl pozvání svého boiótského přítele Proxena a vstoupil jako jeden z řeckých žoldnéřů do služeb perského prince Kýra Mladšího, který se vzbouřil proti svému bratru, perskému králi Artaxerxovi. Xenofón se podílel na Kýrově tažení do nitra Asie a po jeho smrti v bitvě u Kúnax v Babylónii (na podzim r. 401 př. n. l.) se probil s deseti tisíci řeckými žoldnéři perskou říší až k Černému moři. Svou velitelskou úlohu a celé tažení vyličil velmi poutavě ve spisu „*Výprava Kýrova*“ („*Anabaze*“). Získal při tom nejen neocenitelné zeměpisné a národopisné znalosti a vojenské zkušenosti, nýbrž byl také prvním Řekem, který své krajany názorně poučil o vnitřní slabosti perské říše, jejíž král nedovedl řeckým žoldnéřům zabránit, aby se z Babylónie neprobili až do Trapezúntu na černomořských březích.

Xenofón pak se svým oddílem zůstal v Malé Asii a seznámil se s lakedaimonskými veliteli Thibrónem a Derkylidem, do jejichž služeb vstoupil, ale především si ho získal spartský král Agésiláos, který se r. 396 př. n. l. ujal na maloasijské pevnině vedení válečných operací proti Persii. Xenofón s ním uzavřel přátelství, jemuž zůstal po celý život věrný.

Roku 394 př. n. l. se po dlouhém pochodu přes Thrákii, Makedonii a Thessalii zúčastnil po boku Agésiláa bitvy u boiótské Koróneie, kde bylo poraženo spojené boiótsko-athénské vojsko. Za aktivní účast v boji proti rodnému městu byl potrestán vyhnanstvím a konfiskací všeho majetku. Spartané mu však náhradou darovali statek v Élidě u Skillúntu poblíže Olympie na půdě odňaté Élejcům. Xenofón tam žil se svou rodinou a věnoval se zemědělství, lovu a spisovatelské činnosti. Hlavním rysem jeho tehdejších literárních zájmů byly, kromě dobrého vztahu k prosté rolnické práci, historicko-vojenské úvahy, vzpomínky na Sokrata a na Kýrovu výpravu. Zato politický vývoj, k němuž v této době docházelo ve středním Řecku (např. založení druhého athénského spolku), stál asi mimo jeho zájem.

Teprve události, jež následovaly po bitvě u Leukter v roce 371 př. n. l., přerušily klidný život v Élidě. Élejci se mimo jiné znovu zmocnili svých

skillúntských pozemků, takže Xenofón musel odejít. Uchýlil se do Korintu a pokračoval tam ve své spisovatelské činnosti.

V roce 369 př. n. l. byla uzavřena nová athénsko-lakedaimonska přátelská smlouva, takže Athéňané zrušili dřívější usnesení, kvůli němuž Xenofón musel kdysi opustit rodné město. V athénské jízdě tehdy sloužili dva Xenofóntovi synové, vychovaní ve Spartě, z nichž Gryllos padl v bitvě u Mantineje r. 362 př. n. l.

Mocenské postavení Athén však postupně klesalo. Těžkou ránu mu zasadila zvláště tzv. spojenecká válka v letech 357 – 355 př. n. l.. Zdá se, že se Xenofón v této době snažil několika drobnými spisy (např. „*O státních příjmech*“, „*O veliteli jízdy*“) pomoci své vlasti a snad i Lakedaimoňanům zlepšit hospodářské postavení a vojenskou organizaci.

Dnes se obecně předpokládá, že Xenofón zemřel r. 355 nebo r. 354 př. n. l..

3.2. Xenofóntovo dílo⁹

I když je tato diplomová práce zaměřená na ekonomické myšlenky, nedá se říci, že by se jimi zabývala převážně všechna Xenofóntova díla, právě naopak. Ale pro úplnost výkladu o jeho osobě jsem uvedla seznam těch, kterých je autorem.

Athéňan Xenofón je u nás znám především jako autor prací: **Anabaze**, **Vzpomínky na Sókrata** a díla **O Kýrově výchování**. Celkem napsal 40 knih, které se různě přidělují k jednotlivým spisům: **Hostina**, **O správě domu**, **O umění jezdeckém**, **O lovectví**, **O veliteli jízdy**, **Obrana Sokratova**, **O důchodech**, **Hierón neboli o samotě**, **Agésiláos**.

Jeho **Řecké dějiny** (v originále: **Hellénika**) vyprávějí o událostech z let 411 – 362 př. n. l. a jsou obrazem krize klasických řeckých městských států, která se projevila bojem o hegemonii nad řeckým světem. Xenofón si všímá ekonomických, politickoorganizačních a vojenských opatření, podává barvitě líčení válek i vnitřních převratů, na něž bylo toto období tak bohaté. „*Řecké dějiny*“ vznikaly postupně téměř čtyřicet let. Na počátku díla se nám jeho autor

⁹ Xenofón, *Řecké dějiny*, Praha 1982; Díogenés Laertios, *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*, Pelhřimov 1995

jeví jako Sokratův žák, kritický k athénské demokracii, později u něho převládá zájem o historickou úlohu Sparty. Poslední etapu boje o hegemonii nad Řeckem, která vedla k bitvě u Mantineie (r. 362 př. n. l.), zpracovával v době, kdy se v Makedonii začínala hrozivě zvětšovat moc krále Filipa II., který nakonec vyřešil spory řeckých městských států jejich sjednocením pod makedonskou nadvládou a přípravou společného tažení proti perské říši. Xenofón byl ovšem stoupencem politické a vojenské spolupráce Athén a Sparty, dvou tradičních spojenců z období řecko-perských válek. Proto v závěrečné části „*Řeckých dějin*“ nejednou zdůraznil poučný smysl minulých událostí, jež podle jeho názoru nabádaly občany obou největších řeckých států ke společnému postupu. Z tohoto hlediska jsou Xenofónovy „*Řecké dějiny*“ sbírkou varovných i povzbudivých příkladů, neboť je to člověk, jehož osobní příklad má podle klasického řeckého názoru, jehož byl Xenofón odchovancem, při dějinném procesu rozhodující význam.

Věcně velmi zajímavé jsou i jeho spisky **Lakedaimonské zřízení a O státních příjmech**.

Spis „*O státních příjmech*“ Xenofón napsal r. 355 (354) př. n. l. jako svou poslední práci. Je důležitým zdrojem informací o Athénách té doby. Od počátku 19. století je tento spis předmětem zájmu jak historiků ekonomie, klasických filologů, tak i historiků starověku. Jeho organický výklad a neobyčejně jasné rozčlenění látky jsou prvky, který Xenofónovi nemůžeme upřít. Přirozeně spojuje teoretické pojednání, historickou exemplifikaci a politický záměr. Je to nejstarší soustavné pojednání o příjmech státu, které známe, a z určitého hlediska i nejstarší ekonomické pojednání vůbec.

3.3. Xenofónův pohled na stát¹⁰

Jak už jsem se zmínila, Xenofón, i když se narodil v Athénách, vlivem životní situace a událostí na konci peloponéské války, kdy athénští velitelé, přestože zvítězili r. 406 př. n. l. v bitvě u Arginús, byli odsouzeni předem připraveným výsledkem veřejného hlasování k trestu smrti, se odvrátil od athénské demokracie a jeho zájem začal sílit směrem k lakedaimonskému

¹⁰ Xenofón, *Řecké dějiny*, Praha 1982

státnímu zřízení, ke Spartě. Proto tato kapitola bude věnována Spartě a jejímu státnímu uspořádání, neboť o Athénách bude pojednáno dále, v souvislosti s Xenofontovými ekonomickými myšlenkami.

Někdy mezi léty 387 – 371 př. n. l. napsal Xenofón nevelký spis „*Lakedaimonské zřízení*“¹¹. Zárukou štěstí státu a jeho občanů vidí v dobrých zákonech a jejich dokonalém dodržování. Takové zákony Spartanům dal podle něho kdysi bájný Lykúrgos. Jeho zákony upravily především výchovu, jejímž cílem bylo vypěstovat úctu a poslušnost vůči nadřízeným a zákonům a upevnit občanské ctnosti.

Spartský nebo-li lakedaimonský stát zaujímal v 5. století a v první třetině 4. století př. n. l. jižní část peloponéského poloostrova. Patřila k němu nejen vlastní Sparta a její bezprostřední okolí, ale i rozsáhlá okolní území, která si Spartané v minulých staletích podmanili.

Vlastní Spartané, potomci původních dórských dobyvatelů, tvořili pouze malou část celkového počtu obyvatelstva. Na počátku 5. století př. n. l. jich bylo asi 8 tisíc a jejich počet klesal. Pouze oni měli občanská práva a tvořili vládnoucí vrstvu společnosti. Kromě nich žili na území spartského státu tzv. *perioikové* (okolní), jejichž počet více než trojnásobně převyšoval počet vlastních Spartanů. Bylo to svobodné obyvatelstvo okrajových oblastí, ale nebyli plnoprávní v politickém slova smyslu, a proto se většinou zabývali zemědělstvím, řemeslem a částečně i obchodem a sloužili ve vojsku.

Nejpočetnější skupinu obyvatelstva spartského státu tvořili *heilóti*. Byli to zemědělstí otroci, potomci předdórského podmaněného obyvatelstva. Byli jakýmsi živým inventářem statků (*kléry*), které dostával každý Spartan přidělem, aby z výtěžku *heilótů* živil sebe a svou rodinu. Toto ovládání bylo jistě jednou z hlavních příčin, které vyvolalo vojenskou organizaci kolektivu plnoprávných Spartanů.

Svobodný spartský občan se směl zabývat pouze válečnictvím, popřípadě správou státu. Byl odmalička tvrdě vychováván k vojenské službě a celý jeho život byl organizován vojenským způsobem. *Lykúrgos (...) zavedl pro děvčata stejně jako pro chlapce tělocvik a dále závody v běhu a zápas, jak pro muže, tak*

¹¹ Xenofón, Řecké dějiny, Praha 1982

*pro ženy; vždyť budou-li oba rodiče silní, jistě z nich vzejdou také silnější potomci.*¹²

Spartanští občané (muži) se společně stravovali, ženit se směli až po dosažení 30 let, ale i potom trávili většinu času společným plněním vojenských povinností. Aby se udržela soudržnost nevelkého, privilegovaného a neustále ohrožovaného kolektivu Spartanů, byla mezi nimi uměle udržována majetková rovnost. Spartané nesměli ekonomicky podnikat, protože řemeslem a obchodem se zabývali, jak už bylo řečeno, *perioikové*. Oběživo bylo uměle omezeno a drahé kovy zakázány. Proti zákonným výdělkům *zavedl takovou měnu, která nedovoluje, aby se někdo dostal do stavení s deseti minami tak, aby o tom nevěděl celý dům, protože peníze by zabraly velké místo a k dovezení by bylo třeba vozu. A také se pátrá po zlatě i po stříbře, a když se u někoho najde, je majitelem trestán. Proč by se tedy mělo usilovat o výdělek tam, kde vlastnění přináší víc starostí než užívání radosti?*¹³ Tak vznikl status, který uměle zachoval některé rysy původního rodového zřízení.

Všichni dospělí Spartané (muži) byli rovnoprávní. O rovnoprávnosti vypovídá jeden z Lykúrgových zákonů: *Všem, kteří dbají zákonů, dal rovná občanská práva, nijak se neohlížeje ani na tělesnou slabost, ani na chudobu, kdyby však někdo zklamal a nesplnil, co přikazují zákony, toho zakázal považovat nadále za jednoho z rovnoprávných.*¹⁴

Zasedání sněmu se směli dospělí Spartané zúčastňovat od 30 let a v příslušném věku mohli zastávat jakoukoli funkci kromě hodnosti krále, který jako *potomek boha*, *vykonával za stát všechny veřejné oběti a velel vojenským výpravám, kamkoli je stát vyšle. Dovolil, aby si bral z obětí čestné podíly, a vyhlásil, že si smí vybrat v četných obcích perioiků tolik půdy, aby měl všeho v přiměřené míře a přitom nepřevyšoval ostatní bohatstvím.*¹⁵ Králové byli vždy dva a jejich funkce byla dědičná.

Sněm se scházel jen jednou do měsíce a rozhodoval o návrzích rady, volil členy rady a *efory*, neměl však právo kontroly ani iniciativy. Radu, zvanou

¹² *Lakedaimonské zřízení; kap. I.*

¹³ *Lakedaimonské zřízení; kap. VII.*

¹⁴ *Lakedaimonské zřízení; kap. X.*

¹⁵ *Lakedaimonské zřízení; kap. XIV. (XV.)*

gerúsie, tvořilo celkem 28 starců minimálně šedesátiletých a oba králové. Členové rady byli voleni sněmem na doživotí. Rada byla nejvyšší soudní instancí s rozsáhlou soudní pravomocí, to znamená, že nebyla nikomu odpovědná. V čele státu stálo kolegium pěti *eforů* volených sněmem na jeden rok. *Efori* řídili státní politiku a účty skládali svým nástupcům.

Spartané se vyznačovali neobyčejnou disciplinovaností, bojovností, statečností, hrdostí a vlastenectvím. Tímto vším si Sparta vysloužila obdiv, který byl navíc motivovaný i politickými sympatiemi. Obdiv k lakedaimonskému zřízení a jeho srovnávání se zřízením athénským byl jev velmi rozšířený od konce 5. století př. n. l. mezi athénskými politickými mysliteli, kteří hledali „lék“ proti nedostatkům athénské demokracie.

3.4. Ekonomické myšlenky v jeho díle¹⁶

Xenofón si ve svém díle „*Řecké dějiny*“ uvědomoval, že podstatnou složku historie tvoří hospodářské dějiny (*vynaložené peníze*) a válečné události (*nebezpečí*). Přesto si však podle jeho názoru zasluhuje nemenší pozornosti i člověk a jeho aktivní podíl (*lidský čin*) na historickém dění. Xenofón tak v „*Řeckých dějinách*“ naplňuje sofistickou zásadu: „Člověk je měrou všeho.“ Toto je patrné i ze slov, jimiž omlouval nadměrnou pozornost věnovanou spartskému veliteli Teleutiovi, který si dokázal získat u svých vojáků oblibu: *Uvědomuji si, že na tomto místě nevykládám o vynaložených penězích, ani o válečném nebezpečí, ani o žádné pozoruhodné válečné lsti, a přece – při Diovi – zdá se mi vhodné uvažovat o otázce, čím asi k sobě Teleutiás vzbudil u svých podřízených tak přátelský vztah. Je to přece jen lidský čin, který si zasluhuje nemenší pozornosti než-li vyprávění o vysokých peněžních částkách nebo o válečném nebezpečí.*¹⁷

Vím, že není správné opomíjet tak velké myšlenky, které jsou výše nastíněny, ale protože cílem této práce je poukázat na „problémy“ ekonomické, nedalo mi to, abych nevyzdvihla spisek, který je už svým názvem předurčen ke zpracování zadaného tématu. Je tu řeč „*O státních příjmech*“¹⁸, v nichž se Xenofón snaží pomoci rodným Athénám. Vychází z promyšleného úsilí dát do

¹⁶ Xenofón, *Řecké dějiny*, Praha 1982

¹⁷ *Řecké dějiny; kniha V.; kap. I.*

¹⁸ Xenofón, *Řecké dějiny*, Praha 1982

pořádku státní finance a jejich správou Athénanům zajistit solidní životní standard a dále pak vychází ze znalosti systému athénské správy.

Athény v té době byly vyčerpány válkou se spojenci (357 – 355 př. n. l.). Jejich mezinárodní prestiž byla silně poškozena a ekonomická situace byla více než kritická. Státní pokladna zela prázdnotou, tudíž se nedostávalo peněz na zaplacení ohromných dluhů, ani na nějaké ekonomické podnikání. Státní příjmy tvořily v Athénách daně, cla, nájemné z pozemků a budov a výnos laurijských dolů¹⁹. Hlavní příjmem představovaly poplatky členů tzv. druhého námořního spolku. Tyto příjmy můžeme rozdělit na příjmy z občanů, *metoiků*, spojenců a otroků. Xenofónova koncepce vychází z kategorického odmítání dalšího vykořisťování spojenců, které dovedlo Athény ke spojenecké válce a jejím tíživým důsledkům. Volá především po míru jako základní a nezbytné podmínce dlouhodobého a plánovitého ekonomického vývoje a hlásá tezi, že je třeba hledat způsob, jak zajistit blahobyt obyvatel Attiky z vlastních zdrojů.

Xenofón předkládá několik návrhů, jak postupně zvýšit athénské příjmy. Svou pozornost obrací především na obchod a těžbu stříbra a ze složek obyvatelstva na *metoiky* a otroky. *Metoikové*, neplnoprávní usazení cizinci, se zabývali většinou obchodem, výrobou a bankovníctvím. Byla to ekonomicky značně aktivní skupina obyvatelstva, která navíc často disponovala značným majetkem. *Vždyť zisk, který z nich plyne, patří podle mě (Xenofónova slova) k nejvýhodnějším, protože se živí sami, prospívají mnoha státům a neberou za to žádnou mzdu, naopak ještě platí zvláštní poplatky.*²⁰ Každý dospělý *metoikos*, muž či žena, byl povinen athénskému státu platit daň (*metoikeion*). *Metoikové* byli také hlavními plátcí nájmu z budov a pozemků, protože nesměli v Atice vlastnit půdu. Příjmy z *metoiků* nebyly sice nijak výrazně vysoké, ale byly pravidelné a navíc se *metoikové* nepodíleli na žádných finančních výhodách občanů. Protože ale jejich počet ve 4. století př. n. l. v Athénách začal klesat, navrhuje Xenofón, nalákat je řadou poct a odstraněním některých diskriminačních opatření. *Metoikové* např. nesměli sloužit v athénské jízdě, ale pouze na lodích nebo v pěchotě, jako nejchudší vrstvy athénskému lidu. Zvýšení jejich počtu je v Atice

¹⁹ Laurijské doly se nacházely v jihozápadním cípu Attiky a stát těžbu v nich pronajímal soukromým podnikatelům.

²⁰ *O státních příjmech; kap. II. – viz. Příloha, str. 99*

podle Xenofóna velmi žádoucí, protože by to přineslo oživení státní ekonomiky a přímo i nepřímo zvýšilo státní příjmy.

Řada Xenofónových návrhů má přispět k oživení obchodu, zvláště pak námořního, který byl důležitým zdrojem státních příjmů díky clům uvalovaným na zboží, které prochází přístavy, neboť Athény té doby, byly nejkrásnějším a nejbezpečnějším přístavem a navíc i výhodným obchodním střediskem. *Ve většině ostatních přístavů jsou obchodníci nuceni vzít nějaký zpáteční náklad, neboť jejich peníze nejsou jinde v oběhu, avšak z Athén je sice možno vyvézt velmi mnoho zboží, po němž je ve světě poptávka, jestliže však nechtějí vzít jiné zboží výměnou za dovezené, pak i když vyvázejí peníze, vyvázejí krásné zboží. Ať je totiž prodají kdekoli, všude za ně dostanou víc než původní hodnotu.*²¹

Jádro Xenofónova návrhu tvoří promyšlený projekt, který by zvýšil těžbu ve stříbrných laurijských dolech, protože *stříbrná žíla se nikdy neztratí a cena stříbra nikdy nepoklesne*²². Jeho návrh vychází z toho, že by stát postupně zakoupil určité množství otroků a ty by pak pronajímal podnikatelům na práci v dolech, protože *ukazuje se, že se ani naleziště stříbra vůbec nezmenšuje, naopak stále se rozšiřuje. Ani když bylo v dolech nejvíc lidí, nikdy tam nebyl nedostatek práce, naopak stále tam bylo víc práce než dělníků. A ani dnes nikdo z těch, kteří mají v dolech otroky, jejich počet neomezuje, nýbrž stále k nim přibírá co možná nejvíc dalších. Vždyť je-li málo těch, kteří kopají a hledají, nalezne se i pokladů málo, kdežto když jich je hodně, objeví se stříbrné rudy mnohokrát víc. A tak je (...) tato práce jediná, při níž nikdo nezávidí těm, kteří se k ní chystají.*²³

Základní kapitál k této investici by měli státu zapůjčit bohatší Athéňané. Xenofónův plán je rozvržen na dobu 5 – 6 let, s tím, že nakonec by počet těchto státních otroků třikrát převyšoval počet občanů. Při výnosu jednoho obolu denně z každého otroka by to znamenalo zajištění dostatečných financí pro stát, aby bylo možno udržovat Athény na solidní hospodářské úrovni.

Xenofón svůj projekt rozpracoval do značných detailů a důkladně promyslel, jak získat do těchto akcí kapitál, a chtěl zainteresovat potenciální věřitele odstupňovanou výší úroku, který zvýhodňuje menší věřitele. Říká:

²¹ *O státních příjmech; kap. III. – viz. Příloha, str. 99 – 101*

²² *O státních příjmech; kap. IV. – viz. Příloha, str. 101 – 102*

²³ *O státních příjmech; kap. IV. – viz. Příloha, str. 101 – 102*

„Z ničeho by nemohli nabýt tak skvělého zisku jako z peněz, které by předem zaplatili na vytvoření fondu, neboť kdo poskytne jako příspěvek deset min²⁴, dostane skoro pětinu, tedy jako úrok z lodní půjčky, protože bude brát tři oboly denně. Kdo poskytne pět min, dostane víc než třetinu. Většina Athéňanů bude brát za rok víc, než zaplatí, neboť kdo složí minu, bude brát skoro dvě miny.“²⁵

K ukončení svého povídání o Xenofóntovi, bych chtěla říci, že je až neuvěřitelné, jak hluboké myšlenky dokázal člověk ve starověku vymyslet. Vím, že nemůžu podhodnocovat výroky významných filozofů a vědátorů, ať už té doby, o které píšu, anebo těch následujících, ale filozofovat o bytí či o vzniku světa je podle mého názoru mnohonásobně snazší, než přijít s ideou, která by se dokázala postavit nepříznivé situaci, do níž se Athény vlivem válčení dostaly. Je sice pravdou, že některé Xenofóntovy návrhy se neuskutečnily (např. projekt nákupu státních otroků). Jeho plány nejspíš ztroskotaly na tom, že se svobodní athénští výrobci (občané) obávali nadměrné konkurence v práci otroků, ale jsou tu i takové, které nezůstaly pouze inkoustem na papíře. Např. došlo k určitým úpravám v projednávání sporů obchodníků, *metoikům* byly častěji udělovány různé výhody a pocty, byly zřízeny ubytovny pro rejdaře apod.

²⁴ Mina byla váhová a jednotka, šedesátina talentu. Atický talent odpovídal 26,196 kg, dělil se na 60 min. Jedna mina (436,6 g) na 100 drachen, jedna drachna na 6 obolů.

²⁵ O státních příjmech; kap. III. – viz. Příloha, str. 99 – 101

4. PLATÓN (427 – 347 př. n. l.)

Platón patří k nejznámějším filosofům vůbec a jako takový sehrál jistě velikou úlohu při tvorbě evropské civilizace. Byl prvním filozofem, který výhradně upřednostňoval filozofii idejí. Tento jeho záměr ovlivnil středověké myšlení natolik, že vznikl dojem, že řecká filosofie je převážně idealistická, což není správné.

Platón se domníval, že jsou mezi lidmi přirozené rozdíly, že jsou lidé přírodou nadáni k odlišným činnostem a tím také předurčení mít ve společnosti odlišné postavení. Odtud pramenila jeho představa o přirozené dělbě práce mezi lidmi. Ideální stát měl být složen ze třech společenských tříd: vládci-filozofové, vojáci-strážci a výrobci.²⁶ O tomto bude dále pojednáno podrobněji...

4.1. Platónův život²⁷

Platón²⁸ (vlastním jménem Aristoklés) se narodil v roce 427 př. n. l. v Athénách (podle jiných údajů na ostrově Aigína nedaleko Athén). Pocházel ze vznešené athénské aristokratické rodiny, která svůj původ odvozovala od krále Kodra (ze strany otce Aristóna) a z rodiny zákonodárce Solón (ze strany matky Periktiony). Jako taková patřila k čelným představitelům místní oligarchie.

Platón nabyt obvyklého vzdělání zámožných athénských rodin a na jeho dobu se mu dostalo nejlepšího možného vzdělání. Platónovým učitelem byl sofista Kratylos, který ho vzdělával v učení filozofa Hérakleita. Tou dobou se Platón ještě připravoval k veřejné činnosti politika.

Stejně jako v učení Hérakleita každá věc potřebuje svůj protiklad, tak i Platón potřebuje svého protivníka. Tuto myšlenku Platón projevuje snahou distancovat se od sofistů, i když na nich ve skutečnosti zůstává závislý.

²⁶ Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001, str. 2

²⁷ Platónovo mládí – viz. Příloha, str. 103 – 104

Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986; Friedo, R., Antická filosofie, Olomouc 1999; Češka, J., Životopisy slavných Řeků a Římanů I., Praha 1967

²⁸ Platón (*platys* = široký) byl takto zván pro svoji rozložitou postavu (dle Aristóna); jiný výklad říká, že toto pojmenování získal pro šíři svého slohu a široké čelo (dle Neanthése); Díogenés Laertios, Životopisy, názory a výroky proslulých filosofů, Pelhřimov 1995

Ve svých dvaceti letech se Platón setkává se Sokratem, který mu byl po sedm let učitelem. Po zločinné smrti Sokratově, kdy město Athény (v nichž po skončení Peloponéské války r. 404 př. n. l. byla odstraněna demokracie a nastolena oligarchie, tzv. vláda třiceti tyranů) dokázalo odsoudit svého nejušlechtilejšího občana, na Platóna nesmazatelně zapůsobilo a posléze ovlivnilo i celý směr jeho vlastního filozofického působení, se Platón natrvalo odvrací od praktické politiky ve vlasti.

Velký význam v Platónově životě měla jeho první cesta na západ (asi r. 389 – 388 př. n. l.). V jižní Itálii se seznámil s významným pythagorským filozofem Archytou, jenž měl v Tarentu podobné postavení jako kdysi Periklés v Athénách. Na Sicílii byl hostem syrakúského tyrana Dionýsa I. (Dionístia), na jehož dvoře poznal Dionýsova mladého švagra Dióna, k němuž byl Platón poután intimním vztahem po celý další život. S Dionýsem I. se dostal do ostrého konfliktu a podle ne právě spolehlivých zpráv jím byl dokonce prodán do otroctví.

Brzy po návratu do Athén (asi r. 387 př. n. l.) založil vlastní filosofickou školu Akademii, kde se pěstovala nejen filozofie, ale i celá matematika, dialektika a přírodopis. V Akademii se soustředil velký počet posluchačů.

Po smrti Dionýsa I. navštívil Platón syrakúský dvůr ještě dvakrát (v letech 366 – 365 a 361 – 360 př. n. l.). Při svých návštěvách se snažil získat Dionýsa II. pro své plány na reformu společnosti a zasahoval do politických sporů mezi mladým vládcem a Diónem.

Řecko poté opustil jen na pozvání stejnojmenného syna Dionýsia, kterého se Platón pokoušel přesvědčit o svém ideálním státu, kterému by vládl filosof, neboť by tak došlo ke spojení politického rozumu a moci v jedné osobě. Bohužel jeho návrh neuspěl.

Platón zůstal svým žákům (mj. i Aristoteles) v Athénách věrný až do své smrti. Zemřel roku 347 př. n. l. ve věku 80 let.

4.2. Platónovo dílo²⁹

I když v Platónových pracích nalezneme významné ekonomické myšlenky, nelze říci, že se jedná o rozsáhlá pojednání, která čítají několik desítek knih, neboť opak je pravdou. Své postřehy zaznamenal převážně jako součást dialogů o lidském chování, o společenské situaci a jejím uspořádání. Proto si myslím, že je třeba, pro ucelený výklad o Platónovi, seznámit se s jeho dílem ...

Platón je tvůrce dialogu a pravého filosofického dramatu. Do svých dialogů se často vtěluje v postavě svého učitele Sokrata, takže je dost nesnadné odlišit učení žákovo od učení učitele, který, jak víme, nic nenapsal.

Platónovo myšlení prošlo dlouhým vývojem, ale žádný z jeho spisů neobsahuje ucelený výklad jeho filosofie, neboť jednotlivá díla řeší vždy jen dílčí problémy.

Spisy jsou nejčastěji psány formou dialogu (dochovalo se 35 dialogů a 13 dopisů), výjimkou jsou díla: „*Obrana Sókratova*“ a „*Listy*“.

Do češtiny byly všechny Platónovy spisy přeloženy Františkem Novotným.

Jeho dialogy řeší vždy jen dílčí problémy a představují určitá stádia Platónova myšlenkového vývoje. I když se díváme na spisy jako na celek, nelze v nich najít hotový, jednotlivý a přesně vypracovaný systém. Doba vzniku jednotlivých dialogů není známá. Dá se jen přibližně určit jejich relativní chronologie. K tomu se využívá zpráv antických autorů, vzájemných odkazů v dialozích, narážek na známé datované události, zkoumání obsahu a umělecké stavby dialogů i rozboru stylu jednotlivých spisů (stylometrická nebo-li statická metoda). S použitím těchto kritérií je možné stanovit tři (podle některých badatelů čtyři) skupiny Platónových spisů a zároveň tři období jeho filosofického vývoje:

1. Sokratovské období (spisy mládí)

- v době, kdy byl Platón pod vlivem Sokrata, se u něho objevuje kritičnost, skepse vůči zdánlivým jistotám a přistupuje tak i k etické problematice zkoumané Sokratovými dialektickými metodami. Dá se říci, že v tomto období Platón hájí Sokratovu památku a představuje jeho učení.

²⁹ Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986; Díogenés Laertios, *Životy, názory a výroky proslulých filozofů*, Pelhřimov 1995; Kunzmann, P., *Encyklopedický atlas filosofie*, Praha 2001

- Díla:

Lachés - pokus o definici statečnosti

Charmidés - zkoumá uměřenost

Euthyfrón - dialog o tom, co je zbožné a co již ne

Lýsis - o přátelství a lásce

Kritón - Sokratův příběh z vězení

Hippiás Menší - o lži o chybách (člověk chybuje z nevědomosti, nikoli ze zlé vůle)

Hippiás Větší - o krásnu; je to parodie na mnohomluvnost sofistů

Ión - dialog o poezii

Obrana Sókratova (Apologiá Sókratús) - tři fiktivní Sokratovy řeči před soudem, který ho nakonec odsoudí k smrti

Gorgiás - polemika se sofisty; odsuzuje řečnictví jako nástroj osobního prospěchu

Prótagorás - další útok proti sofistům - jediná ctnost je vědění

2. Konstruktivní období

- je pro Platóna nejklasičtější, neboť právě v této době vzniká jeho filosofie idejí. Platón převzal názory o nesmrtelnosti duše a jejím převtělování, o těle jako o hrobu duše a hledá ve svých pracích pozitivní řešení problémů a nalezení konečných jistot.

- Díla:

Menón - cestou k vědění je rozpomínání duše, která všechno již viděla

Kratylos - o podstatě řeči

Euthydémos - proti "rétorické eristice"

Menexenos - polemika s rétorou

Hostina (Symposion) - myšlenkově značně složitě dílo, jehož stručná charakteristika je na mě příliš obtížná

Faidón - o Sókratově žákovi, který vypravuje o posledních hodinách Sókrata

Ústava (Políteiá) - 10 knih o ideálním státě

Faidros - Sokratova oslava Eróta jako dárce božského šílenství a původce růstu duše až k idejím

Parmenidés - o problémech Sokratova učení

Theaitétos - o věděni

3. Kritické období (období stáří)

- je charakteristické tím, že Platón doplňoval, modifikoval nebo i odmítal své dřívější názory. Nauka o ideách se přetváří více v logickou, zejména pod vlivem nauky pythagorské a je to stádium, kdy Platón více respektuje smyslovou i historickou skutečnost a více se vypořádává s jinými učenými.

- Díla:

Sofistés - navazuje na poslední dílo druhého období

Polítikos - o dokonalém státníkovi

Filébos - o tom, zda hledat dobro (tedy vrcholný cíl života) v rozkoši nebo ve ctnosti

Týmaios - viz výše, obsahuje také zmínku o Atlantidě

Kritiás - nedokončené pokračování Týmaia, hlavně o civilizaci na Atlantidě

Zákony (Nomoi) - nejdelší Platónovo dílo (12 knih) uveřejněné až po jeho smrti; probírá zde podstatu, použití a účinnost zákonů

4.3. Platónův pohled na stát³⁰

Platón žil v době, kdy městský stát antického světa (*polis*), založený na otrokářství, prožíval hlubokou krizi. Otrokářské zřízení ztrácelo svůj pokrokový

³⁰ Platón, Ústava, Praha 1993; Platón, Zákony, Praha 1961; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986; Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001; kol. autorů, Dějiny filosofie, Praha 1976; Makarov, A., D., Stručné dějiny filozofie, Praha 1992

charakter, proto vládnoucí třída opouští materialistický světový názor a zákonitě sílí idealismus.

V Platónově filozofii mají významné místo jeho názory na společnost a stát. Filozofický idealismus se v Platónově pojetí spojuje s mimořádným zájmem o společenské vztahy. Velmi ho zajímala otázka, jaké musí být dokonalé společenské soužití a jakou výchovou mají být lidé připraveni k vytvoření a zachování takové společnosti. Platón nebyl prázdným snílkem, nepřemýšlel o hvězdných světech, ale o zemi, nepřemýšlel o přízracích, ale o člověku. A především Platón myslel na to, že člověk musí být občanem státu.

Není se proto čemu divit, když úvaze o společenskopolitických otázkách věnoval dva ze svých nejdůležitějších spisů, a to dílo „Ústava“ (*Politeia*) a „Zákony“, i když oba spisy nejsou v tomto směru stejně hodnotné. V „Ústavě“ učení o společnosti úzce souvisí s ústředním učení Platónova idealismu, s teorií idejí, a je poznamenáno přísností a nesmlouvavostí. Ideální je zde ostře postaveno proti empirické skutečnosti jako vzor a norma toho, co má být. Ve srovnání s „Ústavou“ jsou „Zákony“ dílem mnohem kompromisnějším a je zde řada dalekosáhlých ústupků, které požadovala empirická skutečnost.

Prvotní typ společenského soužití jako ideální typ vylíčil Platón nejen v „Ústavě“, ale i v „Zákonech“, kde zobrazuje podmínky života lidí, zachráněných na vrcholcích hor v době potopy. Proti ideálnímu typu postavil Platón „negativní“ typ společenského zřízení. Hlavní hybnou silou lidského jednání jsou v něm materiální zájmy a stimuly. Podle Platónova názoru všechny existující státy náležejí k tomuto negativnímu typu, protože jsou ovlivněny bohatstvím a chudobou. *To první totiž vyvolává rozmařilost, pracovní nezáměr a novoty, kdežto druhé přibírá k novotám i nízké mravy a sklon ke špatné práci.*³¹

„Negativní“ typ státu se projevuje ve čtyřech formách a ve srovnání s ideálním státem je každá z těchto forem postupným ochuzením nebo deformací ideální formy. Mezi „negativní“ formy Platónova pojetí státu patří:

1. timokracie,
2. oligarchie,
3. demokracie,

³¹ Ústava 422a

4. tyranie.

Ve výše jmenovaných formách státu existují místo jednomyslnosti nesváry, místo spravedlivého rozdělení povinností násilí a násilné donucování, místo směřování vládců a vojáků k vyšším cílům soužití se usiluje o vládu kvůli nízkým cílům a místo zřeknutí se materiálních zájmů existuje chtivost.

Jako časově první z těchto „negativních“ forem se podle Platóna objevila *timokracie*, jejíž moc je založená na vládě ctižádostivců. Již s prvními příznaky úpadku vzniká touha po zbohatnutí a snaha o zisk. V timokracii se původně zachovaly rysy dokonalého zřízení, tzn., že vládci jsou zde uctíváni, vojáci jsou osvobozeni od zemědělských a řemeslných prací a od všech materiálních starostí, společně stolují, rozvíjí se výcvik ve vojenském umění a gymnastická cvičení. Časem však začnou milovníci drahých kovů tajně shromažďovat a uchovávat zlato a stříbro ve svých obydlích a za účasti žen se způsob života mění na život v přepychu. Tak začíná přechod od timokracie k *oligarchii* jako vládě několika jedinců nad většinou. Tato vláda je založená na soupisu a hodnocení majetku, a proto v ní vládou bohatí a chudí se na vládě nepodílejí.³² Boháči jsou v oligarchickém státě marnotratníky. Podobně jako trubci ve včelím úle se nakonec stávají chudáky, ale na rozdíl od včelích trubců, kteří nemají žihadla, mnozí z těchto dvounohých z trubců žihadla mají, a to jsou zločinci, zloději, kapsáři, chrámoví lupiči, zkrátka pachatelé všech zlých činů.

V oligarchickém státě není naplňován základní zákon života společnosti. Podle Platóna tento zákon spočívá v tom, že se má každý člen společnosti „zabývat svým“ a přitom „pouze svým“. V oligarchii se naopak část členů společnosti zabývá jednotlivě nejružnějšími činnostmi, např. zemědělstvím, řemeslem a zároveň i válečnictvím. Současně v tomto zřízení vede právo na úplné utracení vlastního nashromážděného majetku k tomu, že se takoví lidé mění ve zcela neužitečné členy společnosti, kteří se nepodílejí na státu, a tak jeho občany jsou pouze chudáci a bezmocní lidé.

Další vývoj oligarchie vede podle Platóna k tomu, že se postupně stává ještě horší formou státního zřízení, a to *democracií*. Tato je charakterizována mocí a vládou většiny. Jde o vládu ve společnosti, v níž je protiklad mezi chudými a

³² *Ústava* 553a-557a; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 232

bohatými ještě více zostřen než v oligarchii. Rozvoj rozmařilého způsobu života v oligarchii, nenasytaná a nezkrotná potřeba peněz vede mladé lidi do moci lichvářů. Z rychlého zbídačování a změny bohatých v chudé vzniká nejen závist a zášť chudých vůči bohatým, ale i úkladné záměry proti celému státnímu zřízení, které zaručuje bohatým vládu nad chudými. Neustále se vyvíjející majetkové rozdíly se stávají patrné už na první pohled. Podmínky společenského života však zároveň vedou k tomu, že jsou nevyhnutelná nejen častá setkání s bohatými, ale také společenská činnost, např. při hrách, soutěžích nebo ve válkách. Růst rozhořčení chudých proti bohatým vede k povstání. Je-li ukončeno vítězstvím chudých, je poté část bohatých pobita a část vyhnána a státní moc a vládní funkce jsou rozděleny mezi ostatní členy společnosti. Tento stav dává vzniknout demokracii.

Za nejhorší formu ústupu od ideálního státního zřízení pokládá Platón *tyranii*. Je to vláda jednotlivce nad všemi členy společnosti. Vzniká, podobně jako předchozí formy, degenerací předchozí demokratické formy vlády. *Tatáž nákaza, která se zrodila v oligarchii a pak ji zahubila, zrodí se i v tomto zřízení z uvolněnosti, a to ve větší míře a o větší síle, a demokracii uvede do otroctví.*³³ Podle Platóna se všechno to, čeho je příliš, obrací ve svůj opak. Tak tomu je při změnách ročních období, v rostlinách, ve všech tělech a o nic méně i ve vládách. Přílišná svoboda nevede člověka ani městský stát (*polis*) k ničemu jinému než k otroctví.³⁴ Proto také tyranie pochází právě z demokracie, jako nejsurovější otroctví z největší svobody. Tyran původně není ničím jiným než tzv. zástupcem lidu, který v prvních dnech a v první době se na každého usmívá a každého pozdravuje, s kýmkoli se potká, a říká, že není tyranem, i slibuje mnoho jak jednotlivcům, tak obci, osvobodí od dluhů a rozdělí půdu lidu i své družině a tváří se ke všem milostivě a vlídně.³⁵ Tyran musí neustále připravovat válku, aby prostý lid pociťoval potřebu vládců. Avšak neustálá válka vyvolává proti tyranovi nenávist a občané, kteří mu pomohli k vládě, odvážně odsoudí obrat událostí.

³³ Ústava 563e

³⁴ Ústava 564a; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 234

³⁵ Ústava 566d; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 234

Proto musí tyran, pokud si chce udržet moc, postupně odstraňovat ty, kteří ho odsuzují, až *nenechá nikoho z přátel ani z nepřátel, kdo by měl nějaký význam*.³⁶

Myslím si, že již byly dostatečně přiblíženy všechny špatné formy vlády, proti nimž Platón staví projekt nejlepšího státu a vlády. V tomto státě vládne stejně jako v oligarchii několik jedinců, ale na rozdíl od ní, se v „ideálním“ státě těmito vládci mohou stát pouze osoby skutečně schopné dobře řídit stát. Jejich předpoklady jsou přirozené schopnosti a dlouholetá předběžná příprava. Za hlavní princip ideálního státního zřízení Platón pokládá spravedlnost, která každému občanu státu určuje zvláštní postavení a zvláštní zaměstnání. Vláda spravedlnosti stmeluje rozmanité a nestejnorodé části státu v jednotný a harmonický celek.

Nejlepší státní systém musí mít podle Platóna řadu takových rysů mravní a politické organizace, které by byly schopné zabezpečit řešení nejvýznamnějších úkolů pro stát. Takový stát musí:

1. mít vlastní organizaci a prostředky její obrany, postačující k zadržení a odražení okolních nepřátel,
2. zajistit systematické zásobování všech členů společnosti nezbytnými materiálními potřebami,
3. řídit a usměrňovat rozvoj duchovní činnosti a tvorby.

Splnění všech těchto úkolů by znamenalo uskutečnění ideje dobra jako nejvyšší ideje, která vládne světu.

Základní Platónovou myšlenkou je, že potřeby občanů, kteří vytvářejí společnost, jsou rozmanité, ale schopnosti každého jednotlivce uspokojit tyto potřeby jsou omezené, *když každý z nás pocítí svou nesoběstačnost a potřebu množství pomocníků z nás není soběstačný*.³⁷ Z toho vyplývá nezbytnost vzniku společenství nebo obce. Tak tedy *přibere-li si jeden druhého pro svou potřebu v jedné věci a dalšího zas ve druhé, tu je-li takovýchto potřeb mnoho, shromáždí se v jednom bydlišti mnoho lidí jako vzájemní společníci a pomocníci – a toto společenství lidí, žijících pospolu, jsme nazvali obec*.³⁸

³⁶ Ústava 567b; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 234

³⁷ Ústava 369b – viz. Příloha, str. 105

³⁸ Ústava 369c – viz. Příloha, str. 105

V ideálním státě musí podle Platóna vládnout rozum i věda a nejdokonalejší a nejušlechtilější stát má mít čtyři hlavní ctnosti: moudrost, statečnost, uměřenost a spravedlnost.

Za *moudrost* Platón nepokládá technické znalosti nebo umění, ale nejvyšší znalost nebo schopnost toho, jak dobře jsme si schopni poradit se všemi státními záležitostmi, tj. s usměrňováním vnitřních záležitostí státu a s jeho vedením ve vnějších vztazích. Takové vědění je zabezpečující a vládci, kteří ho ovládají, jsou dokonalými strážci. Moudrost je ctností, která není určena množstvím řemeslníků, ale pouze nemnoha lidem, filozofům. Není ani specializací pro řízení státu, ale spíš nazíráním nadnebeské oblasti věčných a dokonalých idejí. Je tedy ctností v podstatě mravní.³⁹

Pouze filozofové mají být vládci a pouze za vlády filozofů bude stát žít spokojeně, bez zla, které zatím existuje. *Pokud nebudou v obcích kralovat filozofové, (...) anebo pokud nebudou ti, kteří se dnes označují slovem „králi“ a „vladaři“, opravdově a dostatečně zabývat filozofií, a tím by se tyto dvě věci, totiž politická moc a filozofie, spojily v jedno, (...) do té doby nemohou pro obce (...) skončit strasti, (...) a do té doby se nikdy nemůže uskutečnit (...) obec.*⁴⁰ Ale k tomu, aby bylo dosaženo spokojeného života, nesmějí být vládcové filozofy domnělými, tedy pouhou nápodobou filozofů, ale filozofy skutečnými, které Platón chápe jako ty, *kterí milují pohled na pravdu.*⁴¹

Druhou ctností, kterou má nejlepší stát, je *statečnost*. Stejně jako moudrost má tuto ctnost jen nevelký okruh osob, přestože ve srovnání s moudrými lidmi je jich víc. Platón vysvětluje, že k tomu, aby stát byl například moudrý, nemusejí být bez výjimky moudří všichni členové. Stejně je to se spravedlností, protože stačí, aby ve státě existovala určitá část občanů, schopných neustále zachovávat správný názor, který je v souladu se zákonem, tj. názor, čeho je třeba se bát a čeho ne.⁴²

Na rozdíl od moudrosti a spravedlnosti není třetí ctnost (*uměřenost*) dokonalého státu jen kvalitou zvláštní nebo jednotlivé třídy, ale ctností, která náleží všem příslušníkům nejlepšího státu. Kde je přítomna, všichni členové společnosti uznávají zákony dokonalého státu a jeho vládu, která zabraňuje

³⁹ Ústava 428b-429a; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 239

⁴⁰ Ústava 473c

⁴¹ Ústava 475d

nevhodnému rozhorlení. Uměřenost vede k harmonickému souladu jak lepší, tak horší strany.⁴³

Čtvrtou ctností dokonalého státu je *spravedlnost*. Její existence ve společnosti je připravována a podmíněna uměřeností. Díky spravedlnosti každá skupina ve státě a každý jednotlivec s touto schopností má plnit svůj vlastní úkol: *Stanovili jsme, (...) že by se měl každý jedinec starat jen o jednu věc z těch, které se týkají obce, a to o tu, pro niž je jeho přirozená podstata nejprůhodněji utvořena. (...) A že spravedlnost znamená vykonávat to, co komu náleží, a ne dělat mnoho věcí najednou.*⁴⁴

Kdybychom řešili otázku, jakou úlohu v úsilí státu o dokonalost mají tři první ctnosti a ctnost čtvrtá, lze k tomu uvést Platónova slova: *„Posledním zbytkem toho, co jsme v obci prozkoumali, tedy rozumnosti, statečnosti a moudrosti, je to, co jim všem dávalo možnost vzniknout, a když vznikly, dává jim, pokud je to v nich přítomno, možnost udržet se.*“⁴⁵

Platónovo třídní hledisko, jeho sociální a politický aristokratismus, který prošel učením o egyptském kastovním uspořádání společnosti, pro kterou byl charakteristický zákaz přechodu z jedné kasty do druhé, se výrazně projevilo v jeho pojetí spravedlnosti. Platón se všemi silami snaží uchránit svůj „ideální“ stát před míšením tříd občanů, před plněním úkolů a funkcí občanů jedné třídy občany třídy jiné. Charakterizuje spravedlnost jako ctnost, která toto míšení nedopouští. Stejným zlem by bylo míšení funkcí různých specializací uvnitř třídy výrobních pracovníků, např. začne-li tesař dělat práci ševce a švec práci tesaře, nebo chce-li kdokoli z nich dělat obojí zároveň. Mnohodělnost by ale byla podle Platóna pro stát přímo zhoubná, protože jestliže by řemeslník nebo podnikatel pohrdl svým bohatstvím nebo schopností a chtěl se zabývat vojenstvím, a voják, neschopný být rádcem nebo vládcem státu, by sahal po řídicí funkci, nebo kdyby někdo chtěl dělat současně všechny tyto činnosti⁴⁶, nakonec by vše dělal jen napůl. Dokonce i existují-li první tři druhy ctností, přinášejí mnohodělnost a vzájemná záměna činností státu největší škodu, a *právem mohou být zvány*

⁴² *Ústava* 429e-430c; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 240

⁴³ *Ústava* 430e-432b; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 240

⁴⁴ *Ústava* 433a

⁴⁵ *Ústava* 433b

⁴⁶ *Ústava* 433c-434b; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 241

největším záškodnictvím,⁴⁷ nespravedlností proti obci. Ale *děláním svého* ve všech třech druzích činnosti, nezbytných pro stát, to *by jako protiklad k předchozímu bylo spravedlností a obec by činilo spravedlivou*.⁴⁸

V Platónově státě jsou tři skupiny občanů (vládci, vojáci-strážci a výrobci), kteří tvoří harmonický celek pod vedením nejrozumnější třídy. Stejně je tomu v duši člověka, neboť bude-li každá ze tří částí duše (rozumnost, vášnivost, nerozum či žádostivost) plnit svůj úkol a bude mít přitom nad sebou vládce, zůstane harmonie duše neporušena. V tomto uspořádání duše bude vládnout princip rozumný, vášnivý bude plnit povinnosti obrany a žádostivý se bude podřizovat a bude krotit své špatné stavy.⁴⁹ Před špatnými činy a nespravedlností chrání člověka právě to, že v jeho duši každá její část plní předurčenou funkci, a to funkci vlády a podřízenosti.

Oddělenost tříd (kast) platónského státu se projevuje i ve vnějších podmínkách jejich existence. Vojáci nesmějí žít v místech, kde žijí výrobní pracovníci, ale v táboře umístěném tak, aby z něho bylo možné přivádět k poslušnosti ty, kteří by povstali proti stanovenému řádu, a aby z něho rovněž mohly být odráženy útoky nepřítele. Vojáci totiž nejsou pouze příslušníky státu způsobili plnit svou funkci ve společnosti, ale mají schopnost se ve své činnosti zdokonalovat, tedy dostávat se na vyšší úroveň mravní ctnosti. Někteří z nich se mohou po nezbytné převýchově a zkušební době stát vládci (filozofy). K tomu však, stejně jako k dokonalému plnění povinností vojáků, nestačí správná výchova. Lidé jsou slabé bytosti, podléhající pokušení, svodům a zkáze všeho druhu. Aby bylo možné uniknout těmto nebezpečím, je nutný odpovídající tvrdě stanovený a dodržovaný řád života, který mohou určit a nařídít pouze vládcové.

Těmito úvahami se objasňuje zvláštní pozornost, kterou Platón věnoval otázce způsobu života lidí v ideálním státě, především způsobu a rozvrhu života vojáků-strážců. Na výsledcích jejich výchovy a na způsobu jejich vnějšího života závisí podoba státu, který Platón navrhoval.

Jak uvádí V. F. Asmus⁵⁰, na základě zkoumání „negativních“ typů státu vyvodil Platón závěr, že hlavní příčinou zkázy lidských společností a státních

⁴⁷ Ústava 434c

⁴⁸ Ústava 434c

⁴⁹ Ústava 442a-442e; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 241

systémů je převládnutí materiálních zájmů, ovlivňujících chování lidí. Proto se tvůrci „nejlepšího“ státu (vládci-filozofové) musejí postarat nejen o správnou výchovu vojáků-strážců, ale kromě toho musejí stanovit řád, podle něhož by se ani budování obydlí a vlastnická práva nemohly stát překážkou vysoce morálního života vojáků, výkonu jejich služby, jejich náležitých vztahů k lidem vlastní třídy a lidem z jiných společenských tříd.

Hlavním rysem tohoto řádu je zbavení vojáků práva na vlastní majetek. Vojáci mohou vlastnit jen to, co je nezbytně nutné k životu, k zachování zdraví a k plnění funkcí ve státě. Všechno nezbytné k výkonu povinností mají vojáci dostávat od výrobců produktů, věcí a zbraní, přitom ani v příliš malém, ani v příliš velkém množství. Vojáci také nemohou mít vlastní obydlí ani místo k uchování majetku a drahocenností.

Vojáci se stravují výlučně ve společných jídelnách. Celkový řád a život strážců směřuje k tomu, aby byli uchráněni zhoubného vlivu soukromého majetku a především špatného vlivu peněz, zlata a jiných drahých kovů. Pokud by se vojáci-strážci začali zabývat kořistnictvím, nabyváním peněz a drahocenností, nemohli by už plnit úkol ochrany členů společnosti, protože by se změnil v majitele a zemědělce.

Jinými slovy o tom, co bylo výše zmíněno, píše R. Holman ve svém díle⁵¹ toto; dvěma horním třídám by nemělo být dovoleno soukromé vlastnictví, protože, jak uvádí Platón, je vhodné pouze pro pracující lidi, kteří vyrábějí a směňují zboží. Vládci-filozofové a vojáci-strážci vlastnictví nepotřebují, protože předmětem jejich zájmu není směna ani výrobní proces. Kdyby totiž o bohatství usilovali, ničilo by jejich morálku, která je pro ně více než důležitá, neboť by začali upřednostňovat vlastní zájmy před zájmy národa. Proto tedy vládci a vojáci musí usilovat o čest a slávu a ne o bohatství.

Podle Platóna mohou funkce vojáků-strážců vykonávat i ženy, pokud by měly odpovídající schopnosti a pokud by byly vychovávány tak, jak to vyžadují tyto funkce. Pohlaví totiž není pro obránce společnosti důležité, stejně jako není důležité, šije-li boty holohlavý nebo vlasatý švec.⁵² Rozhodnou-li se ženy pro

⁵⁰ Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 244

⁵¹ Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001, str. 2

⁵² Ústava 454c; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 244

funkci strážců, musejí celou nezbytnou přípravu absolvovat stejně jako muži právě proto, že *přirozené schopnosti jsou však v obou tvorech rozptýleny stejně a žena se při své přirozenosti může podílet na všech činnostech stejně jako muž; ve všech je ale slabší než on.*⁵³ V této slabosti však nelze vidět důvod toho, že *přidělíme (...) mužům všechno a ženě nic.*⁵⁴ Tudiž u muže i u ženy táž přirozená schopnost ke střežení obce, až na to, že jednou je slabší a jindy silnější.⁵⁵

Ze schopnosti žen být společně s muži ve skupině nebo třídě strážců Platón vyvozuje, že nejlepšími ženami pro muže-strážce budou ženy-strážci. Neustálým stykem mužů a žen-vojáků při společných gymnastických a vojenských cvičeních a při společném stolování bude vznikat vzájemná, zcela přirozená náklonnost. Ačkoli v obci (vojenském táboře, jako je Platónův „ideální“ stát), není možná rodina, ale jen spojení muže a ženy k rození dětí. Je to také manželství, ale zvláštního druhu, které nemůže vést k vytvoření rodiny. Tato „manželství“ tajně určují a připravují vládci státu, kteří se snaží spojovat lepší s lepšími a horší s horšími. Jakmile ženy porodí děti, novorozence matkám odeberou a předají je vládcům, kteří lepší z narozených dětí dají chůvám, a horší, defektivní, odstraní na místě. Po určité době nechají mladé matky kojit novorozence, ale tehdy už žádná matka neví, které dítě porodila sama a které jiná žena. Všichni strážci-mužové se pokládají za otce všech dětí a všechny ženy za společné ženy všech strážců.⁵⁶

V Platónově učení není požadavek společného vlastnictví žen a dětí kuriozitou, ale má mimořádně důležitou úlohu. Podle Platóna, jak uvádí V. F. Asmus⁵⁷, znamená uskutečnění tohoto požadavku dosažení nejvyšší formy jednoty ve státě, neboť společné vlastnictví žen a dětí ve třídě ochránců státu zavrhuje to, co začalo společným vlastnictvím majetku, a proto je pro stát příčinou jeho nejvyššího dobra. Společenství majetku a tudíž neexistence soukromého vlastnictví, tedy nemožnost jeho vzniku, jeho ukládání a jeho zvětšování činí nemožným i vznik majetkových soudních sporů a vzájemných obvinění, zatímco v soudobé řecké společnosti všechny rozbroje vznikají ze sporů kvůli majetku, dětem a příbuzným.

⁵³ Ústava 455d – viz. Příloha, str. 113

⁵⁴ Ústava 455e – viz. Příloha, str. 113

⁵⁵ Ústava 456a

⁵⁶ Ústava 459d-461e; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 245

⁵⁷ Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 245

Z toho, co bylo výše uvedeno vyplývá, že pokud nejsou rozpory uvnitř třídy vojáků-strážců, nejsou v podstatě možné ani nesváry v nižší třídě výrobců, ani povstání proti oběma vyšším třídám.

Poté co Platón zažil několik politických zklamání, napsal dialog „*Zákony*“. Jako nejlepší možný stát tu líčí stát zákonný. Znovu oceňuje a doporučuje zachovat soukromé vlastnictví i rodinné svazky. Svoboda žen se tudíž opět omezuje, nicméně Platón říká, že stát, který nevychová a nevzdělává ženy, je jako člověk, který cvičí jenom pravou rukou...

4.4. Platónovy ekonomické myšlenky⁵⁸

V Platónově „ideálním“ státě je řada rysů, které se na první pohled zdají mimořádně současnými, ať už jde o odmítnutí soukromého vlastnictví pro třídu vojáků-strážců, organizaci jejich zásobování a stravy, ostrou kritiku touhy po hromadění peněz, zlata a cenností vůbec, kritiku obchodu a obchodních spekulací, myšlenku o nutnosti naprosté jednoty společnosti a jednomyslnosti jejích členů, myšlenku o nezbytnosti vychovávat v občanech morální kvality, na jejichž základě budou schopni k této jednotě a jednomyslnosti dospět...

4.4.1. v díle: ÚSTAVA⁵⁹

Platón si představuje stát, jež je budován na stejném principu jako člověk, s naprosto totožným rozdělením do tří částí. Jako má člověk „tělo“, „hlavu“ a „břícho“, má stát vládce, strážce (vojáky) a výrobce. Platón postavil svou představu státu na řecké medicíně. Stejně jako zdravý a harmonický člověk je vyrovnaný a střídmy, je „spravedlivý“ stát charakterizován tím, že každý jeho člen zná své místo v celku. Platónův stát má některé diktátorské pravomoci, jako např. likvidovat méněcenné a nemocné, vyvlastňovat majetek, a řadu dalších mimořádných pravomocí. Utopičnost v pojetí jeho státu se projevuje i v tom, že nepřihlíží k reálným ekonomickým zájmům. Platón pochopil mnohé příčiny krize

⁵⁸ Platón, *Ústava*, Praha 1993; Platón, *Zákony*, Praha 1961; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986; Holman, R. a kol., *Dějiny ekonomického myšlení*, Praha 2001; kol. autorů, *Dějiny filosofie*, Praha 1976; Kunzmann, P., *Encyklopedický atlas filosofie*, Praha 2001

⁵⁹ Platón, *Ústava*, Praha 1993; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986; Holman, R. a kol., *Dějiny ekonomického myšlení*, Praha 2001; Kunzmann, P., *Encyklopedický atlas filosofie*, Praha 1976

řeckých městských států, např. vliv peněz a majetkových rozdílů na občanskou pospolitost, ale jeho návrhy na řešení situace jsou zjevným krokem zpět, proti směru historického vývoje. Ostatně sám byl nucen ještě za svého života názory na ideální stát podrobit úpravě.

V Platónově státu jsou funkce a druhy prací, které jsou nezbytné pro celou společnost, rozděleny mezi zvláštní skupiny jeho občanů, které vcelku vytvářejí harmonické spojení. Při rozdělení občanů do skupin vycházel Platón z rozdílů mezi jednotlivými skupinami lidí, jak už bylo zmíněno, podle jejich mravních předpokladů a vlastností. Tyto rozdíly Platón chápe analogicky s dělbou hospodářské práce, kterou pokládá za základ celého tehdejšího společenského a státního uspořádání. Zkoumá původ specializace, která ve společnosti existuje, i složení odvětví, které vyplývá z této dělby práce.

Význam dělby práce pro společnost Platón nezkoumá z hlediska vyrábějícího dělníka, ale výhradně z hlediska zájmů spotřebitelů. Podle Marxe je hlavní Platónovou tezí, že *pracovník se musí přizpůsobit dílu, a ne dílo pracovníkovi*.⁶⁰ Každá věc se podle Platóna vyrábí lépe a lehčeji, *dělá-li člověk jednu věc podle své přirozené schopnosti a v patřičné době, kdežto na ostatní věci nemá čas*.⁶¹ Toto hledisko, které Marx nazývá *hledisko užitné hodnoty*⁶², vede Platóna k tomu, že v dělbě práce vidí nejen *základ rozdělení společnosti na stavy*, ale také *státotvorný princip*.⁶³

Zdrojem tohoto pojetí státu bylo pro Platóna jeho poznání společenského zřízení tehdejšího Egypta a podle Marxe je Platónův stát v podstatě *jen athénskou idealizací egyptského kastovnictví; Egypt byl vzorem průmyslové země i pro jiné Platónovy vrstevníky*.⁶⁴

Rozumné uspořádání dokonalého státu musí tedy být, dle Platónových slov, založeno především na potřebách; *vybudujme si ve své představě město od samého začátku, protože pak je bude (...) budovat naše potřeba*.⁶⁵ Výčet potřeb dokazuje, že v městském státě musí být mnoho odvětví společenské dělby práce, a

⁶⁰ *Kapitál I*, str. 363; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 235

⁶¹ *Ústava 370c* – viz. Příloha, str. 106

⁶² *Kapitál I*, str. 363; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 236

⁶³ *Kapitál I*, str. 364; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 236

⁶⁴ *Kapitál I*, str. 364; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 236

⁶⁵ *Ústava 369c* – viz. Příloha, str. 105

to nejen pracovníci, kteří opatřují potravu, stavitelé, výrobci oděvů, ale také výrobci nutného nářadí a nástrojů pro práci těchto specialistů. Kromě nich jsou nezbytní i ti, kteří zastávají nejružnější pomocné práce, např. pastýři, provozovatelé dopravy lidí, dodavatelé kožešin a kůže apod.

Potřeba dovozu nezbytných produktů a zboží z jiných zemí a států vyžaduje vyšší produkci výrobků pro obchod, a tím i zvětšení počtu pracovníků, zhotovujících toto zboží.

Obchodní rozvoj potřebuje specialisty na koupi a prodej, import a export. I když se tak ke zkoumaným skupinám dělby práce připojuje skupina obchodníků, počet specializací se tím však neomezuje. Pro námořní obchod jsou třeba různé skupiny lidí, které se podílejí na dopravě zboží.

Obchod, výměnu zboží a produktů potřebuje stát nejen kvůli vnějšímu styku, ale také z důvodů dělby práce mezi občany státu. Z toho Platón vyvozuje, jak uvádí Asmus,⁶⁶ nezbytnost trhu a ražení peněz jako jednotky směny. Se vznikem trhu tak vzniká řada specialistů na obchodní operace, např. drobných obchodníků a zprostředkovatelů, překupníků a nákupčích.

V hospodářském životě státu pokládá Platón také za nezbytnou speciální skupinu obsluhujících námezdních pracovníků, kteří prodávají svou pracovní sílu za plat. Jsou to podle jeho názoru lidé, kteří *prodávají svou takto použitelnou sílu a berou za to odměnu, jež se nazývá mzdou*.⁶⁷

Uvedené skupiny specializované společenské práce zahrnují pracovníky, kteří pro stát vyrábějí nezbytné produkty nebo se podílejí určitým způsobem na této výrobě a na vytváření spotřebních hodnot, které vyvolávají. Tímto se zabývá nejnižší třída nebo skupina občanů ve státní hierarchii. Nad ní jsou podle Platóna vyšší třídy, a to vojáci-strážci a vládci-filozofové. (O jednotlivých třídách společnosti již byla zmínka výše.)

V. F. Asmus ve svém pojednání⁶⁸ ukazuje, že při přechodu od třídy výrobních pracovníků ke třídě vojáků-strážců je zřejmé, že Platón princip dělení porušuje. Když rozlišuje jednotlivé skupiny třídy výrobních pracovníků, charakterizuje je podle jejich různých profesních funkcí. Předpokládá se totiž, že

⁶⁶ Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 236

⁶⁷ Ústava 371e – viz. Příloha, str. 108 – 109

v mravních rysech jsou všechny tyto skupiny na stejné úrovni, a to jak zemědělci, tak i řemeslníci a obchodníci. Jinak je tomu ale se skupinami vojáků-strážců a vládců-filozofů, neboť jejich oddělení od skupin pracovníků, zajišťujících hospodářství, není již založeno na jejich profesních zvláštностech, ale na odlišnosti jejich mravních kvalit od mravních vlastností pracovníků ve výrobě. Mravní rysy pracovníků v hospodářství Platón tedy klade níže než mravní přednosti vojáků-strážců a ještě níže než přednosti vládců státu.

4.4.2. v díle: ZÁKONY⁶⁹

„Zákony“ jsou dílem Platónova životního podzimku (napsal je v posledních letech svého života, nedlouho před r. 347 př. n. l., kdy zemřel v osmdesáti letech) a byly prý vydány po jeho smrti jeho žákem Filipem Opuntským.

Na rozdíl od jiných Platónových děl, kde je vedle mnoha postav „vedoucím“ dialogu Sokrates, je tu jen vedle athénskému hosta, v němž je personifikován sám Platón, Krétan Megillos (představitel dávné mytické kultury) a Spartan Kleinias (mluvčí aristokratické lakedaimonské ústavy, která má ještě rysy prvobytné společnosti).

Platón v „Zákonech“ vychází z postavení Athén, které v jeho době měly. Byly městem hybným, vyvíjejícím se, naplněným ruchem práce, obchodu a zámožských styků. Všechny tyto faktory, které ženou historické dění kupředu, Platón rozpoznal jako hybné síly, které se snaží plánovitě vyloučit z „ideální“ obce. Jde o blízkost moře s dobrými přístavy, obchodní styk, růst řemesel, peněžní hospodářství a růst populace.

Athénský host se raduje, že zakládaná nová obec je osmdesát stadií od moře, za ještě lepší by však pokládal, kdyby byla ještě dále, protože *blízkost moře je sice pro krajinu se zřením na denní potřeby věc příjemná, avšak ve skutečnosti to je velmi hořké a trpké sousednictví, neboť ji naplňuje obchodnictvím a kramářskou ziskovostí, vštěpuje duším vrtkavé a nepoctivé mravy, činí obec samu k sobě nepoctivou a nedružnou k ostatním lidem zrovna tak. Avšak proti tomu má útěchu v tom, že je všeploďná, a protože je hornatá, patrně není mnohoploďná a*

⁶⁸ Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 237

⁶⁹ Platón, Zákony, Praha 1961

všeploďná zároveň; neboť kdyby měla toto, poskytovala by možnost hojného vývozu a tím by se naplňovala stříbrnými a zlatými penězi, což je však takřka největší zlo, které může stihnout obec, pokud jde o nabývání ušlechtilých a spravedlivých mravů.⁷⁰

Rovněž je Platón rád, že krajina kolem zakládané obce není lesnatá a neskýtá dříví na stavbu korábů, protože tak se obec nebude chtít stát námořní mocí, jako se staly Athény. Platón zdůvodňuje své uspokojení nad tím tou okolností, že vojenská námořní služba odnaučuje pravé statečnosti. Jako je eliminován vliv zámořského obchodu, je eliminován i vliv obchodu a řemesel. Platón nepřipouští, aby práce v obci byla pouze něčím vedlejším, protože k jejímu správnému vykonávání je zapotřebí dostatečného umění, které vyžaduje *mnohého cviku i mnoha nauk*.⁷¹ Řemeslo nesmí nikdo z občanů provozovat ani prostřednictvím svých nevolníků, protože *v dvojím zaměstnání nebo v dvojím řemesle důkladně pracovat není schopen žádný člověk na světě a také není schopen jedno sám provozovat a přitom dohlížet na jiného, který provozuje druhé, (...) udáváje důvod, že když se stará o mnoho dělníků, kteří pro něho pracují, přirozeně se více stará pro ně, protože mu z nich vzniká větší důchod než z jeho vlastního řemesla*.⁷² Jediným pramenem výtěžku bude tedy zemědělství, kdy každý občan dostane tolik půdy, kolik mu stačí, aby mohl vyživovat *jistý počet obyvatel při rozumném životě, více nic*.⁷³ Aby ale nevznikaly rozbroje mezi obyvateli, zákonodárci přidělí půdu v souladu s platnými zákony. *Dělení ať provádějí s takovým (...) vědomím, že ten, kdo dostal podíl, má jej pokládat za společný majetek veškeré obce, a protože ta země je jeho vlast, má o ni pečovat více než o děti, o matku, a to více, že země jakožto bohyně je paní lidí smrtelných*.⁷⁴

Občané mají nezcizitelné podíly, jejichž počet je stálý, právě tak jako je stálý počet podílníků. Toto je dáno zákonem, který stanovuje správného rozdělení: *Nejprve je třeba stanovit, jak veliký má být počet občanů; potom se dohodnout o*

⁷⁰ *Zákony* 705

⁷¹ *Zákony* 846 – viz. Příloha, str. 124 – 125

⁷² *Zákony* 846 – viz. Příloha, str. 124 – 125

⁷³ *Zákony* 737 – viz. Příloha, str. 116 – 117

⁷⁴ *Zákony* 740 – viz. Příloha, str. 119 – 120

jejich rozdělení, na kolik a jak velikých částí mají být roztrženi; pak jim přidělit půdu a bydliště měrou co nejvíce stejnou.⁷⁵

O jak velkém či malém počtu je tu řeč? Platón říká:

„Abychom volili nějaké vhodné číslo, budiž podílů půdy a budoucích obránců toho rozdělení pět tisíc čtyřicet; půda a bydliště buďtež rozděleny právě tak na tytéž části, aby muž a úděl tvořili pevnou dvojici. Celé to číslo budiž rozděleno nejprve na dvě části, potom rovněž na tři; je totiž možno je rozdělit i na čtyři, pět a tak dále za sebou až do deseti. Jest pak třeba, aby si každý muž při dávání zákonů uvědomil, které číslo a jaké by bylo všem obcím nejužitečnější. Zvolme tedy to, které má nejvíce dělitelů, a to co nejvíce jdoucích za sebou. (...) Číslo pět tisíc čtyřicet má pro válku i pro všechna opatření míru, hledící ke všelijakým smlouvám a společenstvím, i pro dávky a přiděly ne více než šedesát dělitelů bez jednoho, v souvislé řadě pak od jedné až do deseti.“⁷⁶

Tím je dán i neměnný počet občanů. Pečuje se přemluvami, aby byla omezována plodnost, nebo zase zvětšována, kdyby nějakými pohromami obyvatelstva ubylo. Pakliže by přesto obyvatelstvo vzrostlo nad stanovený počet, musí se obyvatelé, které úřady vyberou, vystěhovat do některé kolonie nebo se pro ně kolonie založí. Je tedy z obce vymýcen i růst populace, jako další činitel pokroku.

Občané nesmějí obchodovat, tzn., že nejlepší muži musejí dbát o velikost a výši svého majetku, který jim byl přidělen, a proto jej nemůžou zvětšovat či zmenšovat koupí či prodejem, neboť *ten, kdo koupí nebo prodá něco ze svého přidělu zastavěné nebo vzdělávané půdy, trpěl by tresty k tomu příslušné.*⁷⁷ Tímto je svobodnému člověku zabráněna výdělečná činnost, která jde ruku v ruce s činností shromažďovat peníze. Žádnému soukromníkovi tedy není dovoleno vlastnit zlato ani stříbro ani platné peníze v Helladě, neboť *mají mít jen takové peníze, které by u nich platily, ale u ostatních lidí byly nevhodné.*⁷⁸ Jedná se o jakousi domácí měnu, platící pouze na území hranic obce, která je určena pro

⁷⁵ Zákony 737 – viz. Příloha, str. 116 – 117

⁷⁶ Zákony 738 – viz. Příloha, str. 117 – 118

⁷⁷ Zákony 741 – viz. Příloha, str. 120 – 121

mzdy námezdným lidem, otrokům a přistěhovalcům. Možná se vám může zdát, že Platón tímto krokem znemožňuje obyvatelům obce cestovat, ale opak je pravdou, protože cestovatí směřjí, ale jen se svolením obce, která jako jediná má peníze, platné v cizině. *Jestliže (...) nastane někdy soukromníku nějaká nutnost cestovat, ať si před cestou vyžádá povolení úřadů, a jestliže při návratu odněkud domů bude mít zbylé peníze cizí měny, odved' je obci za příslušnou hodnotu v domácí měně. Ukáže-li se však o někom, že si je chce ponechat, ať jsou zabaveny, a kdo o tom ví a neudá to, buď spolu s tím, kdo je přinesl, stížen kletbou i hanbou a k tomu ještě pokuta ne menší, než je hodnota přinesených cizích peněz.*⁷⁹ Tím je pečováno o to, aby žádný z občanů nenahromadil nadměrný majetek, neboť nebudou-li jej mít, nemůže u nich „vykvést“ ani touha po bohatství, která lidem zabírá všechny jejich čas, soustřeďující se na jejich vlastní statky a starost o to, jak mít co největší každodenní zisk.⁸⁰

Platón nepohlížel na peníze jako na zboží, ale jeho pojetí peněz bylo kartalistické, dle slov R. Holmana.⁸¹ Tzn., že je pokládal za pouhý symbol, který byl stvořený a garantovaný státem. Proto tedy nebylo důležité, z jakého materiálu jsou peníze vytvořeny.

K opatření ekonomicko-společenského rázu přistupují opatření v zákonodárství a ve výchově. *Právě tak je tomu s majetnictvím peněz a statků; (...) přílišná hojnost všech těchto věcí způsobuje obcím i v soukromém životě nepřátelství a rozbroje, nedostatek pak zpravidla otročení. Neboť ten majetek mladých lidí, který není obletován pochlebníky a přitom nepostrádá nutných potřeb, ten je ze všech nejladnější a nejlepší; tím totiž (...) dělá život bezstarostným.*⁸² Ale protože se první obec i ústava a nejlepší zákony uskutečňují tam, kde staré přísloví praví: „*Věci přátel jsou ve skutečnosti společné*“,⁸³ je důležité, aby byly společné ženy, děti i všechny majetek. Je-li totiž *soukromé vlastnictví všemi prostředky odevšad ze života nadobro odstraněno a je vymyšlen způsob, aby pokud možno i věci od přírody každému vlastní se nějak staly*

⁷⁸ Zákony 742 – viz. Příloha, str. 121 – 122

⁷⁹ Zákony 742 – viz. Příloha, str. 121 – 122

⁸⁰ Zákony 831 – viz. Příloha, str. 123

⁸¹ Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001, str. 2

⁸² Zákony 729 – viz. Příloha, str. 115 – 116

⁸³ Zákony 739 – viz. Příloha, str. 118 – 119

společnými, (...) nikdo nikdy nestanoví jiný správnější ani lepší výměr pro výtečnost zákonů vzhledem k dobrosti.⁸⁴

Za doby Platónova života, stejně tak jako dnes, bylo zapotřebí ustanovit ty, kteří by dbali o dodržování správného chodu státu a zákonů v něm. Byl zvolen trojí druh úředníků. *Pro chrámy mají být ustanoveni chrámoví správcové a kněží i kněžky; pro ulice a veřejné budovy a pro pořádek na takových místech, i stran lidí, aby se neproviňovali (...) tak zvané astynomy, městské dozorce, a pro pořádek na trhu agoranomy, dozorce tržní.*⁸⁵

Jak vypadala práce agoranomů v praxi, popisuje Platón v osmé knize „Zákonů“:

Agoranomům mají být na péči všechny jednotlivosti související s trhem; tato péče záleží především v dozoru na svatyně na tržišti. (...) Nejprve mají hledět, zdali se vyhovuje zákonu, kterým bylo občanům nařízeno prodávati cizincům jednotlivé druhy prodejného zboží. Pro každý ten druh je zákon, že prvního dne v měsíci mají správcové, (...) vyvážeti tu část věcí, které se mají prodati cizincům, a to nejprve dvanáctinu obilí, a cizinec si má na tom prvním trhu nakupovat na celý měsíc obilí a co k obilí přísluší. Desátého dne měsíce jedni prodávejte a druzí nakupujte věci tekuté, aby to stačilo na celý měsíc. Třetí, dne dvacátého, budiž prodej zvířat, co jich každý může prodat nebo co jich musí potřební koupit, i všech výrobků nebo věcí, které zemědělci prodávají, (...) a které si cizinci musí kupovat a získat je od jiných. Avšak nikdo neprovozuj obchodování (...) s ječmenem nebo pšenicí, určenou na mouku, a nikdo neprodávej žádné ostatní potraviny občanům, ani jich nikdo od žádného takového nekupuj. Avšak na cizineckých trzích prodávejž cizinec řemeslníkům a jejich otrokům, obchoduje s vínem a obilím, což se obecně nazývá kupectví; také maso z poražených zvířat prodávej též řezníci cizincům i řemeslníkům a jejich dělníkům. (...) Co se týče všech ostatních věcí a výrobků, (...) ty ať se prodávají, jsouce donášeny na společný trh na každé místo, kdekoli strážcové zákonů a agoranomové určí spolu s astynomy příhodné stánky a vymezí prostor pro věci vykládané na prodej. Na těch místech ať se vyměňují peníze za zboží a zboží za peníze, při čemž nesmí jeden druhému dávat svou

⁸⁴ *Zákony* 739 – viz. Příloha, str. 118 – 119

⁸⁵ *Zákony* 759

*směnnou věc na úvěr; kdo dá na úvěr, budiž spokojen, ať již dostane své nebo když nedostane, věda, že není o takovýchto obchodech právního řízení. Co při koupi nebo prodeji převyšuje množstvím nebo cenou ustanovení zákona, který stanoví nejvyšší přístupnou míru přírůstku a úbytku základního majetku při koupi a prodeji, budiž přírůstek ihned zapsán u strážců zákonů, v opačném případě pak budiž směna zrušena.*⁸⁶

V „*Zákonech*“ Platón kritizuje zhoubné účinky hromadění bohatství a přílišné majetkové nerovnosti občanů zdůrazňováním nutnosti podřít zájem jedince zájmům obce, požadavkem stejné výchovy a stejného zaměstnání pro muže i pro ženy i požadavkem společného stolování mužů i žen a tím i společné účasti na pospolitém životě. Kritika zhoubných důsledků peněžního hospodaření je konána z pozic hospodaření naturálního a pohlčení jedince celkem je ohlasem tuhé vazby prvobytného kmenového společenství.

Náboženství a zvyky zděděné po předcích se stávají nejmocnější oporou zákonodárcovy cesty proti toku historického času. Bezbožnost je pokládána za nejtěžší přestupek a stíháno nejprísnějšími tresty. Výchova je neměnná a je prosycena náboženskými prvky a úctou k tradici. V obci vládou staří a úcta k stáří, k starým lidem, zvykům a kultům je základním principem.

4.5. ÚSTAVA versus ZÁKONY⁸⁷

Jak už bylo zmíněno, Platón v „*Ústavě*“ a s obměnami i v „*Zákonech*“ vytyčuje model „ideálního“ státu. V těchto spisech se sice vyrovnává i s konkrétními problémy řeckých dějin, avšak nelíčí tu žádný reálný stav. Předkládá tu své představy o nejlepším možném státu. Vznik státu se nezdůvodňuje lidským pudem k vytváření států, nýbrž slabostí jedince, který je sám o sobě nadán pouze k určitým činnostem, a musí se proto spojit s ostatními. Společenství je tedy bytostně založeno na dělbě práce.

⁸⁶ *Zákony* 849

⁸⁷ Platón, *Ústava*, Praha 1993; Platón, *Zákony*, Praha 1961; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 246 – 246

Stát v „*Zákonech*“, ve srovnání se státem zobrazeným v „*Ústavě*“, je méně dokonalý a jeho autor je shovívavější, realističtější a je zde patrný větší sklon k ústupkům vůči nevyhnutelným slabostem a nedostatkům lidského rodu.

Významným rozdílem mezi oběma díly je v pojetí otázky otroků. V „*Zákonech*“ se na rozdíl od „*Ústavy*“ hospodářská činnost, nezbytná pro existenci *polis*, ukládá otrokům nebo cizincům. Kdežto v „*Ústavě*“ se třída otroků, jako jedna ze základních tříd „ideální“ společnosti, nebere v úvahu. Naprosté odmítnutí soukromého vlastnictví vládců a strážců vylučuje možnost ovládat otroky, avšak i v „*Ústavě*“ se hovoří o právu učinit otroky z těch, kdož jsou poraženi ve válce.

To, že v „ideálním“ státě „*Ústavy*“ otrokářství neexistuje, zdůrazňuje ještě jedna okolnost. Protože je jediným zdrojem otroctví přeměna válečných zajatců v otroky, musí množství otroků zřejmě záviset na intenzitě a četnosti válek, které stát vede. Podle Platóna je však válka zlem, jehož se má dobře vybudovaný stát vyvarovat. Pouze pro společnost, která chce žít v přepychu, se stává její země malá, a proto usiluje o násilné obsazení sousední země. Proto početné a vycvičené vojsko má stát jen pro svou ochranu před agresí lidí, kteří touží po materiálním zisku.

Zvláště ostře se válka odsuzuje v „*Zákonech*“, kde je válka jako cíl ostře odmítána. Platón nejen že nesouhlasí s tím, že *všichni jsou pro celý svůj život ustavičně v nepřetržité válce se všemi jinými obcemi*,⁸⁸ ale navíc tvrdí, že tvůrce dokonalého státu a jeho zákonodárce nemá stanovit zákony, týkající se *věci míru pro účely válečné*, ale týkající se *věci války za účelem míru*.⁸⁹

⁸⁸ *Zákony* 625; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 247

⁸⁹ *Zákony* 628; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 247

4.6. Pohledy na Platónovo učení o společnosti⁹⁰

Na Platónův pohled na společnost existují různé názory. Základním prvkem pro jejich rozlišení je to, zda jde o hodnocení tzv. Marxisticko-leninovské platformy, nebo a tzv. buržoazní názory.

Někteří buržoazní historikové antické společnosti a společenského myšlení tvrdí, že Platónův projekt dokonalé společnosti je svéráznou teorií, která v mnoha rysech překvapivě odpovídá učení a tendencím socialismu a komunismu ve dvacátém století.

Tento názor má například Robert von Pöhlmann⁹¹, ve svém díle „*Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt*“ (sv. I). Charakteristickým příkladem jeho řady paralel mezi teorií antického a současného socialismu může být tato: „*Stejně jako nejnovější socialistická kritika podílu kapitálu staví proti tzv. teorii produktivnosti teorii vykořisťování, podle níž si část společnosti, tj. kapitalisté, přisvojuje, podobně jako trubci, část ceny výrobku, jehož skutečným výrobcem je jiná část společnosti, a to dělníci, tak i antický socialismus, alespoň ve vztahu k peněžnímu kapitálu a zápujčnickému úroku, staví proti pojmu produktivního kapitálu pojem vykořisťování.*“⁹² Dále Pöhlmann zdůrazňuje, že celková tendence Platónových útoků proti peněžnímu systému, zprostředkujícímu obchod a svobodnou konkurenci, odmítání vývoje společnosti směrem k finanční oligarchii i odpor ke konkurenci majetku odpovídají základním antikapitalistickým názorům nejnovějšího socialismu.⁹³

Připisovat Platónovi teorii socialismu a komunismu, podobnou nejen marxistické teorii, ale třeba jen učení utopického socialismu, je zcela nesprávné. Sám V. F. Asmus⁹⁴ o tomto říká, že teorie vědeckého socialismu a komunismu vyvozuje nutnost nástupu epochy socialismu a komunismu pouze z přesně určených historických podmínek vývoje výrobního způsobu a jím podmíněných společenských vztahů. Tato teorie ukazuje, že socialistický řád a socialistická organizace společnosti vznikají ze vztahů, v nichž se vzájemně nacházejí výrobní

⁹⁰ Asmus, V., F.; Antická filozofie, Praha 1986

⁹¹ Robert von Pöhlmann (1852 – 1914), německý historik

⁹² Asmus, V., F.; Antická filozofie, Praha 1986, str. 248

⁹³ Asmus, V., F.; Antická filozofie, Praha 1986, str. 248

⁹⁴ Asmus, V., F.; Antická filozofie, Praha 1986, str. 248

pracovníci. Společenským základem socialismu je produktivní třída vysoce rozvinuté průmyslové společnosti.

Nic podobného v Platónově teorii „komunismu“ není. Tento „komunismus“ není komunismem, který by byl podmíněn společenskými výrobními vztahy. To, co Pöhlmann nazývá platónovským komunismem, je „komunismus“ spotřeby, nikoli výroby. Vyšší třídy, vládci-filozofové a vojáci-strážci, společně žijí, spolu se stravují apod., ale nic nevyrábějí. Naopak pouze spotřebují to, co vyrábějí lidé jiné třídy, a to pracovníci, v jejichž rukou jsou soustředěny výrobní nástroje.

Jak uvádí V. F. Asmus⁹⁵, v souvislosti s tím Platóna vůbec nezajímají otázky života a práce produktivní třídy, otázky organizace její výrobní činnosti a nakonec ani otázky jejího bytí a morálky. Platón ponechává „pracujícím“ jejich majetek, který omezuje podmínkami, nevyplývajícími ze zájmu o život a dobro „pracujících“, ale vycházející z názoru, co je třeba k tomu, aby pracující dobře a v dostatečném množství produkovali všechno nezbytné pro obě vyšší třídy. Tyto podmínky jsou zformulovány pouze obecně, bez podrobností a rozpracování.

První podmínkou je odstranit ze života „pracujících“ hlavní zdroj zkázy, tedy bohatství a chudobu. Bohatí řemeslníci se přestávají starat o svou práci, chudí nemohou vzhledem k tomu, že nemají nástroje, dobře pracovat a nemohou dobře učit práci své učně.

Druhou podmínkou je omezit funkce „pracujících“ vždy jediným druhem práce, a to tím, k němuž je každý nejzpůsobilější svými přirozenými vlastnostmi a který si neurčuje sám, ale určují a nařizují mu ho vládci státu.

Třetí podmínkou je dokonalá poslušnost, která je podmíněna utvářením názorů „pracujících“ a přímo vyplývá z jeho základní ctnosti, jíž je uměřenost.⁹⁶

Vztah Platóna k samostatné práci není jen lhostejný, ale přímo pohrdavý. Přes nezbytnost produktivní práce pro blahobyt celé společnosti ji Platón nepokládá za přitažlivou nebo chtěnou. Na duši má tato práce ponižující vliv. Koneckonců je produktivní práce údělem těch, kteří nemají velké schopnosti, ani lepší volbu. Ve třetí knize „*Ústavy*“ Platón staví kováře, řemeslníky, veslaře na

⁹⁵ Asmus, V., F.; Antická filozofie, Praha 1986, str. 249

⁹⁶ Asmus, V., F.; Antická filozofie, Praha 1986, str. 249

veslicích vedle „špatných“ lidí, pijanů, šilenců a těch, kdo se nepřístojně chovají. Takoví lidé se nemají napodobovat, ani si jich nemáme všímat.⁹⁷

Pöhlmann, dle mínění V. F. Asmuse,⁹⁸ který přehlíží tyto důležité rysy Platónovy utopie, dochází k absurdnímu tvrzení, že se Platón snažil rozšířit principy komunistického uspořádání i na produktivní, nejnižší třídu svého státu. Z toho, že vládci vše ve státě řídí a vše usměrňují k dobru celku, dělá Pöhlmann ničím nezdůvodněný závěr, že činnost vládců je rozšířena i na celý pracovní řád společnosti. Ale tak tomu vůbec není.

Vedení vládců se v Platónově pojetí omezuje na požadavek, aby každý pracovník vykonával pouze jeden druh práce, který je mu určen. O žádné zespolečenštění výrobních prostředků u Platóna vůbec nejde. To, co Pöhlmann nazývá Platónovým „komunismem“, předpokládá naprostou neúčast obou vyšších tříd v hospodářském životě. Příslušníci těchto tříd se výhradně zabývají vojenskou obranou státu a vyššími úkoly a funkcemi řízení. Pokud jde o nejnižší třídu Platónova státu, nelze mluvit ani o spotřebním komunismu, neboť společné stolování se předpokládá pouze u vyšších tříd. Pokud v „Ústavě“ nejsou produktivní třídou otroci (jako v „Zákonech“), není to vlivem Platónova úsilí o to, aby se člověk nemohl stát vlastnictvím, nýbrž lze to objasnit tím, že vládci nesmějí být vlastníky.

V. F. Asmus si nezval za „vykladače“ Platónova „domnělého komunismu“ pouze R. V. Pöhlmana, ale i další osobnosti, které se danou problematikou zabývali.

Přes všechny krajnosti názorů Eduarda Zeller⁹⁹, který se mylně domníval, že v Platónově utopii není žádná myšlenka a žádný zájem o nejnižší třídu pracujících, jsou Zellerovy názory vcelku mnohem blíže chápání skutečných tendencí „Ústavy“, než Pöhlmanovy výmysly. Nedaleko pravdy byl Theodor Gomperz¹⁰⁰ (*Griechische Denker. Eine Geschichte der antiken Philosophie*, 2. díl, Lipsko 1903, str. 403), který ukázal ve své rozsáhlé práci, že vztah Platónovy třídy „pracujících“ k třídě vládců se podobá vztahu otroků k pánům.¹⁰¹

⁹⁷ *Ústava* 396c-e – viz. Příloha, str. 97 – 98 ; Asmus, V., F.; Antická filozofie, Praha 1986, str. 250

⁹⁸ Asmus, V., F.; Antická filozofie, Praha 1986, str. 50

⁹⁹ Eduard Zeller (1814 – 1908), německý filozof a bohoslovec

¹⁰⁰ Theodor Gomperz (1832 – 1912), německý filozof

¹⁰¹ Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 251

Stín antického otroctví se skutečně vznáší nad Platónovým velkolepým zobrazením struktur jeho „ideálního“ státu. V tomto státě nejen „pracující“ připomínají otroky, ale ani příslušníci dvou vyšších tříd neznají úplnou a skutečnou svobodu. Subjektem svobody a nejvyšší dokonalosti není u Platóna osobnost a dokonce ani třída, ale pouze celá společnost, celý stát. Podle správného postřehu F. J. Stahla¹⁰² (*Die Philosophie des Rechts*, sv. I, Tübingen 1879) Platón přináší jako oběť svému státu člověka, jeho štěstí, jeho svobodu a dokonce i jeho mravní dokonalost (...), tento stát existuje sám pro sebe, pro svou vnější velkolepost; pokud jde o občana, je jeho význam pouze v tom, aby napomáhal dokonalosti jeho systému jako služebník.¹⁰³

G. W. F. Hegel¹⁰⁴ správně ukázal, že v Platónově státu účelem jednotlivce jako takového je právě to obecné, a jednotlivý člověk jedná kvůli státu, usiluje, žije a užívá kvůli státu, takže stát je druhou přirozeností člověka, jeho zvyklostí a mravem.¹⁰⁵ Sám Platón o tom hovoří naprosto jasně: „Zákon nepečuje o to, aby se jedna třída v obci měla obzvláště dobře, nýbrž usiluje o to, aby tento stav nastal v celé obci; proto sjednocuje občany přemlouváním a nucením (...) a sám dělá v obci takové muže, nikoli aby dopouštěl každému oddávati se osobním zálibám, nýbrž aby jich sám užíval jakožto pouta mezi občanstvem.“¹⁰⁶

¹⁰² Friedrich Julius Stahl (1802 – 1861), německý právník a státopěvec

¹⁰³ Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 251

¹⁰⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831), německý idealistický filozof

¹⁰⁵ *Dějiny filozofie II*, Praha 1965, str. 175; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 251

¹⁰⁶ Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 251

5. ARISTOTELES (384 – 322 př. n. l.)

Aristoteles je jedním z nejvýznamnějších myslitelů v dějinách lidstva, jehož dílo se stalo součástí všeobecné civilizace.

Autorita Aristotela, filozofa a vědce, byla a zůstává nesporná, i když se dnes nezakládá na platnosti většiny výsledků, které myslitel svým teoretickým úsilím dosáhl. Aristoteles budí obdiv při způsobu hledání pravdy o světě a člověku. Jeho filozofie představuje vrcholnou syntézu řeckého teoretického snažení. Poté, co mnohé obsahové podněty časem oslabily, zůstal pro nás Aristoteles vzorem v rozvíjení metodologických postupů, bez kterých by pokrok vědy byl a je nemyslitelný.

Objevny syntetický výkon Aristotela nemá charakter synkretického shrnutí, ani povrchového ucelení předchozích poznatků, ale naopak, je hlubokým přemýšlením a překonáním při odhalování východisek, ze kterých jsou některé ještě i dnes velmi aktuální a nadále zůstávají předmětem teoretických explikací.

Aristotelovo odhalování a zdůrazňování původnosti konkrétní, v pravém slova smyslu reálné roviny světa mělo dalekosáhlé důsledky. Především mu umožnilo diferencovaněji přistupovat k celku světového dění. To se projevilo v nové klasifikaci věd, která pohlížela na základní a celkem přirozené členění jednotlivých oblastí existujícího, které rozlišuje podle toho, co může být předmětem teoretického zkoumání (fyzika a matematika), či jde o oblast praktického konání (etika a politika), anebo o věci a díla, které byli uměle vytvořeny (poetika).

5.1. Aristotelův život¹⁰⁷

Platónův největší žák a odpůrce byl synem Nikomacha, který působil jako první osobní lékař na dvoře makedonského krále Amyntase III.. Narodil se roku 384 př. n. l. ve Strageiře v Thrákii, dnešním severním Řecku. V sedmnácti letech odešel Aristoteles do Athén a po 20 let byl žákem Platónovy Akademie. Zdá se, že již tehdy mezi téměř šedesátiletým Platónem a jeho o více než čtyřicet let

¹⁰⁷ Strörig, H., J., Malé dějiny filozofie, Praha 1991; Berka, K., Aristoteles, Praha 1966; Kunzmann, P., Encyklopedický atlas filosofie, Praha 2001; Makarov, A., D., Stručné dějiny filozofie, Praha 1992;

mladším geniálním žákem vystaly, jak při střetnutí dvou génů lze očekávat, určité názorové neshody.

Po Platónově smrti žil Aristoteles po nějaký čas v Assosu v Malé Asii na dvoře někdejšího svého spolužáka Hermeia Atarneioského, který se zatím stal diktátorem, a oženil se s jeho adoptivní dcerou Pythias. Filip, král makedonský, který násilně sjednotil Řecko, ho povolal na svůj dvůr, aby převzal výchovu jeho syna Alexandra Makedonského, později zvaného Veliký.

Když se Alexandr ujal vlády, vrátil se Aristoteles do Athén a otevřel zde vlastní školu, zvanou *Lykeion* (*Lyceum*, tzv. peripatetická škola). V Athénách rozvinul rozsáhlou badatelskou a pedagogickou činnost. Kromě vlastního majetku měl pravděpodobně k dispozici rozsáhlé prostředky, které dostal od Alexandra Makedonského. Aristoteles si založil velkou soukromou knihovnu a přírodovědeckou sbírku rostlin a zvířat z celého tehdy známého světa. Alexandr prý svým zahradníkům, lovcům a rybářům přikázal, aby Aristotelovi zaslali vzorky všech vyskytujících se druhů rostlin a živočichů. Za účelem srovnávání pořídil Aristoteles také sbírku všech známých státních ústav, celkem 158.

Ke konci dvacátého roku vedení své školy se Aristoteles ocitl v politických nesnázích, protože se jednak pokazil jeho vztah k Alexandrovi, jednak na něj jako na Alexandrova přítele a zastávce makedonské politiky, která Athény připravila o svobodu, silně nevražili jeho spoluobčané. Po náhlé smrti Alexandrově se hněv proti „makedonské“ straně v Athénách vybil náhlým výbuchem. Aristoteles byl stejně jako Sokrates obžalován z bezbožnosti. Hrozícímu rozsudku trestu smrti se vyhnul útekem, aby, jak sám řekl, neposkytl Athénanům příležitost podruhé se prohřešit proti filozofii. Není to nic nového, že stát své nejlepší muže posílá do vyhnanství...

V následujícím roce 322 př. n. l. Aristoteles zemřel v osamění v exilu.

5.2. Aristotelovo dílo¹⁰⁸

Aristoteles je jedním z antických filozofů, který se může pochlubit tak rozsáhlou sbírkou svých prací. Bohužel ani v jeho díle nenajdeme konkrétní díla,

¹⁰⁸ Kunzmann, P., Encyklopedický atlas filosofie, Praha 2001; Störig, H., J., Malé dějiny filozofie, Praha 1991;

kteřá by se výhradně zabývala ekonomikí. Jde o práce, v nichž jsou ekonomické prvky součástí soudů na lidská chování a způsoby života. Takovými díly jsou „Politika“ a „Etika Níkomachova“, ale pro úplnost pojednání o Aristotelově osobě, je třeba uvést i jeho ostatní díla.

Aristotelovy spisy mají encyklopedický ráz. Sepsal v nich a dále rozpracoval všechna odvětví věděni, kterými starověk disponoval. Vznik Aristotelových spisů lze považovat za počátek, kdy se filozofie vyčleňuje z jednotné nediferencované starověké vědy a mění se ve zvláštní samostatnou vědu, která zkoumá podstatu světa a poměr myšlení k bytí.

Učenci starověku znali několik set Aristotelových spisů. Jako učitel přednášel pro malý kroužek pokročilých žáků, ale měl i populárnější přednášky pro širší okruh posluchačů. Také část jeho spisů byla způsobem svého podání určena pro tento širší okruh, ale ostatní však byly čistě odborně vědecké a používaly se ve škole.

Z prvních spisů, které byly ve starověku stavěny po bok Platónových dialogů, se nedochoval žádný. Z odborných spisů se zachovala jen část, nicméně ještě tak rozsáhlá a mnohostranná, že podává představu o šíři a velikosti celého jeho díla. Tyto spisy jsou z větší části jen chatrně uspořádané, obtížně se čtou, a nejsou proto vhodné pro delší doslovné citace jako spisy Platónovy.

Seřazení dochovaných spisů podle doby vzniku není možné. Proto jsou poté, co byly obtížnou badatelskou prací odděleny pravé od nepravých, členěny podle obsahu do těchto skupin:

I. Spisy o logice: **Kategorie**, dvojce **Analytiky** (nauka o soudu a o důkazu),

Topiky (Aristotelova „dialektika“),

- tyto spisy byly již ve starověku shrnuty pod názvem „**Organon**“, tj. „nástroj“ k správnému, filozofickému myšlení.

II. Spisy přírodovědné: **Fyzika** (8 knih), **O nebi**, **O vzniku a zániku**, **Meteorologie**.

: O živých bytostech pojednává několik spisů: **O duši**, **O zkoumání živočichů**, **O částech živočichů**, **O vzniku živočichů**.

III. Spisy metafyzické: pod tímto názvem uspořádal antický vydavatel spisy pojednávající o obecných příčinách věcí. V jeho souborném vydání

byly zařazeny po spisech přírodovědných, tj. po spisech o věcech fyzických (řecky: *meta ta fysika*). Toto čistě vnější označení bylo v průběhu filozofického vývoje v pozdní antice vyloženo jako „to, co přesahuje přírodu (*fysis*)“, nebo-li „to, co je za přírodou“. Od té doby se metafyzikou míní filozofická disciplína, která se snaží poznat nikoliv jednotlivé věci, nýbrž věci co do jejich bytí, „jsoucnost jakožto jsoucnost“.

IV. Spisy etické: 10 knih tzv. **Etiky Níkomachovy**, nazvané podle Aristotelova syna Níkomacha, který ji po smrti svého otce vydal.

V. Spisy politické: **Politika** (8 knih).

VI. Spisy o literatuře a rétorice: 3 knihy o řečnictví; jedna o básnictví.

Aristotelova díla se vyznačují střizlivostí, úsilím o shromažďování a katalogizování všeho, co je. Je to dáno především tím, že Aristoteles je vědec v širším slova smyslu, neboť jeho badatelské úsilí zahrnuje všechny oblasti vědeckého poznání. I zde Aristoteles nalézá nad shromažďováním a popisem faktů korunu vědění v poznání filozofickém, které všechna fakta uspořádává podle jednotlivých principů. Jeho dílo představuje duchovní dobytí světa, které není o nic méně velkolepé a pro dějiny závažné než vítězství jeho žáka, dobyvatele Alexandra Velikého.

5.3. Aristotelův pohled na stát¹⁰⁹

Abych čtenáři lépe přiblížila „Aristotelův stát“, musím se nejprve pozastavit u důležitých termínů, které Aristoteles nastínil ve svém díle „*Politika*“. Kdybych totiž tuto část opomenula, byl by výklad o státě, jak jej viděl Aristoteles, neúplný.

Aristoteles celé své dílo „*Politika*“, začíná vymezením *polis* (obce) jako zvláštního, jedinečného druhu společenství (*koinónia*). Toto společenství, doslova partnerství či sdílení, je charakteristické tím, že všichni plnoprávní členové (tím nemá na mysli podřízené pomocníky) vždy svorně usilují o společný záměr nebo lépe řečeno cíl, jímž je nějaké „dobro“ (*eudaimonia*). Tato „zaměřenost na dobro“

¹⁰⁹ Aristoteles, *Politika*, Praha 1998; Asmaus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986; Makarov, A., D., *Stručné dějiny filozofie*, Praha 1992; Měšťánek, T., *Poznámky k dějinám filozofie*, Praha 1972; Kunzmann, P., *Encyklopedický atlas filosofie*, Praha 2001

je základním rysem každého pravého společenství, a tedy k dobru nebo též blaženosti, blaženému životu musí nutně směřovat i *polis*, neboť je ze všech společenství nejvýznamnější a zahrnuje v sobě všechna ostatní.

Aristoteles nepopisuje *polis* jako určitý typ státu obsahující veškeré politické instituce, tj. stát v moderním smyslu slova, ale pod pojmem *polis* chápe společnost jako celek, který zahrnuje jak „státní orgány“, tak i jiná společenství. Tím, že obec směřuje k nejvyššímu dobru, musí se politik snažit dosáhnout dobrého života pro všechny členy *polis*, i když dílčí dobra mohou zajišťovat podřízené instituce, které jsou součástí obce.

Od obecného úvodu přistupuje Aristoteles k přesnějšímu vymezení předmětu dalšího zkoumání, tj. k *polis* a také se věnuje vztahu jednotlivce a obce. Nejvíce o tomto pojednává kniha první, zvláště druhá kapitola. Řeší se zde základní otázky podstaty, vzniku a funkce obce, její odlišení od ostatních společenství co do vzniku i důležitosti, stejně jako podmínky „plnoprávného členství“. Žena a otrok mají podle Aristotela od přírody různá určení, protože každý nástroj nabývá největšího zdokonalení, jestliže neslouží mnohým výkonům nýbrž jednomu; ale u barbarů se žena klade do téže řady jako otrok. Příčinou toho je skutečnost, že nemají přirozené vládnoucí vlohy, ale sdružují se jako otrok a otrokyně.¹¹⁰

Z těchto dvou (výše uvedených) sdružení vzniká domácnost, která je základním přirozeným společenstvím mezi lidmi. Nemůžeme si ji však představovat jako nejužší rodinu podobně jako je tomu v současnosti. V Řecku doby Aristotelova života byla domácnost tvořena nejen manželi, dětmi a nejbližšími příbuznými, ale i nemovitým majetkem a otroky. Proto je nutné rozlišovat tři základní typy uvnitř domácnosti – vztah mezi mužem a ženou, rodiči a dětmi a mezi pánem a otrokem.

Prvotním rozdílem je odlišnost mezi mužem a ženou, jejichž různá přirozenost umožňuje zachování rodu.

Druhý určující poměr v domácnosti je mezi vládcem a ovládaným, který se uplatňuje ve všech třech vztazích. Podstatným rysem domácnosti je zajistit nejprostší životní potřeby. Ačkoli je domácnost společenstvím nejjednodušším,

¹¹⁰ *Pol.* 1252b1-8

neznamená to, že by neměla téměř žádný význam; právě naopak. Domácnost si udržuje důležitou funkci, neboť rozvíjí charakteristické schopnosti lidí, jako je reprodukce a zajišťování základní lidské potřeby. Domácnost tak uskutečňuje svoji podstatu a je tedy nej přirozenější institucí.

Protože domácnost není schopna zajistit okamžité potřeby, vznikla z tohoto důvodu ves nebo také dědina, která je mezistupněm k obci, která je konečnou, a tedy nejlepší fází vývoje společnosti. Proto tedy přirozený cíl či účel obce musí být rovněž nejlepší. *Polis* jako jediná může zajistit soběstačnost ve dvou ohledech: buď zabezpečí určité množství hmotných statků nezbytných pro udržení života, a nebo současně zabezpečí dobrý život a blaženost.

Pro pochopení Aristotelova pojetí ekonomické situace v době, v níž žil, bylo třeba nejprve se zaměřit na pojem *polis*, který je vysvětlen výše, abychom dále mohli vymezit „Aristotelův“ stát. Ve státě existuje celý systém dalších sociálních vztahů se svými zvláštními cíli a zvláštními cestami vývoje. Každý dílčí druh soužití vzniká za účelem nějakého dobra.¹¹¹

Ekonomické vztahy pokládá Aristoteles pouze za sociální formy styků a vyděluje z nich tři druhy:

1. styky v mezích jednotlivé rodiny nebo „domu“ (*oikos*),
2. styky ve smyslu vedení hospodářských věcí,
3. styky pro směnu statků.

Cílem všech ekonomických vztahů je pouze zisk, na nějž se v nich redukuje záměry. Naproti tomu ve styku, nazývaném přátelství, a ještě více v soužití, kterým se vytváří stát (u Aristotela chápáný jako městský stát či obec (*polis*)), jsou motivy určující jednání lidí zcela jiné. Založit stát na majetkovém zisku občanů by znamenalo snížit státní společenství na pouhé ekonomické společenství. Ale stát lidé vytvářejí nejen proto, aby žili, nýbrž spíše, aby žili dobře.¹¹²

Když Aristoteles staví stát proti jiným druhům společenství, vyslovuje tento závěr: „Jest tedy zjevno, že obec není společenství místa, ani jen k ochraně proti vzájemnému křivdění, ani pro směnu; ale ať i to tu musí býti, má-li to býti obec,

¹¹¹ Pol. 1252a1-6; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 365

¹¹² Pol. 1280a31; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 365

přece, ani je-li to tu všechno, není to ještě obec, nýbrž obec je společenstvím dobrého žití v domácnostech, tak v rodech, jež má účelem dokonalý a soběstačný život.“¹¹³

*Člověk jest bytost přirozeně určená pro život v obci*¹¹⁴ a pokud někdo kvůli své přirozenosti a nikoli kvůli náhodným okolnostem žije „mimo“ společnost, je buď lepší člověk, nebo není mravně rozvinut. Dokonalým člověkem je míněn dokonalý občan a předpokladem dokonalého občana je zase dokonalost státu.

Podle Aristotela, jak hovoří V. F. Asmus,¹¹⁵ podstata státu předchází podstatě rodiny a jednotlivce. Je totiž nutné, aby celek předcházel svým částem. Každý předmět se určuje činem, který uskutečňuje, a možností tento čin uskutečnit. Jestliže tyto schopnosti předmět ztratí, nelze už o něm mluvit jako o předmětu, protože pak zůstane pouze jeho označením. Proto *kdo společenství není schopen anebo pro svou soběstačnost ničeho nepotřebuje, není částí obce a je buď zvířetem, nebo bohem.*¹¹⁶

Dle Asmusova názoru, tento rys antického pojetí světa v klasickém období výborně vyjádřil U. Wilamowitz-Moellendorff¹¹⁷ (*Aristoteles und Athen*, sv. I, Berlín 1893, str. 343): „Dokonalost občana, *polites*, je podmíněna kvalitou společnosti, *polis*, ke které patří. Kdo tedy chce vytvořit dokonalé lidi, musí vytvořit dokonalé občany, a kdo chce vytvořit dokonalé občany, musí vytvořit dokonalý stát.“¹¹⁸

Stát vytváří jednotlivé osoby, rody (*oiky*) a osady, avšak ke státu zdaleka nepatří všechny jednotlivé osoby, protože podle Aristotela k němu nepatří otroci.

Instituci otroctví věnoval Aristoteles soustředěnou pozornost. R. Holman uvádí, že Aristoteles otroctví obhajoval jako přirozenou instituci.¹¹⁹ Již to samo o sobě dokazuje, že se v Aristotelově epoše otrokářské vztahy staly velkým problémem společenského myšlení. Aristoteles je totiž přívržencem otrokářského systému. Vědomě staví své učení o otroctví proti názorům těch, kteří odmítají přirozený původ a charakter otroctví. Aristoteles říká, že *tito druzí míní, že panství*

¹¹³ Pol. 1280b30

¹¹⁴ Pol. 1253a3

¹¹⁵ Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 366

¹¹⁶ Pol. 1253a28

¹¹⁷ Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff (1848 – 1931), německý filolog

¹¹⁸ Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 366

¹¹⁹ Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001

*jest proti přírodě.*¹²⁰ Podle nich totiž jenom podle zákona jeden jest prý otrokem a druhý bytostí svobodnou, od přirozenosti však prý se nijak od sebe neliší. Proto prý to není ani spravedlivé; neboť je prý to násilí.¹²¹

Otroctví je podle Aristotela institucí nezbytnou pro správné působení rodiny (*oikos*) a předpokladem správného fungování státního zřízení, které vzniká z rodiny a spojení rodů v obce. A co víc, otroctví u Aristotela úzce souvisí s otázkou vlastnictví, ale o tom až později...

Stejně jako Platón, i Aristoteles navrhuje projekt nejlepšího státu, v jehož rámci se rozvíjejí hospodářské vztahy, které odpovídají podstatě věcí.

V. F. Asmus¹²² se ⁱⁿzmiňuje o tom, že Aristoteles svůj projekt vytvořil na základě zkoumání tehdejších reálně existujících ekonomických struktur a typů státní moci. Jeho polické myšlení je nezávislé a vzniklo v důsledku jeho kritiky tehdejších států i teorií státního práva.

R. Holman¹²³ ve svém výkladu ukazuje, že Aristoteles (na rozdíl od Platóna) neodmítal demokracii, ani se neobával spontánní společenské změny, pokud přinášela pokrok, protože nechtěl „stabilní“, strnulou společnost založenou na kastovním zřízení.

V. F. Asmus¹²⁴ se k tomuto vyjadřuje takto. Z politického zřízení tehdejších států Aristoteles zvláště kritizoval zřízení athénské demokracie, Sparty a makedonské monarchie. Za hlavní nedostatek „zřízení“ ve Spartě pokládá Aristoteles to, že tento systém a jeho zákonodárství jsou zaměřeny pouze na statečnost, která se týká války, a právě tato statečnost je potřebná k získání války. Když Lakedaimonští vedli války, drželi se, ale když dosáhli vlády, ničilo je to, protože neuměli využívat volný čas a zabývat se nějakou jinou prací, kterou by pokládali za důležitější než válka. A nejenom Sparta, ale většina států, které věnují pozornost jen vojenským přípravám, se drží, pokud vedou válku, ale upadají, když dosáhly nadvlády. V období míru ztrácejí podobně jako ocel své „zakalení“. Ale ve státě musejí existovat ctnosti, které umožňují dosažení volného

¹²⁰ Pol. 1253b22 – viz. Příloha, str. 126 – 127

¹²¹ Pol. 1253b23 – viz. Příloha, str. 126 – 127

¹²² Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 369

¹²³ Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001, str. 3

¹²⁴ Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 370

času; jako je konečným cílem války mír, tak je cílem práce volný čas.¹²⁵ Aristoteles dochází k absurdnímu názoru, že dobří lidé jsou pouze ti, kteří nemají volný čas, kteří vedou války, a ti, kdo mají potěšení z míru a volného času, jsou otroky.¹²⁶

Proti odmítaným teoriím státního zřízení i odsuzovaným formám tehdy reálně existujících států Aristoteles staví svůj projekt ideálního státu, k němuž není třeba revoluční odstranění existujícího státu, ani přetvoření dosavadního reálného člověka. Je nutné zavést takové státní zřízení, které by se za daných okolností projevilo jako nejpříjemnější a nejpružnější. Zlepšovat státní zřízení je méně složitým úkolem než ho budovat od začátku. Dobrý zákonodárce i správný politik nesmějí ztrácet ze zřetele nejen absolutně nejlepší formu, ale také formu relativně nejlepší za daných podmínek.¹²⁷ Ale napomáhat zdokonalování existující formy státního zřízení lze pouze za podmínky, jestliže politik ví, kolik je možných druhů státního uspořádání. Proto Aristotelovu projektu nejlepšího státu předchází a neustále od něj proniká zkoumání všech hlavních typů státní organizace, které byly ve starém Řecku známy.

Nevyvratitelným základem této klasifikace a analýzy je rozdělení všech lidí, tvořících stát, na dvě hlavní třídy, a to otrokáře a otroky. Jakékoli formy státní moci a řízení předpokládají něco přirozeného a nutného k rozdělení členů společnosti na vládnoucí třídu otrokářů a třídu otroků, která byla zbavena všech politických a občanských práv. Rozdíly mezi monarchií a tyranií, aristokracií a oligarchií, *politeiou* a demokracií jsou jen rozdíly mezi způsobem vlády otrokářů. Politický boj mezi přívrženci všech těchto druhů zřízení státu se otroků netýká. Hranice mezi svobodnými, kteří mají právo na moc i na volný čas, a otroky je pevná, ať je spor přívrženců různých politických systémů řešen ve prospěch kterékoli z nich.

Z toho, co bylo výše zpracováno, vyplývá, jak ukazuje i Asmus,¹²⁸ že Aristoteles uznával městský stát založený na otrocké práci a zkoumal možné formy státního zřízení pouze otrokářské společnosti, nikoli jiné. Bylo by chybou

¹²⁵ Pol. 1334a12-16; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 374

¹²⁶ Pol. 1334a34-40; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 374

¹²⁷ Pol. 1288b26-28; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 374

¹²⁸ Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 378

myslet si, že Aristoteles tímto vyloučil ostatní možná rozdělení, neboť právě opak je pravdou. Zabýval se i analýzou sociálních, tj. třídních a majetkových rozdílů mezi svobodnými třídami *polis*, které se podílejí na státní moci, či naopak. Na základě průzkumu vztahů těchto tříd vymezuje Aristoteles jako podstatný a základní vztah rozdíl mezi třídou bohatých a chudých.

Obecně jsou takto charakteristické dvě hlavní formy státní moci, a to demokracie a oligarchie. Demokracií se nazývá zřízení, v němž má nejvyšší moc většina, oligarchií, kdy tato moc patří menšině. Podle Aristotela je ale zámožných pouze menšina a nemajetných většina, proto příslušnost k většině či menšině nemůže být základním znakem rozlišení oligarchie a demokracie. Skutečným znakem jejich odlišnosti je bohatství a bída. Tam, kde je moc založena na bohatství, a to bez ohledu, zda jde o menšinu nebo většinu, mluvíme o oligarchii, ale tam, kde vládou nemajetní, jde o demokracii. Jinak řečeno: za demokracii je třeba pokládat takové zřízení, kdy svobodní a nemajetní tvoří většinu a mají vrcholnou moc ve svých rukou. Naopak oligarchie je zřízení, kde vládou bohatí, kteří mají urozený původ a tvoří menšinu.¹²⁹ Oligarchie i demokracie zakládají své nároky na tom, že majetkový blahobyt je údělem menšiny, ale svobodní jsou všichni občané. Oligarchie chrání zájmy majetných tříd a demokracie zájmy nemajetných tříd, avšak žádná z těchto forem nemá na zřeteli společný prospěch. Vztah mezi chudými a bohatými není jen vztahem rozdílu, ale také protikladu, a protože bohatí ve většině případů fakticky tvoří menšinu a chudí většinu, bohatí i chudí se podle Aristotela *jeví jako protivy*.¹³⁰

Toto jsou předpoklady pro pochopení smyslu Aristotelova učení o „středním prvku“ společnosti a o nejlepším zřízení. Aristoteles tvrdí, že nejlepším státním společenstvím je společenství, k němuž se dospívá prostřednictvím „středního prvku“, a že nejlepší zřízení mají ty státy, kde se střední prvek vyskytuje ve větším množství, kde *jest co možná silnější než druhé dvě třídy*.¹³¹

Co Aristoteles chápal jako „střední prvek“? S určitostí V. F. Asmus¹³² říká, že jím nechápal „střední“ společenskou třídu mezi otrokáři a otroky, protože mezi

¹²⁹ *Pol.* 1290a30-1290b4; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 379

¹³⁰ *Pol.* 1291b10; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 379

¹³¹ *Pol.* 1295b37; Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 379

¹³² Asmus, V., F., *Antická filozofie*, Praha 1986, str. 380

nimi nemůže být nic „středního“. Aristoteles společnost ostře dělí na třídu svobodných a třídu otroků. Rolníky a řemeslníky nejen že neurčoval jako něco „středního“ mezi otrokáři a otroky, ale byl nakloněn k tomu, řadit je do třídy otroků. Podle něj: „*Obec s nejlepším zřízením (...) řemeslníka občanem neučiní.*“¹³³ Řemeslníci by tedy měli spíše patřit ke skupině otroků, kteří se živí *prací svých rukou.*¹³⁴

„Střední prvek“ Aristoteles hledá mezi těmi třídami občanů, které náležejí ke svobodným a které vytvářejí stát v Aristotelově slova smyslu. *Ve všech obcích jsou tři třídy občanů, velmi zámožní, velmi chudobní a třetí uprostřed nich.* Podle něj *jest zřejmo, že (...) nejlepší ze všech je majetek, který zachovává střed.*¹³⁵ Podle Aristotelova zjištění bude mít stát, složený ze „středních“ lidí, nejlepší státní zřízení, a občané, kteří ho vytvářejí, v něm budou nejbezpečnější. Lidé, kteří patří ke „středu“ totiž neusilují o cizí dobro, jako to činí chudí, a ostatní lidé se nedotýkají toho, co náleží těmto „středním“.

Protože znakem „středního“ prvku není druh práce, ale pouze stupeň majetnosti, existuje tu náznak, že Aristoteles „středním prvkem“ chápal středně bohatou vrstvu dělníků. V „*Politice*“ přímo říká: „*Nejlepší jest totiž obyvatelstvo rolnické.*“¹³⁶ Tím, že tento druh lidu nemá velký majetek, nemůže se věnovat pouze politické činnosti. Zároveň má však vzhledem ke svému zaměstnání k dispozici všechno, co nezbytně potřebuje, a proto se zabývá svou prací a neusiluje o postranní cíle. Těší ho spíše vlastní práce než se věnovat politice a otázkám státního řízení.

Za kritérium určení správných forem státního zřízení Aristoteles pokládá schopnost formy vlády sloužit společnému prospěchu. Pokud se vládci řídí společenským prospěchem, pak podle Aristotela takové formy státního zřízení nezávisle na tom, zda vládne jeden, několik lidí nebo většina, jsou formy „správné“. Pokud však existují formy, v nichž mají vládci na zřeteli osobní zájmy (a to ať jde o jedince, několik lidí nebo většinu), jsou formami odchylujícími se od normálu. Proto podle Aristotelovy teorie je možných pouze šest forem státního

¹³³ Pol. 1278a8

¹³⁴ Pol. 1277b1; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 380

¹³⁵ Pol. 1295b1-6; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 381

¹³⁶ Pol. 1318b9; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 381

zřízení, z nichž jsou tři „správné“ a tři „nesprávné“. Z forem vlády, které mají na zřeteli obecný prospěch, tedy jsou „správné“, patří:

1. monarchie (či-li moc královská), tj. vláda jediného člověka,
2. aristokracie, vláda několika lidí (více než jednoho),
3. *políteiá*, vláda většiny.

Monarchie je druh jedinovlády, jehož cílem je obecný prospěch. *Aristokracie* je vláda menšiny, při níž vládoucí (*aristoi* = nejlepší) mají také na zřeteli nejvyšší dobro státu a jeho prvků. A nakonec *políteiá* je vláda, kdy v zájmu obecného prospěchu vládne většina. Nejvyšší stupeň ctnosti většiny se však může projevat v lidových masách pokud jde o vojenskou statečnost. Proto v *polítei* nejvyšší moc mají lidé, kteří mají právo mít zbraň.¹³⁷

Podle Aristotela je monarchie původní a nejbožštější ze všech forem státního zřízení. Pokud není jen prázdným slovem, ale existuje reálně, může být založena pouze na velké převaze monarchy. Je však zřejmé, že se Aristotelovy největší sympatie klonily na stranu *polítei*, protože právě zde lze dosáhnout takového zřízení, kdy je moc v rukou „středního prvku“ společnosti, neboť se v *polítei* může stát vládoucím prvkem „území“ mezi protikladnými póly nesmírného bohatství a krajní bída. Lidé, kteří patří na oba tyto póly, nejsou schopni se podřizovat rozumovým důvodům. Těžko tyto důvody může sledovat člověk, který je příliš krásný, silný, vznešený a bohatý, nebo naopak člověk, jenž je velmi chudý, slabý a politickým postavením na nízké úrovni. Lidé první kategorie se nejčastěji stávají opovážlivci a velkými darebáky, lidé druhé kategorie ničemy a drobnými darebáky. Lidé příliš bohatí nejsou schopni a nechtějí se podřizovat a ti příliš chudí žijí poníženě, bez schopnosti vládnout a umějí se podřizovat pouze takové moci, jakou mají páni nad otroky. Nakonec tak místo státu svobodných lidí vzniká stát složený pouze z pánů a otroků či-li stát, kde jedni jsou závistiví a druzí povýšení. Naproti tomu ve správně vybudovaném státě musí kromě moci vládoucích tříd nad otroky existovat i správná vláda jedněch svobodných nad druhými i jejich správné podřízení těm, co vládou. Proto se svobodný člověk musí sám naučit podřizovat se dříve, než se sám naučí

¹³⁷ Pol. 1279a34-1279b4; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 382

velet a vládnout. Vládce se naučí uplatňovat státní moc, projde-li školou podřízenosti, protože nelze dobře vládnout, když se člověk nenaučí podřizovat se. Právě v *polítei* se nejlépe získává toto dvojí umění velet a podřizovat se.

Ale všechny správné formy státního zřízení se mohou za určitých podmínek odchýlovat a měnit ve formy „nesprávné“. I tyto jsou tři:

1. tyranie,
2. oligarchie,
3. demokracie.

Přitom *tyranie* je v podstatě tatáž monarchická moc, ale má na zřeteli pouze zájmy vládce. *Oligarchie* hájí a sleduje zájmy zámožných „tříd“ a *demokracie* zájmy „tříd“ nemajetných. Za společný rys všech těchto forem Aristoteles pokládá, dle Asmusova vyjádření,¹³⁸ to, že žádná nemá jako hlavní cíl obecný prospěch.

Tyranie je nejhorší z forem státního zřízení a všechno další vyplývá z jeho podstaty. Tyranie je nezodpovědná vláda monarchy, která neusiluje o ochranu zájmů poddaných. Vzniká vždy proti jejich přání a nikdo ze svobodných lidí se jí dobrovolně nepodřídí a neuzná ji. Tyrani jsou nepřáteli všech mravně ušlechtilých lidí, kteří jsou nebezpeční pro jejich nadvládu, neboť neusilují o despotickou moc, a proto mají důvěru jak ve svém prostředí, tak i u jiných lidí, a neudávají ani lidem svého prostředí, ani cizím. Tyran se snaží vzbudit u svých poddaných malomyslnost, zasít mezi ně vzájemnou důvěru a zbavit je politické energie.

Oligarchie je degenerovaná forma aristokracie. Je to ziskuchtivá vláda menšiny, vytvořená bohatými. *Demokracie* je rovněž takovou sobeckou vládou, ale vládou většiny, složenou z chudých.

Podle Aristotelova názoru jsou všechny tyto tři formy státního zřízení obecně řečeno „nesprávné“, avšak demokracie je *bezpečnější a rozbroji méně znepokojována (...) než oligarchie*.¹³⁹

Aristotelův projekt ideálního státu je jako každá utopie v podstatě směsicí smyšlených rysů, které stojí mimo reálné a v té době existující formy státnosti. Cestu k nejlepšímu státu vidí Aristoteles v poznání toho, co existuje ve skutečnosti.

¹³⁸ Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 383

5.4. Aristotelovy ekonomické myšlenky¹⁴⁰

Aristoteles se ve svých pracích o ekonomii nezabýval politickou ekonomikou, zákonem o nabídce či poptávce, ani o tržním mechanismu apod., ale v souladu s etymologií tohoto slova pokládal ekonomii za organizaci domácnosti.

5.4.1. v díle: POLITIKA¹⁴¹

Pro lepší pochopení zadaného problému bylo třeba, abych svou pozornost věnovala domácnosti, jako přirozené složce každodenního soužití společnosti. (*Domácnost je více sjednocena než obec a jedinec je více než domácnost.*¹⁴²) Protože jsem tuto otázku zpracovala již v předchozí kapitole, můžu rovnou směřovat svůj zájem k původní myšlence; a to poukázat v tomto rozsáhlém díle¹⁴³ na prvky týkající se ekonomie. Pozorný čtenář už ví, že domácnost je tvořena kromě jiného také nemovitým majetkem a otroky. Ale co Aristoteles tímto zamýšlel, můžeme už pouze usuzovat. Jediné, co lze s určitostí říci, je to, že jeho pojetí majetku a vlastnictví je zajisté odlišné, od pojetí v rámci výkladu současného ekonomického myšlení.

Majetek je podle Aristotelova výkladu součástí domácnosti. Umění získat ho, je částí hospodářství, protože bez nutných věcí nelze žít ani dobře, ani špatně. Jednotlivá věc majetku je nástrojem k životu a celý majetek se skládá z těchto nástrojů. I když v pravém slova smyslu není možné člověka považovat za nástroj. Aristoteles označil otroka jako druh majetku oduševnělého, protože každý pomocník a služebník je jakoby nástrojem místo mnoha jiných nástrojů.

Co si ale mám představit pod pojmem majetek oduševnělý? Aristoteles toto vysvětluje na příkladě kormidelníka, pro něhož je veslo neoduševnělé a veslař

¹³⁹ Pol. 1302a9; Asmus, V., F., Antická filozofie, Praha 1986, str. 384

¹⁴⁰ Aristoteles, Etika Nikomachova, Praha 1996; Aristoteles, Etika Nikomachova, Bratislava 1979; Aristoteles, Politika, Praha 1998; Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001; Makarov, A., D., Stručné dějiny filozofie, Praha 1992

¹⁴¹ Aristoteles, Politika, Praha 1998; Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001; Makarov, A., D., Stručné dějiny filozofie, Praha 1992

¹⁴² Pol. 1261a20 – viz. Příloha, str. 137 – 138

¹⁴³ Aristoteles, Politika, Praha 1998

oduševnělý¹⁴⁴. Nebo-li: oduševnělý majetek je to, co má duši, co myslí, dýchá, zkrátka to, co žije.

Aristoteles rozlišuje lidi, kteří byli zařazeni mezi otroky, podle zákona, a podle přirozenosti (např. zajatci ve válce), na druhou stranu zde existuje velká skupina přirozených otroků (např. barbari = ne-Řekové). Ti se liší od svých pánů tím, že nedisponují plným rozumem, pouze tou částí, která je schopna poslouchat, protože jim naopak chybí řídicí složka. Pán tedy vládne otroku jako duše tělu¹⁴⁵ a vláda je vykonávána výlučně v zájmu vládce, neboť zájem otroka není jiný než zájem jeho pána¹⁴⁶.

*Kdyby tak člunky samy tkaly a paličky hrály na kitharu, nepotřebovali by stavitelé pomocníků, ani páni otroků*¹⁴⁷. Na základě tohoto je patrné, že tzv. nástroje jsou nástroji výroby, kdežto majetek je nástrojem jednání. A protože je život jednáním a nikoli výrobou, je otrok služebníkem ve věcech, které se vztahují k jednání.

Ruku v ruce s majetkem jde vlastnictví. Budeme-li i nadále uvažovat o vztahu pána a jeho otroka, dojdeme vždy k jedinému závěru. Protože majetek je totéž co část, není jen částí něčeho jiného, ale také mu vůbec nenáleží. *Proto také pán jest jen pánem otroka, ale nenáleží mu; otrok však jest nejenom otrokem pána, nýbrž také svému pánu zcela náleží*.¹⁴⁸ Jinak řečeno: *Ten, kdo přirozeně nenáleží sobě, nýbrž jinému, ale je člověkem, jest od přirozenosti otrokem. Jinému pak náleží člověk, který, i když jest člověkem, jest částí majetku, část majetku však jest nástrojem jednání, a rozdílný od toho, kdo jedná*¹⁴⁹.

Na tom, co bylo výše zmíněno, R. Holman¹⁵⁰ ukazuje, že Aristoteles na rozdíl od Platóna neodmítá soukromé vlastnictví. Domníval se totiž, že vlastnictví může nabývat přirozených i nepřirozených forem. Vlastnictví je přirozené, pokud slouží hospodáři pro zajištění živobytí sobě a své rodině. V takovém případě je vlastnictví nanejvýš žádoucí, protože motivuje člověka k dobrému hospodaření, tedy k pracovnímu výkonu a k péči o hospodářství. Vlastnictví, jak už jsem

¹⁴⁴ Pol. 1253b29 – viz. Příloha, str. 126 – 127

¹⁴⁵ Pol. 1254b4 – viz. Příloha, str. 128 – 129

¹⁴⁶ Pol. 1278b32 – viz. Příloha, str. 130 – 131

¹⁴⁷ Pol. 1253b38 – viz. Příloha, str. 127

¹⁴⁸ Pol. 1254a12 – viz. Příloha, str. 127 – 128

¹⁴⁹ Pol. 1254a15 – viz. Příloha, str. 127 – 128

¹⁵⁰ Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001, str. 3

uvedla, je nepřirozené, když je jeho konečným cílem hromadění peněžního bohatství.

Pokud budeme uvažovat o majetku jako celku a o výdělečném umění, je třeba brát i nadále v úvahu osobnost otroka, který je jakousi částí majetku. V souvislosti s tímto je vhodné si uvědomit, že výdělečnictví není totéž co hospodářství, protože výdělečnictví opatřuje prostředky, kdežto hospodářství jich užívá¹⁵¹. Tento závěr vychází z myšlenky základního úkolu pro toho, kdo je výdělečně činný. Tím je přemýšlet o tom, odkud získat potřebné peníze a majetek.

Je víc než jasné, že je to nelehký úkol a nezáleží vůbec na tom, zda hovoříme o situaci před tisíci lety, anebo o současnosti. Je mnoho způsobů jak vytouženého cíle dosáhnout, ale těch opravdu správných a v souladu se zákonem je jen několik.

Jedním druhem umění získávacího je hospodářství, které buď už má vlastní zásoby věcí bezprostředně nutné a prospěšné pro život v obci a v domácnosti, anebo si je musí opatřit a hromadit, aby byly po ruce. Zdá se, že toto je opravdovým bohatstvím, neboť, jak říká Solón: „*Bohatství nemá mezí, jež lidem by vytčeny byly.*“¹⁵²

Jiným druhem umění získávacího je peněžnictví, které je příčinou toho, že bohatství a majetek nejsou ničím omezeny. Je to způsobeno především tím, že *jedno z nich je přirozené, druhé není přirozené, nýbrž vzniká spíše určitou zkušeností a uměním*¹⁵³. Je tomu tak proto, že všechny věci je možno užívat dvojím způsobem. Obojí je samo o sobě užíváním věci, ale ne stejně o sobě, nýbrž jedno je věcí vlastní a druhé nevlastní.

Proč to tak je, ukazuje například u obuvi obouvání a směna. *Obojí jest užíváním obuvi; neboť i ten, kdo ji vyměňuje za peníze nebo za potravu tomu, kdo ji potřebuje, užívá obuvi jako obuvi, ale nikoli způsobem jí příslušným; nebyla totiž zhotovena pro směnu*¹⁵⁴.

¹⁵¹ Pol. 1256a11 – viz. Příloha, str. 129 – 130

¹⁵² Pol. 1256b33 – viz. Příloha, str. 130 – 131

¹⁵³ Pol. 1257a3 – viz. Příloha, str. 131 – 132

¹⁵⁴ Pol. 1257a10 – viz. Příloha, str. 131 – 132

Toto platí i u ostatního zboží, protože vyměnit je možné všechny věci bez rozdílu. Výsledkem byla směna, která vznikla z přirozených poměrů proto, že lidé měli některých věcí nadbytek a naopak nedostatek těch, které potřebovali.

Směna vytvořila základy pro kupectví, kterému ale nenáleželo přirozené výdělečnictví. Lidé si totiž mezi sebou vyměňují pouze předměty spotřeby, tedy nic nad potřebu.

Ukažme si případ, který popisuje naturální směnu, nebo-li směnu zboží za zboží, jejímž základním předpokladem je oboustranná shoda potřeb: *Představme si starobyrou vesnici. Farmář Alf potřebuje boty. Jde tedy k ševci Bertovi a nabízí mu za boty svou pšenici. Jenže švec Bert zrovna nepotřebuje pšenici – potřebuje kabát. Alf shání dva dny krejčího Cyrila, ale když mu nabídne pšenici za kabát, zjistí, že ani Cyril zrovna nepotřebuje pšenici – potřebuje opravit střechu. Řekne Alfovi, že v sousední vesnici žije tesař Daniel, který by mohl chtít pšenici. Alf jde tedy do sousední vesnice a najde tesaře Daniela. Ten už pšenici potřebuje a výměnou za ni opraví Cyrilovi střechu. Cyril dá Alfovi kabát, ale Bert už kabát nechce. Jeho žena se nemohla dál koukat jak chodí v roztrhaném kabátě a sama mu jeden ušila. Znechucený Alf tedy jde domu s nepotřebným kabátem a stále v roztrhaných botách.*

Výše naznačená situace ukazuje na nevýhody naturální směny, kdy si lidé raději všechno udělají sami, než aby podstupovali takový „nákup“ jako Alf.¹⁵⁵

Směna nejprve probíhala pouze mezi příslušníky téže obce a téhož státu. Ale to se za nedlouho stalo nedostačujícím prvkem, a proto se do procesu výměny zapojily okolní státy i vzdálenější cizina. Důsledkem tohoto příznivého zásahu, se započal rozvíjet zahraniční obchod, ve kterém byl kladen velký důraz na dovoz věcí, kterých bylo nedostatek, a naopak vývoz těch, kterých přebývalo.

Už nebylo možné spokojit se pouze s výměnou něčeho za něco jiného, protože každá věc přirozeně potřebná není snadno přenosná. Bylo třeba zjednodušit směnu. Proto se lidé dohodli na tom, že si pro směnu vytvoří něco

¹⁵⁵ Holma, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 1999

takového, co budou schopni přijímat i dávat a co bude samo o sobě upotřebitelné. Objevili peníze a naturální směna byla nahrazena peněžní směnou.

X
alot
Cm Dard
cho
I Holman¹⁵⁶ hovoří o významu obchodu, který si Aristoteles dostatečně uvědomoval. Věděl, že směna je důsledkem dělby práce, která je ekonomicky prospěšná. To ho přivedlo k úvahám o zboží a ceně. Zboží může být určeno přímo ke spotřebě samotného výrobce nebo může být určeno ke směně. Vyrábí-li se zboží pro směnu, vzniká otázka jeho ceny. Aristoteles si ale nekladl otázku, jaká je cena, nýbrž jaká má být cena. Výše ceny měla odrážet přirozenou spravedlnost ve směně. Aristoteles k tomuto problému zformuloval princip ekvivalence směny, tzn., že má „směňovat stejné ze stejné“...

Peněžní směna nevyžaduje oboustrannou shodu potřeb, protože peníze fungují jako prostředek směny. To je jejich základní funkce. Aby se „něco“ mohlo stát takovýmto univerzálním prostředkem směny, muselo splňovat důležitou podmínku: lidé „to“ chtěli kdykoliv přijmout. Ne však proto, že by „to“ chtěli sami spotřebovat, ale protože věděli, že i ostatní lidé „to“ chtějí kdykoli přijmout. Chléb chtějí všichni lidé, protože jej jedí, nikoli proto, že by věděli, že jej od nich kdokoli kdykoliv přijme. Proto se chléb nestal penězi. Naproti tomu zlato chtěli lidé nikoli proto, aby si z něj zhotovili šperk nebo zlaté zuby, nýbrž proto, že vědí, že je od nich kdokoli kdykoliv přijme. Proto se zlato stalo penězi.

Prvními skutečně rozšířenými penězi se staly drahé kovy – stříbro a zlato. Jejich nejdůležitější vlastností byla jejich dlouhodobá vzácnost. Každý věděl, že je stříbra a zlata málo a že se proto množství zlatých a stříbrných mincí nemůže příliš zvětšit. Důvěra v trvalou vzácnost a tudíž trvalou hodnotu drahých kovů vedla lidi k tomu, že je ochotně přijímali. V tom tkví podstata peněz: každý je přijímá, protože ví, že je každý přijímá.

O penězích se říká, že jsou „olejem, který promazává směnu“. To je však nedocení peněz – peníze směnu neusnadňují, ony ji umožňují. Směna by bez nich mohla existovat jen ve velmi úzkém a omezeném rozsahu. Proto můžeme peníze bez nadsázky považovat za jeden z největších objevů lidstva.

Zavedením peněz z nutné směny vznikl nový druh výdělečnictví, kupectví. Nejprve bylo provozováno jako výměna věcí do té doby, dokud toho žádala nutná

¹⁵⁶ Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001, str. 4

potřeba, později nabýváním zkušeností tkvěla hlavní myšlenka v tom, jak ze směny získat co největší zisk. Proto se zdá, že se peněžnictví zabývá pouze penězi a snahou vypátrat, odkud by bylo možné získat co největší majetek, jako zdroj bohatství a peněz.

Nesmíme se nechat mýlit, že Aristoteles považoval význam slova bohatství a peněžnictví za totožný, právě naopak. *Peněžnictví a přirozené bohatství jest opravdu něco jiného; toto jest částí hospodářství, ono však jest obohacováním, které opatřuje peníze ne vůbec, nýbrž směnou peněz. A zdá se zabývatí jenom penězi, neboť peníze jsou tu základem i cílem směny.*¹⁵⁷

Vraťme se zpět k výdělečnictví, které Aristoteles rozdělil na dva druhy; *obohacování a hospodářství, a z nich toto jest nutné a chvalitebné, kdežto umění směnné není přirozené, nýbrž záleží ve vzájemném vykořisťování*¹⁵⁸. Toto Aristoteles nazval lichvářstvím, jehož podstatou je to, že zisku nabývá přímo z peněz a nikoli z toho, pro co byly peníze zavedeny. Jak už víme, peníze vznikly pro směnu, ale úrok se rozmnožuje, neboť pochází jako peníz z peněz.

Mezi hlavní části výdělečného umění ve vlastním slova smyslu patří znalost předmětů majetku potřebná pro to, abychom věděli, které z nich, kde a kdy jsou užitečné, znalost zemědělství, včelařství a chovu ostatních živočichů, ryb nebo ptáků, od nichž je možné získat užitek.

Nejdůležitější částí směnného umění je obchod. Podle Aristotela existují tři druhy obchodu: obchod zámořský, vnitrozemský a obchod drobný. Liší se od sebe tím, že některé jsou bezpečnější, jiné výnosnější. Druhou částí je půjčování peněz na úroky a třetí práce za mzdu.

O půjčování peněz na úroky se může dočíst i v díle R. Holmana.¹⁵⁹ Za vrchol nepřirozeného a morálně odsouzeníhodného používání peněz považoval Aristoteles lichvu, jako půjčování peněz na úrok. Aristoteles ve svých úvahách vycházel z toho, že peníze jsou „sterilní“, tzn., že jsou oběživem sloužícím ke směně, a ve směně se tudíž nemůžou zvětšovat, neboť směna je ekvivalentní, protože směňuje stejné hodnoty. Jak by tedy mohl dlužník vrátit větší peněžní obnos, než jaký si vypůjčil? Pokud věřitel považuje za peněžní půjčku úrok, pak

¹⁵⁷ Pol. 1257b20 – viz. Příloha, str. 132 – 133

¹⁵⁸ Pol. 1258a40 – viz. Příloha, str. 133 – 134

¹⁵⁹ Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001, str. 4

nutně připravuje dlužníka o část jeho majetku, což jej ochuzuje a nakonec může zničit. Proto je lichva tolik nepřirozená a nemorální a proto, jak se domníval Aristoteles, by ji měl zákon zakázat a lichváře trestat.

Třetí druh umění výdělečného, práce za mzdu, má něco z přirozeného a směnného umění. Náleží k němu vše, co poskytuje země; její výtvořiny a co nemá plodů, ale je užitečné (např. dřevorubectví, hornictví).

Podle Aristotela jsou nejumělejší zaměstnání ta, kde je nejméně náhody, nejhrubší ta, při kterých se nejvíce hyzdí tělo, nejotročtější ta, kde se nejvíce užívá těla, a neméně ušlechtilá, při kterých je nejméně potřebí ctnosti¹⁶⁰.

Aristoteles ve svém přehledu nezapomněl uvést případ, kdy člověk na základě svého důvtipu, štěstí a schopnosti „pracovat“ s penězi, nebo-li schopnosti investovat, dokáže získat obrovské jmění. Tento případ Aristoteles ukazuje na příběhu ze Sicílie. *Muž, u něhož byly uloženy peníze, skouplil v železárnách všechno železo a potom, jakmile z tržišť přišli kupci, prodával sám, aniž cenu mnoho zvýšil; a přece na padesáti talentech získal sto. Když se to dozvěděl Dionýsios, nařídil mu sice, aby si peníze vzal, ale zakázal mu zůstatí déle v Syrákúсах, protože prý našel důchody, které jsou jeho zájmům škodlivé; neboť si uměl opatřit monopol*¹⁶¹.

Umění tohoto je velmi důležité a je třeba, aby ho ovládali nejen ti, kdo jsou vynalézaví, ale i politici, protože řada obcí potřebuje výdělečných podniků, jako zdroj růstu důchodů.

Víme už, že hospodářství v Aristotelově podání má tři části: panství, otroctví a manželství, v němž přísluší otci a manželu vládnouti nad ženou a dětmi, jako nad bytostmi svobodnými, ale ne stejným způsobem vlády, nýbrž nad ženou na způsob politika a nad dětmi na způsob krále. Z tohoto rozdělení hospodářství je patrné, že člověk, lidská bytost, má v Aristotelově politice silný a nezastupitelný význam. *Neboť péče o lidi jest větší než o neživý majetek a o jejich ctnost větší než o přednost majetku, které nazýváme bohatstvím, a o bytosti svobodné větší než o otroky.*¹⁶²

¹⁶⁰ Pol. 1258b37 – viz. Příloha, str. 135 – 136

¹⁶¹ Pol. 1259a24 – viz. Příloha, str. 136 – 137

¹⁶² Pol. 1259b19

5.4.2. v díle: *ETIKA NÍKOMACHOVA*¹⁶³

Dříve než se začnu plně věnovat ekonomickým myšlenkám v tomto díle, je třeba, abych Vás upozornila na skutečnost, se kterou jsem se při zpracovávání setkala. Měla jsem, i když ne zcela dobrovolně, možnost nahlédnout do dvou vydání Aristotelova díla „*Etika Nikomachova*“,¹⁶⁴ v nichž se některé výklady značně liší a i značení odstavců je odlišné. Proto jsem si dovolila některé odlišnosti v těchto dílech zachytit i ve svém výkladu...

Aristotelova „*Etika Nikomachova*“ šířkou svého teoretického záběru nejúplněji a nejuceleněji pokrývá celou oblast lidských „věcí“, etiky a politiky. Toto dílo, které je svým obsahem poučné a velmi zajímavé a co více, je stále „živé“, takže z jeho slov se můžeme poučit i v dnešní době, na počátku jednadvacátého století.

„*Etika Nikomachova*“ patří mezi nejvýznamnější etické dílo Aristotelovi tvorby. V etice vůbec pokládal Aristoteles za cíl lidského života blaženost (*eudaimonia*), které je možné dosáhnout pouze ctnostným životem. Ctnosti Aristoteles dělí na rozumové (*dianoetické*) a mravní. Mravní ctnosti jsou středem mezi dvěma krajnostmi. Právě o těchto ctnostech pojednává toto dílo, které se skládá z deseti knih. Jsou to:

1. Předmět a povaha etiky. Blaženost. Roztřídění ctností. (13 částí)
2. Původ a definice mravní ctnosti. (9 částí)
3. Vědomé rozhodnutí. Jednotlivé mravní ctnosti a její protiklady. (15 částí)
4. Další povídání o mravních ctnostech a nectnostech. (15 částí)
5. Spravedlivost a právo. (15 částí)
6. Rozumové ctnosti. (13 částí)
7. Zdrženlivost a nezdrženlivost. (15 částí)
8. Přátelství a jeho druhy. Ústavy. (16 částí)
9. Potřeba přátelství. (12 částí)

¹⁶³ Aristoteles, *Etika Nikomachova*, Praha 1996; Aristoteles, *Etika Nikomachova*, Bratislava 1979; Holman, R. a kol., *Dějiny ekonomického myšlení*, Praha 2001

¹⁶⁴ Aristoteles, *Etika Nikomachova*, Praha 1996; Aristoteles, *Etika Nikomachova*, Bratislava 1979

10. Význam slasti. Definice blaženosti. Důležitost zákonodárství pro mravní život. (10 částí)

Možná se někomu může zdát zbytečné, že jsem vypsal tak dlouhý seznam názvů jednotlivých knih a počet částí, z kterých jsou tyto knihy tvořeny. Má to však svůj důvod. Je to proto, že už z názvu uvedených knih se můžeme dozvědět nejen o tom, o čem se v nich hovoří, ale i o tom, o čem je celé toto dílo.

Jak jsem už v úvodu této části poznamenala, autor zde pojednává o jednotlivých mravních ctnostech, především z hlediska dynamiky mravního života, neboť ctnost není darem, ale její podstata spočívá v činnosti. Ani blaženost (*eudaimonia*), která se kvalifikuje jako nejvyšší ctnost, není přiměřeným stavem, protože její nejvyšší projev spočívá v celkovém ctnostném konání občanů a především v teoretickém životě, tzn. ve filozofickém myšlení.

Ctnosti, které Aristoteles dělí na mravní (*etické*) a rozumové (*dianoetické*), v nás nevznikají přirozeně, ani nepřirozeně, ale protože my máme přirozenou vlastnost napodobovat je na základě záměrné volby, proto se k přirozenému stavu přibližujeme zvykem. Nejsou to city, ani vrozené schopnosti, ale v Aristotelově pojetí jde o stavy. *Jest tudíž ctnost záměrně volicím stavem, který udržuje střed nám přiměřený a vymezený úsudkem, a to tak, jak by jej vymezil člověk rozumný. Střed pak jest mezi dvěma špatnostmi, z nichž jedna záleží v nadbytku, druhá v nedostatku, a to tak, že ctnost střed ^{naleží} a volí, kdežto špatnosti v citech a v jednáních jednak pravé míry nedosahují, anebo ji překračují. Proto ctnost co do podstaty a pojmu bytí jest středem, co do přednosti a dobra jest vrcholem.*¹⁶⁵

(Na první pohled jde o stejný úryvek, ale při podrobnějším začtení, je odlišnost ve slovenském vydání zřejmá. *Ctnost je tedy vědomě volený stav; nachází se v onom středu, který je středem vzhledem na nás a který je určený úsudkem tak, jako by ho určil rozumný člověk. Je středem mezi dvěma nesprávnými způsoby charakterizovanými nadbytkem a nedostatkem tak, že ctnost umí najít střed a rozhodnout se pro ni, když nesprávné způsoby v citech a konání jednak nedosahují správnou míru, jednak ji překračují. Proto když chceme*

¹⁶⁵ *Etika Nikom.* 1107a1

vyjádřit její podstatu a pojem, musíme říkat, že ctnost je středem, ale když chceme označit její hodnotu a vnitřní dokonalost, řekneme, že ctnost je vrcholem.¹⁶⁶⁾

Aristotelovi právě postup určení středu umožnil nevídaný pohled při popisování jednotlivých druhů ctností a jejich velmi rozdílnou klasifikaci. Nebo to už bylo podle principu protikladu s nectností, nebo jako středu mezi nedostatkem a nadbytkem? Zde Aristoteles ukazuje svůj vynikající pozorovací talent a občanskou zkušenost, neboť kromě jiného přihlíží i na to, jak jsou jednotlivé ctnosti u jednotlivých občanů závislé na vnějším okolí a podmínkách.

Protože se mám zabývat ekonomickými myšlenkami tohoto velikána, bylo třeba v tomto díle plném lidských vlastností vyzdvihnout právě ty, které by se hodily pod hlavičku mé práce.

O takových ctnostech pojednává kniha čtvrtá (*Další rozprava o mravních ctnostech a nectnostech*). Zde Aristoteles popisuje, jak vypadají ti, kdož jsou ovlivněni penězi a jak působí na své okolí. V závislosti na tom, zda-li se jedná o vlastnosti dobré či špatné, rozlišuje štědrost, s níž je úzce spjat velkolepý člověk, marnotratnost a lakomství.

Štědrost *jest štědrostí co do statků*¹⁶⁷ (slovenské vydání o tomtéž říká: *Štědrost je štědrostí, pokud jde o náš postoj k penězům a peněžním hodnotám...*¹⁶⁸), protože štědrý člověk si nezískává všeobecné uznání pro své činy a přednosti, za které chválíme střídmeho člověka, ale především pro svůj postoj při dávání a brání peněžních hodnot, tedy toho, co se měří na peníze. Oproti tomu marnotratnost a lakomství jsou nadbytkem a nedostatkem v tomto postoji k peněžním hodnotám. Lakomství vyčítáme těm, kteří usilují o peníze a peněžní hodnoty více, než se patří. Oproti tomu marnotratní lidé jsou nezdrženliví, protože peníze vydávají bez velkého uvážení. V pravém slova smyslu označení „marnotratníci“ *pro ně není vhodné; marnotratníkem totiž jest ten, kdo má pouze jedno určité zlo, že promarňuje majetek; marnotratníkem však vůbec jest ten, kdo sám sebe ničí, neboť se zdá, že maření majetku jest také ničení sebe sama, ježto život jest oním podmíněn.*¹⁶⁹

¹⁶⁶ *Etika Nikom.* 1107a1

¹⁶⁷ *Etika Nikom.* 1119b22 – viz. Příloha, str. 145

¹⁶⁸ *Etika Nikom.* 1119b26

¹⁶⁹ *Etika Nikom.* 1119b35 – viz. Příloha, str. 145

(Ve vydání z Bratislavy se uvádí toto: ... označení „marnotratníci“ vlastně na ně nehodí, neboť marnotratníkem je ten, kdo má pouze jednu špatnou vlastnost, že promrhává svůj majetek. Marnotratníkem vůbec je ten, kdo vlastní vinou sám sebe ničí, neboť se zdá, že ničení majetku je také určitou formou sebezničení, protože majetek zabezpečuje život.¹⁷⁰)

Jaké jsou vlastnosti těchto zdánlivě odlišných lidí?

Za štědrého člověka je označován ten, kdo svoji ctnost, která se vztahuje na majetek, dokáže plně využít ke správnému hospodaření se svým bohatstvím. Užívání majetku pro něho znamená tolik, jako vydávat a darovat, jestliže přijímat a šetřit je totéž. Proto štědrého člověka charakterizuje to, že dává tomu, komu má, bere, odkud má a nebere, odkud nemá. Tedy štědrými jsou pouze ti, co dávají a díky tomu se stávají užitečnými. Štědrý člověk dává pro mravní krásno správným způsobem a bude to dělat rád bez známky donucení, protože být ctnostným člověkem je příjemné a navíc to způsobuje nejmenší bolest.

V dávání štědrý člověk překračuje svoji vlastní míru, takže dává všechno to, co má, tzn., že si nic nenechává pro sebe. Proto je důležité posuzovat štedrost podle příslušného majetku člověka, neboť štedrost nespočívá v množství darů, ale ve smýšlení dárců, kteří dávají podle toho, jak velký je jejich majetek. Ukazuje se však, že štedřejší jsou ti, kteří svůj majetek získali dědictvím, protože nevědí, co je nedostatek.

Je pravdou, že štědrým může být i člověk, jež se obohatil svou prací, jenže ten o tom, kolik má dát, hodně uvažuje, protože má stále v živé paměti jaké to bylo, když on sám potřeboval „dary“. Zdržuje se i proto, že štědrý člověk těžko může svůj majetek obohacovat a shromažďovat.

Aristoteles v souvislosti s tímto říká: „*Když tedy štedrost jest štedrostí co do dávání a brání peněz, štedrý člověk dá a vynaloží na to, nač má a kolik má, stejně ve věcech malých i velkých, a to rád; bude také brát odtud, odkud má a kolik má. Poněvadž totiž ctnost jest středem pro obojí, v obojím se bude chovati, jak má. Neboť takové brání souvisí se slušným dáváním, není-li takové, jest mu*

¹⁷⁰ *Etika Nikom.* 1119b41

protivné; vlastnosti tedy, které souvisejí, vyskytají se zároveň u téhož člověka, protivné však zřejmě nikoli.¹⁷¹

(A jak je toto vyloženo ve slovenském vydání? *Je-li tedy štědrost štědrostí v dávání a brání peněz a peněžních hodnot, bude štědrý člověk dávat a vynakládat na to, na co má a kolik má, stejně v malých i velkých věcech, a to rád; a bude brát odtud, odkud má a kolik má. Protože ctnost je středem pro obojí, bude dělat obojí, jak je to správné. Se správným a náležitým dáváním totiž souvisí právě i brání, které mu protirečí. Shodné formy dávání a brání se tedy vyskytují zároveň u téhož člověka; ale ne v protikladech.*¹⁷²)

Štědrý člověk, jak už jsem řekla, je tedy ten, kdo dává podle velikosti svého majetku na to, na co má. Kdo však v tomto překračuje míru, je marnotratný. Bylo by chybou myslet si, že i tyрана, s jeho vlastností absolutní mocí nad všemi, můžeme zařadit do této skupiny. *Tyrany nenazýváme marnotratnými; neboť se nezdá býti snadné, aby při množství majetku překročili míru dary a výlohami.*¹⁷³

Marnotratnost a lakomství jsou nadbytkem a nedostatkem v dávání a v brání, kdy i výdaje jsou počítány jako dávání. *Marnotratnost tedy překračuje míru v dávání a nebrání, v brání pak míry nedosahuje, kdežto lakomství v dávání míry nedosahuje, v brání však překračuje, ale pouze v maličkostech.*¹⁷⁴

Obě dvě stránky marnotratnosti se vyskytují současně, protože není lehké odnikud nebrat a všem dávat. Marnotratný člověk by tak na své okolí působil lepším dojmem, než lakomý. Snadno se může vyléčit věkem či nedostatkem a díky tomu dosáhne ten správný střed. Je to dáno tím, že charakter štědrého člověka je mu vlastní, neboť dává, ale nebere, i když ani jedno nedělá tak, jak je správné a jak se patří. Proto se zdá, že nemá špatný charakter, protože jeho neustálé překračování míry dávání a vydávání vypovídá pouze o jeho rozhazovačnosti. Kdo je tedy tímto způsobem marnotratný, je o mnoho lepší než lakomec, protože pomáhá mnohým, kdežto lakomec nepomáhá nikomu, ani sám sobě.¹⁷⁵

¹⁷¹ *Etika Nikom.* 1120b28 – viz. Příloha, str. 146

¹⁷² *Etika Nikom.* 1120b42

¹⁷³ *Etika Nikom.* 1120b25 – viz. Příloha, str. 146

¹⁷⁴ *Etika Nikom.* 1121a8 – viz. Příloha, str. 146 – 147

¹⁷⁵ *Etika Nikom.* 1121a29 – viz. Příloha, str. 146 – 147

Ne každý marnotratník je takový, jak uvádí předchozí odstavec, protože mnozí marnotratníci, berou i odkud nemají a právě v tomto se stávají lakomci. Tzn., že berou bez dlouhého uvažování odevšad právě proto, že chtějí dávat, ale nestarají se už o to, odkud tyto dary vezmou. Jejich dary tudíž nejsou projevem štědrosti, mravního dobra, ani se nerozdělují správným způsobem. Někdy obohacují lidi, kteří by měli zůstat chudými, a slušným lidem nic nedají. Nejen z tohoto důvodu si jich ostatní nevážejí, ale i proto, že snadno rozhazují peníze a mnoho utrácí i pro své vlastní potěšení, neboť se poddávají smyslným rozkoším.

*Na takové zcestí se (...) dostává marnotratník, nemá-li správného vedení. Kdyby se mu ho však dostalo, snad by přišel ke středu a na správnou cestu.*¹⁷⁶

Oproti tomu lakomství je nevyhléditelné, protože je pro lidi přirozenější z toho důvodu, že je více lidí, kteří mají rádi peníze, než těch, co je rozdávají.

Lakomství existuje ve dvou základních formách, v nedostatku dávání a v nadbytku braní. U lidí se ale objevuje rozdílně. Jedni překračují míru braní, druhí ji nedosahují v dávání. S tímto pojetím souvisí i myšlenka skoupého člověka, jehož pojmenování je odvozené od nadbytku lakomství, které jako takové nikomu nic nedává. Na druhé straně jsou i tací, kteří braním překračují každou mez a berou odevšad a všechno. Sem patří např. ti, co vykonávají živnosti nedůstojné svobodného a vzdělaného člověka. Jde o kuplíře a úředníky, kteří půjčují malé sumy za vysoké úroky. Všichni tito totiž berou odkud nemají a tolik, kolik nemají. Jejich společnou vlastností je ziskuchtivost. Lakomými totiž nenazýváme ty, kteří berou velké množství tam, odkud nemají, a to, co brátí nemají, jako například tyrany, kteří plenívají města a obírají svatyně, nýbrž nazýváme je spíše špatnými, bezbožnými a nespravedlivými. Ale přece k lakomcům náležejí hráč v kostky, zloděj a lupič. Jsou totiž chtiví hanebného zisku. Neboť obojí se namáhají pro zisk a berou na sebe hanbu, i podstupují jedni největší nebezpečí pro lup, druhí se obohacují ze svých přátel, jímž by měli dáti.¹⁷⁷

Jejich společným rysem je cíl, kterým je hanebný zisk, protože se chtějí obohatit tam, kde by v souladu se svým mravním přesvědčením neměli. Proto jsou všechny takové formy brány za lakomství, které je tudíž chápáno jako opak

¹⁷⁶ *Etika Níkom.* 1121b11 – viz. Příloha, str. 147 – 148

¹⁷⁷ *Etika Níkom.* 1122a4 – viz. Příloha, str. 148 – 149

štedrosti, pretože je horší než marnotratnosť už z toho dôvodu, že sa v ňom ľudia dopúšťajú chýb.

Na tomto mieste by bolo vhodné zmieniť sa i o veľkorysosti, ktorá je ctnosťou vzťahujúcou sa na peniaze a peněžní hodnoty. Na rozdiel od štedrosti sa netýka všetkých činů, ktoré súvisia s peněžními záležitostmi, ale iba záležitostí nákladných, v nichž veľkosťou prevyšuje štedrosť. Jedná sa o „slušné“ náklady vo veľkom merítku, preto veľkorysosť. *To, čo je slušné, riadi sa osobou, okolnosťami a predmetom. Ten, kto vynakladá, ako slušne, vo veciach malých alebo mierou, nenazýva sa veľkorysým, ako napríklad keď sa povie „často som žebrákovi dával“, nýbrž ten, kto tak čini vo veciach veľkých. Veľkorysý človek totiž je ušlechtilý a štedrý; štedrý človek však preto nie je ešte veľkorysý.*¹⁷⁸

(Slovenská citácia sa opäť líši. *To „slušné“ sa riadi podľa osoby, okolností a predmetu. Kto v malých alebo iba vo stredných veciach vynakladá niečo slušného, nenazýva sa veľkorysým, napr. kto povie o sebe: „Často som dával žebrákovi...“, nazýva sa jím iba ten, kto tak koná vo veľkých veciach. Neboť veľkorysý človek je i štedrý, ale štedrý človek ešte nie je veľkorysý.*¹⁷⁹)

Veľkorysý človek sa podobá rozumnému človeku a ako takový dokáže posúdiť, čo je slušné a dokáže vydávať primerane veľké a slušné náklady. *Taková sú (...) i jeho diela; tak totiž i veľký náklad bude slušný, bude-li primeraný svojmu predmetu. A tak dielo má byť hodno nákladu a náklad diela, alebo je i prevyšovať. Takový náklad pak veľkorysý človek obetavo vynaloží pre krásny účel; neboť toto je všetkým ctnosťou spoločné. I vynaloží jej rád a ochotne; neboť prílišné počítanie by bolo malicherné. A tak bude si skôr uvažovať, ako by to bolo najkrásnejšie a najušlechtlejšie, než čo to bude stáť a aby to stálo čo najmenej.*¹⁸⁰

Rozdiel medzi veľkosťou diela a veľkosťou nákladů na ňu výstižne popisuje nasledujúci príklad. *Najkrásnejší míč určite alebo láhev na olej má istou veľkoleposť ako dar pre hocha, keďže cena toho je malá a nie je na tom nič štedrého.*¹⁸¹

¹⁷⁸ *Etika Nikom.* 1122a26 – viz. Příloha, str. 148 – 149

¹⁷⁹ *Etika Nikom.* 1122a32

¹⁸⁰ *Etika Nikom.* 1122b4 – viz. Příloha, str. 149 – 150

¹⁸¹ *Etika Nikom.* 1123a19 – viz. Příloha, str. 150

(I v této pasáži jsou rozdíly. *Nejkrásnější lopata anebo nejkrásnější flaštička na olej mají stejnou velkolepost jsou-li darem pro dítě, i když jejich cena je nepatrná a nesvědčí o žádné štedrosti.*¹⁸²)

Velkorysý člověk musí být tedy štedrý, protože, jak už bylo zmíněno dříve, jenom štedrý člověk vynaloží ze svých prostředků to, co má a kolik má. V tomto postoji podle Aristotelových slov poznáme to „velké“ velkorysého člověka. Poznáme velikost štedrosti, která se v různých věcech projevuje různě, a právě proto vytváří svými náklady velkolepější dílo, neboť hodnota majetku a hodnota díla jsou stejné. *Majetek totiž jest nejvíce hodnotný, má-li větší cenu, například zlato, dílo však jest hodnotné velikostí a krásou. Neboť podívaná na takové dílo budí obdiv a hodné obdivu jest to, co jest velkolepé. A tak hodnota díla, jeho velkolepost, jest ve velikosti.*¹⁸³

Náklady velkorysého člověka, mezi které patří tzv. čestné dary, se musí řídit podle předpokladů a měly by příslušet nejen dílu, ale i konající osobě. Z tohoto důvodu velkorysým člověkem nemůže být chudák, protože mu jeho prostředky nedovolují vynakládat přiměřeně velké a především slušné náklady, které jsou vlastní bohatým. Velkorysý člověk nedělá nic pro svoje osobní blaho, ale dělá vše pro blaho ostatních, tedy pro všeobecné dobro a jeho dary mají v jistém smyslu podobu s obětními dary.

Hlavním znakem velkorysého člověka je to, že dělá vše, co dělá, velkolepě, a proto jeho překonání je přiměřené vynaloženým nákladům...

Bylo by chybou, myslet si, že pouze kniha čtvrtá „*Etiky Nikomachovy*“ v sobě skrývá „prvky ekonomie“, neboť i kniha pátá nám umožňuje odhalit tajemství Aristotelova ekonomického myšlení.

V knize páté (*Spravedlivost a právo*) Aristoteles svou pozornost náležitě věnuje spravedlivosti (a právu), která je už projevem sociability jednotlivce. Dělí ji zásadně na spravedlivost celou (*legalitu*) a částečnou (*etiku*). Ale i spravedlivost založená na principu rovnosti má povahu středu, vyjadřovaného zákonem.

Právo (...) jest nutně středem a rovností i vzhledem k věci i vzhledem k osobám, a jako střed musí býti středem mezi něčím – a to je více a méně –, jako

¹⁸² *Etika Nikom.* 1123a19

¹⁸³ *Etika Nikom.* 1122b16 – viz. Příloha, str. 149 – 150

*rovnost jest rovností mezi dvěma věcmi a jako spravedlivé jest spravedlivé pro někoho.*¹⁸⁴

(I právo je zachyceno ve slovenském vydání, ale trochu jinými slovy: *Pokud je středem, musí být středem mezi něčím; tím je „více“ nebo „méně“. Pokud je rovností, je rovností mezi členy a pokud je spravedlivým, je spravedlivým pro určité osoby.*¹⁸⁵)

Spravedlivost, která rozděluje společný majetek, postupuje vždy podle geometrické úměry, protože pouze zde se má celek k celku, jako se má jeden člen k druhému. Kdyby se rozdělování uskutečnilo ze společných peněžních prostředků, bude se dít podle stejného poměru, v jakém byly jednotlivé částky přijímány; nebo-li dělení bude probíhat v tom poměru, v jakém jsou příspěvky občanů do společného jmění. Toto je ale projevem bezpráví, které se projeví porušením úměry. Je-li přeci něco společné a každý do tohoto společného přispívá dílem jemu možným a jemu určeným, měl by mít možnost bez rozdílu čerpat totéž, co ostatní.

Naproti tomu právo styku je určitou rovností a bezpráví nerovností; jedná se o aritmetickou úměru. Nezáleží na tom, zda dobrý člověk oloupil o něco zlého, anebo zlý dobrého, neboť zákon se dívá jen na rozdíl mezi výší bezpráví a škodou a s osobami zachází jako s rovnými. Bere je jako ty, z nichž jeden páchá bezpráví a druhý ho snáší; nebo-li jeden způsobil škodu a druhý byl poškozený.¹⁸⁶

V těchto věcech se všeobecně hovoří o zisku (ztrátě), i když se tento výraz nehodí na jednotlivé příklady. Např. o zisku toho, kdo zranil, a o ztrátě toho, kdo zranění utrpěl. Když byla utrpěná křivda vyrovnána, mluvíme nejprve o ztrátě, a potom o zisku. Pak je tedy rovnost středem mezi více a méně, zisk a ztráta jsou více a méně v opačném směru, protože zisk znamená více dobra a méně zla, kdežto u ztráty je tomu naopak. Středem mezi oběma byla rovnost, kterou označujeme jako právo, a tak vyrovnávající *spravedlnost bude asi středem mezi ztrátou a ziskem.*¹⁸⁷

¹⁸⁴ *Etika Nikom.* 1131a15 – viz. Příloha, str. 150 – 151

¹⁸⁵ *Etika Nikom.* 1131a20

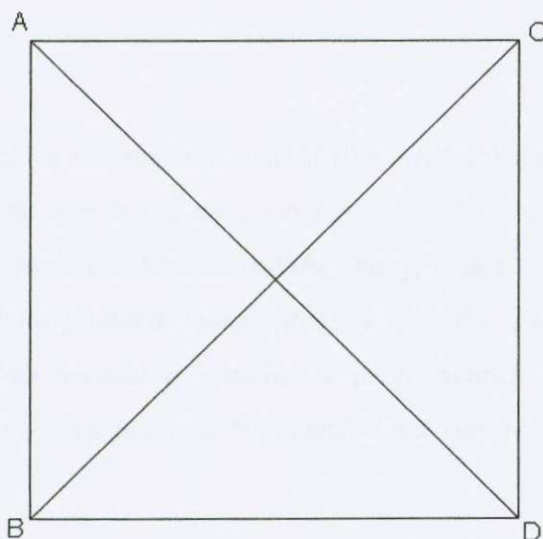
¹⁸⁶ *Etika Nikom.* 1131b31 – 1132a13 – viz. Příloha, str. 151 – 152

¹⁸⁷ *Etika Nikom.* 1132a15-19 – viz. Příloha, str. 152

Oba dva výše užívané termíny (ztráta a zisk) pocházejí z dobrovolné výměny. Mít více, než člověk měl, znamená získat. Mít méně, než měl člověk předtím, znamená mít ztrátu. Jako příklad můžeme vzít koupi a prodej. Když totiž člověk nemá ani více, ani méně, ale pouze to, čeho sám dosáhl, pouze to, co získal, říká se, že má svoje a tedy nemá ztrátu, ani zisk.

Vedle spravedlnosti, ať už rozdělovací či vyrovnávající, stojí odplata, kterou chápeme jen ve smyslu úměry, nikoli ve smyslu mechanické rovnosti. Takto pojatá odplata udává spojení podle úhlopříčky.

*Napr. znamená **A** stavitele, **B** ševce, **C** dům, **D** obuv.*

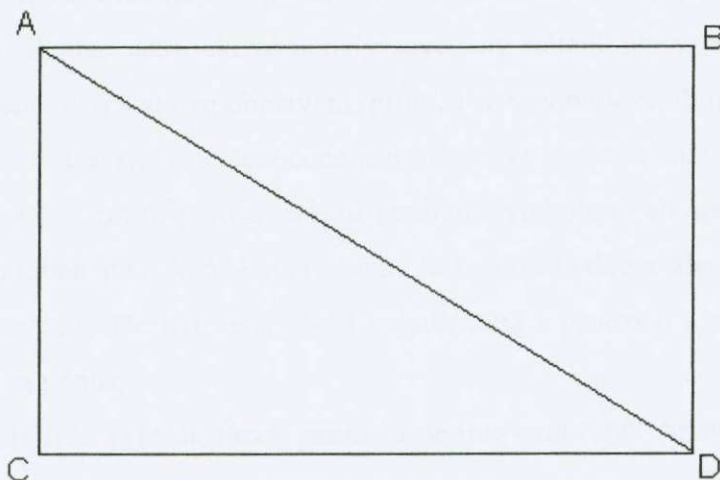

V poznámkovém aparátu českého vydání k danému obrázku je vysvětleno toto: Švec musí dát tolik obuvi, kolikrát je cena práce stavitele větší než ševcova, či-li aby se práce ševcova vyrovnala práci stavitelově.

Sám Aristoteles tuto situaci hodnotí takto: „*Jest (...) třeba, aby stavitel bral od ševce z jeho práce a jemu aby předával ze své. Kdyby tedy nejprve oboje bylo podle úměry rovné a podle toho se stala odplata, stane se to, co míníme. Nestane-li se to, není tu rovnosti, ani není výměra možná; nic totiž nebrání, aby dílo jednoho bylo lepší než druhého; jest (...) třeba, aby nastalo vyrovnání.*“¹⁸⁸

¹⁸⁸ *Etika Nikom.* 1133a7 – viz. Příloha, str. 153 – 154

Podobný obrázek je možné najít i ve slovenském vydání Aristotelova díla „Etika Nikomachova“:

O dané situaci ve slovenském vydání říká Aristoteles toto: „*Staviteľ si musí vzít od obuvníka jeho výrobek a na vyrovnání odevzdat obuvníkovi svůj. Jakmile se nejdříve určí rovnost výrobků ve smyslu úměry, a pak se uskuteční vyrovnání (odplata) podle tohoto poměru, vyjde společný výsledek. Když se to ale nestane, neexistuje zde žádná rovnost a výměna se proto nemůže uskutečnit. Nic totiž nebrání tomu, aby výrobek jednoho byl cennější než výrobek druhého. Výrobky se tedy musí vyrovnat.*“¹⁸⁹

Z uvedeného příkladu je patrné, že aby bylo možné měnit jedny věci za druhé, musejí být tyto předměty nějak vyrovnatelné. K tomuto přispěly peníze, které se tímto staly prostředkem směny, neboť jimi se dá všechno měřit; dokonce i nadbytek a nedostatek.

Kolik obuvi má asi srovnatelnou hodnotu jako dům či potraviny? I při kladení této zdánlivě jednoduché otázky je třeba dodržovat úměru, protože v jakém poměru je stavitel k obuvníkovi, tolik párů bot stojí ve správném poměru k domu či k potravinám. Kdyby toto nebylo možné, nebyla by možná ani výměna. Zásahu na tom, že je možné uskutečnit výměnu, má měřidlo, díky němuž se měří všechny věci. Takovým měřidlem je potřeba, která všechno udržuje pohromadě.

¹⁸⁹ Etika Nikom. 1133a8

Kdyby totiž lidé nic nepotřebovali, anebo by neměli stejné potřeby, neexistovala by ani výměna. Proto se na základě dohody staly peníze jakousi měnou potřeby.

Na rozdíl od Platóna, jak uvádí Holman,¹⁹⁰ zastával Aristoteles metalistické pojetí peněz. Peníze jako takové nebyly zavedeny státem, ale vznikly spontánně s rozvojem směny a staly se oběživem, protože se vyvinuly ze zboží, které začalo být jako prostředek směny všeobecně přijímáno. Ve směně peníze měří hodnotu ostatního zboží, a proto peníze nejsou pouhým symbolem, ale musí mít vlastní hodnotu, podobně jako každé jiné zboží. Je-li totiž hodnota zboží poměřována hodnotou peněz, může být cena zboží vyjadřována v penězích a zboží může být směňováno za peníze...

Proč ale lidé vybrali název peníze a ne jiné označení? Aristoteles ve svém díle odpovídá takto: „*Peníze (nomisma) mají jméno odtud, že nejsou přirozené, nýbrž zákonem (nomos), a jest v naší moci je změnit a učiniti neplatnými.*“¹⁹¹

5.5. Aristotelův přínos pro budoucnost¹⁹²

Svým názorem o prvenství ekonomie před politikou a rozborem řady ekonomických kategorií se Aristoteles stal prvním předchůdcem marxistické politické ekonomie. Tak např. definoval statek jako „vše, čeho cena se měří penězi“, odlišil velmi přesně užitnou a směnnou hodnotu, podrobně popsal směnu zboží na základě jejich vzájemné srovnatelnosti, objasnil funkci peněz, charakterizoval monopolní výsady a analyzoval pojem bohatství, jehož podstatu nechápal jen v pouhém vlastnictví půdy, peněz, loďstva či jiných statků, ale i v jejich užívání. Avšak ani v tomto velmi podnětném výkladu ekonomických kategorií se neubráníl vžitým názorům své doby. Projevuje se to zvláště v odmítavém postoji k peněžnictví, který pak silně ovlivnil ekonomické myšlení ve středověku.

Klasici Marxismu-leninismu, a především Karel Marx, zdůrazňovali, že historické hodnoty a postihnutí vývojových tendencí, té které společnosti předpokládá přiměřenou zkušenost lidstva. Takové zkušenosti ale Aristoteles

¹⁹⁰ Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001, str. 4

¹⁹¹ *Etika Nikom.* 1133a30 – viz. Příloha, str. 140 – 141

¹⁹² Makarov, A., D., Stručné dějiny filozofie, Praha 1992; Marx, K., Kapitál I., Praha 1978; Měšťánek, T., Poznámky k dějinám filozofie, Praha 1972

nemohl mít, a proto neviděl možnost zániku otrokářské společnosti a politického zřízení. Klasici Marxismu-leninismu i přesto dostatečně ocenili věcný a teoretický Aristotelův pohled do systému ekonomických, sociálních a politických vztahů starověkého Řecka.

Aristoteles především úplně jasně ukazuje, že peněžní forma zboží je jen dalším rozvinutím prosté formy hodnoty, tj. výrazu hodnoty jednoho zboží v nějakém libovolném zboží, neboť praví: „5 lůžek = 1 domu“ se neliší od: „5 lůžek = tomu a tomu množství peněz“.

Chápe také, že hodnotový poměr, v němž je tento výraz hodnoty obsažen, svědčí sám zase o tom, že dům je kvalitativně stavěn naroveň lůžku a že bez takové rovnosti jejich podstat by nebylo možné tyto smyslově rozdílné věci uvádět ve vzájemný vztah jako souměřitelné veličiny. „Směna“, praví Aristoteles, „není možná bez rovnosti, a rovnost není možná bez souměrnosti“. Zde se však zaráží a upouští od dalšího rozboru formy hodnoty. „Je však vpravdě nemožné, aby tak různorodé věci byly souměřitelné,“ tj. kvalitativně stejné. Toto srovnání může být jen něco, co je cizí pravé povaze věcí, tedy „pomůcka v nouzi pro praktickou potřebu.“

Aristoteles nám tedy sám ukazuje, na čem jeho další rozbor ztroskotává: chybí pojem hodnoty. Co je ono stejné, tj. ona společenská substance, kterou představuje dům pro lůžko ve výrazu hodnota lůžka? Něco takového „nemůže existovat“, říká Aristoteles. Proč? Dům představuje vůči lůžku něco stejného, pokud představuje to, co je skutečně stejné v nich obou, jak v lůžku, tak v domě. A to je – lidská práce.

Ale ten fakt, že ve formě zboží hodnot jsou všechny práce vyjadřovány jako stejné, a tedy stejně platná lidská práce, tento fakt nemohl Aristoteles vyčíst ze samé formy hodnoty, protože řecká společnost byla založena na otrocké práci a její přirozenou základnou byla tedy nerovnost lidí a jejich pracovních sil. Tajemství výrazu hodnoty, rovnost a stejná platnost všech prací, pokud jsou lidskou prací vůbec, lze rozluštit teprve tehdy, když už se idea lidské rovnosti upevnila jako lidový předsudek. To však je možné teprve ve společnosti, kde zboží forma je všeobecnou formou produktu práce, kde tedy také vztah lidí k sobě

navzájem jako majitelů zboží je vládnoucím společenským vztahem. Aristotelova genialita se projevuje právě v tom, že ve výrazu hodnoty zboží objevuje poměr rovnosti. Jen historické hranice společnosti, v níž žil, mu zabránily objevit, v čem spočívá „vpravdě“ tento poměr rovnosti.¹⁹³

¹⁹³ *Kapitál*, str. 76-77

6. PLATÓN versus ARISTOTELES¹⁹⁴ (učitel versus žák)

Nejvýznamnějším z bezprostředních Platónových žáků byl Aristoteles. I když by se dalo říci, že žák bude hlásat učení a myšlení svého pedagoga, opak je pravdou, protože jak se níže sami přesvědčíte (pokud jste si toho nevšimli již dříve), byly některé situace, v nichž se jejich názory výrazně rozcházely.

Platónovi a Aristotelovi byla společná otrokářská ideologie. Aristoteles, stejně jako Platón, ve svém projektu „nejlepšího“ státu předpokládá, že veškerou bezprostřední produktivní práci budou vykonávat bezprávní otroci. Ale pokud jde o svobodné občany otrokářského státu, odmítá Platón názor na pozemkové vlastnictví jako příliš asketický a snižující nezadatelná práva občanů. Platón se totiž domníval, že pozemkové vlastnictví musí zabezpečovat občanům uměřený způsob života. Aristoteles naopak navrhuje jinou formulaci, a to žít *mírně a štědře*.¹⁹⁵

Na rozdíl od Platóna, který upíral právo na osobní vlastnictví vojákům-strážcům a dokonce navrhoval, aby měli společné ženy a děti, je Aristoteles přívržencem individuálního soukromého vlastnictví. Obvykle klidný a vyrovnaný Aristoteles hovoří o vlastnictví se zápallem: „*Nedá se také slovy vyjádřit skutečnost, jaké uspokojení člověku působí, může-li něco nazývat svým*“.¹⁹⁶ A i když je správné prokazovat úsluhy a pomoc přátelům, známým a druhům, *je lépe, aby majetek byl soukromý*.¹⁹⁷

V otázce soukromého vlastnictví se Aristoteles dává střední cestou. Majetkové společenství, navrhované Platónem, odmítá. Střední cestu mu ukazuje příklad Sparty, kde majetek zůstává soukromý, avšak je přístupný všeobecnému uznání. Do vnitřní struktury společnosti Aristoteles vždy započítává také otroctví a nerovnost obecně (např. mezi mužem a ženou), neboť i je pokládá za přirozený stav. Mezi svobodnými muži však panuje rovnost.

¹⁹⁴ Aristoteles, *Politika*, Praha 1998; Holman, R. a kol., *Dějiny ekonomického myšlení*, Praha 2001; Kunzmann, P., *Encyklopedický atlas filosofie*, Praha 2001

¹⁹⁵ *Pol.* 1265a33 – viz. Příloha, str. 141 – 142; Kunzmann, P., *Encyklopedický atlas filosofie*, Praha 2001

¹⁹⁶ *Pol.* 1263a41 – viz. Příloha, str. 138 – 139; Kunzmann, P., *Encyklopedický atlas filosofie*, Praha 2001

¹⁹⁷ *Pol.* 1263a39 – viz. Příloha, str. 138 – 139; Kunzmann, P., *Encyklopedický atlas filosofie*, Praha 2001

Měřítko relativnosti je dalším rysem, jenž dělí učitele a žáka. Platón svůj stát koncipuje jakožto ideální, Aristoteles jakožto možný. Na rozdíl od Platóna, který jako podnět k seskupení uvádí slabost jednotlivce, klade Aristoteles na počátek přirozený sklon člověka ke společenství. Jeho klasická formule zní: „Člověk je od přirozenosti bytostí přírody.“

U jednotlivce ani ve státě ctnost spravedlivosti nespočívá ve výkonu jednotlivé části, ale v harmonii, která vzniká z vykonávání té činnosti, která je pro každého nejlepší. Jedná se o totalitní stát, který vznáší absolutní nárok na činnost svých občanů. Ústava tohoto státu je aristokratická, tzn. spočívá na vládě nejlepších. V koloběhu ústav, který Platón načrtává, je aristokracie ohrožována *timokracií*, což je přechodový úkaz, kde jsou sice vládcové uznáváni, ale v důsledku rostoucího vlivu peněz se již začíná rýsovat následující forma státu, *oligarchie*. V ní spadá moc vjedno s majetkem. V této úpadkové formě, která je již od ideálního státu značně vzdálena, zaujalo bohatství ústřední postavení. Ctnost a bohatství se k sobě mají tak, jako kdyby ležely na vahách, u nichž jedna miska klesá, když druhá stoupá.¹⁹⁸ Nakonec tuto obec postihne převrat, v němž si ti, kdo byli doposud vinou nedostatku jmění bezmocní, vynutí *demokracii*. Ta nakonec rostoucí anarchií rozhodujícím způsobem přispěje k nástupu nejhorší formy vlády, jíž je *tyranie*. Platónský ideální stát nebyl nikdy zrealizován. (Jeho vlastní pokus na Sicílii selhal.)

Spolu s Platónem spatřuje Aristoteles úkol státu v mravním zdokonalení občanů. Stát tu je kvůli šťastnému a dobrému životu. Jen v něm se může plně rozvinout ctnost jednotlivce. Stát se utváří z posloupnosti zvětšujících se společenství. Prapočátkem je společenství dvojic (muže a ženy, otce a dítěte, pána a otroka), které dohromady utvářejí domácnost, z těch vzniká vesnice a nakonec *polis*, jakožto soubor několika vesnic. Teprve *polis* zaručuje *autarkii* (tj. soběstačnost, nezávislost a sebezáchovu) společenství.

Formálním principem je v *polis* ústava. Ústavní formy pak Aristoteles, podobně jako Platón, dělí na tři „pravé“, které staví do protikladu se třemi upadlými, které odpovídají těm pravým. Aristoteles mimo jiné uznává též proměnu jednéch v druhé: *království* a *tyranie*; *aristokracie* a *oligarchie*;

¹⁹⁸ Kunzmann, P., Encyklopedický atlas filosofie, Praha 2001

občanská správa (politeiá) a demokracie. Kritériem uspořádání je počet vlastníků vládní moci: jeden; někteří; všichni. Za dobrou se pokládá ta forma státu, která slouží společenství. Za upadlou ta, která pouze sleduje zájmy těch, kdo právě vládou. Mezi těmi „správnými“ již v zásadě žádnou nevyvyšuje. Nejsnadněji realizovatelná a nejstabilnější je *politeiá* (uměřená občanská správa). Je to smíšená forma, která slučuje přednosti ostatních ústav a odpovídá principu ctnosti jakožto středu mezi dvěma krajnostmi. Z historické analýzy Aristoteles vyvozuje závěr, že nejlepší státní formou je ta, která je nejlépe uzpůsobena zemi a potřebám občanů. K vnitřnímu uspořádání státu říká Aristoteles tolik, že je nutné zachovat rodinu i soukromé vlastnictví, neboť rodina je elementárnější než vesnice a vesnice než stát. Je proto nutné dát přednost rodině jako přirozenému uspořádání společnosti, i když stát také podstatně zodpovídá za výchovu mládeže.

Platón a Aristoteles neměli ani společný názor na otázku peněz. Platónovo pojetí bylo kartalistické, což znamená, že peníze jsou chápány jako výtvar státní a jejich kupní síla je dána státem, nikoli materiálem z něhož jsou vyrobeny. Aristoteles naopak zastával metalistické pojetí peněz, tzn., že peníze vznikly spontánně ve směně a jejich kupní síla závisí na tom, z jakého jsou materiálu.

Mimoto Aristoteles pochopil význam peněz jako prostředku usnadňujícího směnu, a protože slouží jako uchovatel hodnot, stávají se peníze díky této vlastnosti nástrojem k hromadění státního bohatství. Z tohoto důvodu odlišoval přirozené a nepřirozené používání peněz. Přirozeným používáním peněz bylo jejich používání ve směně jako oběživa a zároveň bylo přirozené, když farmář udržoval zásobu peněz zásobu peněz nezbytnou pro hladký chod svého hospodářství, nebo obchodník pro hladký chod svého obchodu. Avšak když někdo hromadil peníze jen za účelem jejich hromadění, bylo to nepřirozené, protože peníze nevznikly, aby byly hromaděny, nýbrž aby sloužily směně.

Za vrchol nepřirozeného a morálně odsouzeníhodného používání peněz však Aristoteles používal lichvu, kterou chápe jako prostředek pro půjčování peněz na úrok. Ale jak je možné, že by byl člověk schopen vrátit větší obnos, než který si půjčil? Aristoteles v tomto směru ještě nedokázal rozlišit peníze a kapitál. Kdyby toto věděl, poznal by, že dlužník si mnohdy nepůjčuje peníze, aby je použil ve směně jako oběživo, ale proto, aby je investoval. Tudíž si nepůjčuje oběživo, ale

kapitál, který je produktivní, proto je dlužník schopen vrátit vypůjčenou částku i s úrokem. Proč Aristoteles neviděl za peněžní půjčkou půjčku kapitálu? Holman¹⁹⁹ uvádí, že jedním z hlavních důvodů bylo to, že Aristoteles žil ve společnosti, která nebyla kapitalistická. Ekonomika v jeho době byla tvořena malými zemědělci a řemeslníky, v jejichž výrobě nehrál kapitál významnou roli, a tak se zdálo, že jedinými výrobními faktory jsou práce a půda. Peněžní půjčky v té době většinou skutečně byly spotřebními půjčkami než-li půjčkami kapitálu. Když byla malá úroda, museli si farmáři půjčovat, aby mohli žít, a ne aby mohli investovat. Když vypůjčené peníze spotřebovali, nebyli je ovšem schopni vrátit, a pak často přicházeli nejen o svá hospodářství, ale i o svou svobodu, protože pro své dluhy byli prodáni do otroctví. Není se tedy čemu divit, že v takovém světě považovali filozofové lichvu za společenské zlo a peněžní půjčky pokládali za nástroj redistribuce bohatství, kdy věřitelé zneužívali něčí nouze k vlastnímu obohacení.

¹⁹⁹ Holman, R. a kol., Dějiny ekonomického myšlení, Praha 2001, str. 5

7. ZÁVĚR

Vybrané problémy ekonomických myslitelů starověku měly poukázat na ekonomickou situaci, kterou ve svých dílech zachytili významné osobnosti starověku; Xenofón, Platón a Aristoteles.

Dle mně dostupných zdrojů a materiálů, jsem se snažila, co nejvíce přiblížit stanovenému cíli. Osobně si myslím, že toto téma, i když se to možná nezdá, je velmi rozsáhlé a zahrnout zde všechny potřebné detaily, by znamenalo přidat alespoň dvojnásobný počet stran, než který jsem sama použila. Ale i přesto se domnívám, že cíle bylo dosaženo, i když jsem se setkala s jedním zásadním problémem...

Jde o to, jak už jsem uvedla v práci, že ne vždy stejný název díla od téhož autora, je obsahově shodný. Mně se to podařilo zjistit náhodou a musím přiznat, že jsem byla nemile překvapena. Hovořím zde o dílu Aristotela; konkrétně o „*Etice Nikomachově*“. Měla jsem možnost seznámit se s českým i slovenským vydáním daného díla a už na první pohled je zřejmé, které z těch dvou je věrohodnější, protože stránkový rozsah děl se výrazně liší...

I přes tuto zkušenost, jsem kolikrát žasla nad výroky samotných velikánů starověkého Řecka. Jak je vůbec možné, že až ze starověku k nám proudí myšlenky a poznatky, které nyní na počátku jednadvacátého století prožíváme? Je až zarážející, že filozofové ve své době dokázali uvažovat tak, jako nejjeden ekonom dneška. A jejich nesmrtelné pojmy (např. majetek, úrok, lichva, zisk, ztráta atd.) hrají jednu z důležitých složek našeho života ...

8. LITERATURA

- Aristoteles; Etika Níkomachova; Petr Rezek; Praha 1998
- Aristoteles; Etika Níkomachova; Pravda; Bratislava 1979
- Aristoteles; Politika; Petr Rezek; Praha 1998
- Asmus, V., F.; Antická filozofie; Svoboda; Praha 1986
- Augusta, P.; Honzák, F.; Dějiny starověkého Řecka a Říma; Práce, s. r. o.; Praha 1994
- Augusta, P.; Honzák, F.; Jak se žilo ve starověku; Obzor; Bratislava 1993
- Dr. Berka, K.; Aristoteles; ORBIS; Praha 1966
- Burkard F. – P.; Kunzmann, P.; Wiedmann, F.; Encyklopedický atlas filosofie; NLN; Praha 2001
- Češka, J.; Životopisy slavných Řeků a Římanů I.; Odeon; Praha 1967
- Díogenés Laertios; Životopisy, názory a výroky proslulých filosofů; NTP; Pelhřimov 1995
- Dostálová, R.; Oliva, P.; Vavřínek, V.; Řecko; LIBRI; Praha 2002
- Holman, R.; Dějiny ekonomického myšlení; C. H. Beck; Praha 1999
- kol. autorů; Dějiny filosofie; Svoboda; Praha 1976
- Makarov, A., D.; Stručné dějiny filozofie; Bílý slon; Praha 1992
- Mandelová, H.; Kunstová, E.; Pařízková, I.; Dějiny pravěku a starověku; Dialog; Liberec 2001
- Marx, K.; Kapitál I.; Praha 1978
- Měšťánek, T.; Poznámky k dějinám filozofie; Mladá fronta; Praha 1972
- Oliva, P.; Dějiny starověkého světa; Scientia; Praha 1995
- Oliva, P.; Kolébka demokracie: dějiny a kultura klasického Řecka 5.-4. stol. př. n. l.; ARISTA; Praha 2000
- Platón; Listy; OIKOYMENT; Praha 1996
- Platón; Ústava; Svoboda; Praha 1993
- Platón; Zákony; Československá akademie věd; Praha 1961
- Ratayová, U.; Putování světem – Řecko; Vitalis; Praha 2003
- Ricken, F.; Antická filosofie; Olomouc; Olomouc 1999
- Souček, J.; Dějiny pravěku a starověku; Práce, s. r. o.; Olomouc 1995
- Störig, H., J.; Malé dějiny filozofie; Zvon; Praha 1991
- Xenofón; Řecké dějiny; Svoboda; Praha 1982

Zámarovský, V.; Řecký zázrak; Mladá fronta; Praha 197

URL: <http://www.recko.cz> [cit. říjen 2005]

URL: <http://www.sfiles.host.sk/history/history03.html> [cit. říjen 2005]

URL: <http://www.zivotopisy.cz/> [cit. říjen 2005]

9. PŘÍLOHA	95 – 154
9.1. Vývoj Řecka ve starověku	97
9.2. Xenofón: O STÁTNÍCH PŘÍJMECH	98 – 102
9.3. Platón: LISTY	103 – 104
9.4. Platón: ÚSTAVA	105 – 114
369b: Jak vzniká obec	105 – 106
370	106 – 107
371	107 – 109
394c: Napodobováním má být zobrazována jen obec	109
395	109 – 111
396	111 – 112
454d: Přirozená podstata muže a ženy je stejná	112
455	112 – 113
456	113 – 114
9.5. Platón: ZÁKONY	115 – 125
728	115
729	115 – 116
736	116
737	116 – 117
738	117 – 118
739	118 – 119
740	119 – 120
741	120 – 121
742	121 – 122
743	122 – 123
831	123
846	124 – 125
847	125
9.6. Aristoteles: POLITIKA	126 – 144
1253b	126 – 127
1254a	127 – 128
1254b	128 – 129
1255a	129

1256a	129 – 130
1256b	130 – 131
1257a	131 – 132
1257b	132 – 133
1258a	133 – 134
1258b	135 – 136
1259a	136 – 137
1261a	137 – 138
1261b	138
1263a	138 – 139
1263b	139 – 140
1264b	140 – 141
1265a	141 – 142
1265b	142
1278b	142 – 143
1279a	143 – 144
9.7. Aristoteles: ETIKA NÍKOMACHOVA	145 – 154
1119b	145
1120a	145
1120b	146
1121a	146 – 147
1121b	147 – 148
1122a	148 – 149
1122b	149 – 150
1123a	150
1131a	150 – 151
1131b	151 – 152
1132a	152
1132b	152 – 153
1133a	153 – 154

9.1. Vývoj Řecka ve starověku

2000 př.n.l.	osídlení Acháji a Ióny
1900	
1800	
1700	
1600	MYKÉNSKÉ OBDOBÍ
1500	rozkvět Mykén, Tírynthu, Pylu a dalších paláců
1400	
1300	
1200	HOMÉRSKÉ (TEMNÉ) OBDOBÍ
1100	trójská válka příchod Dórů pád Mykén
1000	
900	
800	ARCHAICKÉ OBDOBÍ
700	kolonizace, vznik <i>poleis</i>
600	tyranida v Athénách <i>Peisistratos, Solón, Kleisthenés</i>
500	KLASICKÉ OBDOBÍ
400	řecko perské války, demokracie v Athénách peloponéská válka, <i>Periklés</i>
300	HELÉNISTICKÉ OBDOBÍ
200	<i>Alexandr Makedonský</i>
100	zničení Korintu Římany OBDOBÍ ŘÍMSKÉ NADVLÁDY
poč. n. l.	

9.2. Xenofón: O STÁTNÍCH PŘÍJMECH

11) Odjakživa jsem toho názoru, že jací jsou předáci, taková jsou státní zřízení. Protože však někteří z vedoucích athénských státníků řekli, že vědí sice, co je správné, právě tak dobře jako ostatní, jenže chudoba lidu prý je nutí, aby byli k spojeneckým státům nespravedlivější, pokusil jsem se z toho důvodu podívat se na to, zda by se občané mohli nějak uživit z vlastní země – což je také nejspravedlivější –, přesvědčen, že kdyby se to podařilo, odpomohlo by se tím současně jejich chudobě i podezření, s nímž se na ně Řekové dívají.

Když jsem pak svůj nápad zkoumal, hned se mi ukázalo, že země je od přirozenosti schopná poskytovat velmi bohaté příjmy. Aby pak každý poznal, že je pravda, co tu tvrdím, podám výklad o přírodních podmínkách Attiky.

Že je tu velmi mírné podnebí, to dosvědčují její plodiny; co by leckde jinde ani nemohlo vzklíčit, to tady dává plody. A jako půda, tak i moře obklopující tuto zemi je velmi úrodné. Také všechno, co dobrého dávají bohové v jednotlivých ročních dobách, začíná zde nejdřív a končí nejpozději.

Tato země není však požehnaná jen tím, co každoročně kvete a stárne, ale má i trvalé přírodní bohatství. Nalézají se v ní hojnost kamen, z něhož se stavějí nejkrásnější chrámy, nejkrásnější oltáře a tesají nejsličnější sochy bohů; potřebují ho mnozí Řekové i barbaři.

Je tam však i země, která nedává úrodu, je-li oseta, je-li však prokopána, živí mnohem víc lidí, než kdyby rodila obilí; má totiž v hlubinách stříbro. Je to zřejmě dar bohů, neboť třebaže na zemi i na moři s Attikou sousedí mnoho států, do žádného z nich nepřechází ani ta nejmenší žíla stříbrné rudy. Ne bez důvodu by bylo možno věřit, že naše město leží ve středu nejen Řecka, ale celého obydleného světa. Vždyť čím víc se od něho člověk vzdaluje, s tím nepříjemnějším horkem nebo zimou se stká, a dále každý, kdo se chce dostat z jednoho konce Řecka na druhý, musí kolem Athén jako okolo středu kruhu, ať cestuje po moři, nebo po suché zemi. A třeba Attika obklopena ze všech stran mořem, větry všech směrů do ní odvázejí, co potřebuje, a vyvážejí, co chce, jako by byla ostrov, neboť má moře z obou stran. I obchod po zemi má rozvinutý, neboť patří k pevnině. Dále, v sousedství většiny států sídlí barbaři a působí jim potíže, avšak sousedy Athéňanů jsou státy, které samy jsou od barbarů hodně vzdáleny.

12/ Jak už jsem řekl, je podle mého názoru příčinou toho všeho sama země. Jestliže pak k těmto přirozeným výhodám přistoupí především péče o metoiky (vždyť zisk, který z nich plyne, patří podle mě k nejvýhodnějším, protože se živí sami, prospívají mnoha státům a neberou za to žádnou mzdu, naopak ještě platí zvláštní poplatek), potom by myslím tato péče už mohla být postačující, kdybychom odstranili nejen to, co přináší, jak se zdá, metoikům určitou pohanu, aniž to nějak prospívá státu, ale i povinnost táhnout spolu a občany do pole jako těžkooděnci. To je totiž spojeno s velkým nebezpečím, těžké je také odejít od zaměstnání a od domovů. Pro stát by věru bylo prospěšnější, kdyby občané táhli do války sami, než kdyby mezi ně tak jako nyní byli zařazováni Lýdové, Frygové, Syrové a jiní barbaři ze všech možných zemí – vždyť mnoho metoiků je takových. Kromě výhody plynoucí z toho, že by takoví lidé byli zproštěni vojenské služby, bylo by pro stát i ctí, kdyby bylo možné soudit, že Athéňané v boji víc spoléhají na sebe než na cizince. A zdá se mi, že kdybychom metoikům kromě účasti na jiných věcech, kde se to hodí, dovolili i sloužit u jízdy, byli by následkem toho státu víc nakloněni a státu by to současně přidalo sílu a velikost. A ještě něco. Protože je uvnitř hradeb mnoho nezastavěného místa, tu kdyby stát dovolil těm, kteří by o to požádali a ukázali se toho hodni, aby si tam postavili domy a vlastnili je, domnívám se, že by se i kvůli tomu daleko víc a lepších lidí snažilo bydlet v Athénách. A kdybychom zřídili úřad ochránců metoiků, tak jako je úřad ochránců sirotků, a kdyby ti z nich, kteří by se mohli vykázat největším počtem metoiků, mohli očekávat určitou poctu, i to by mohlo vzbudit u metoiků větší náklonnost a lidé bez vlasti by pravděpodobně zatoužili být athénskými metoiky a přispěli by k zvýšení našich příjmů.

13/ Nyní budu mluvit o mimořádné příjemnosti a výhodnosti našeho města jako obchodního střediska. Především má nejkrásnější přístavy, kde mohou zakotvené lodi beze strachu přečkat bouři. Kromě toho ve většině ostatních přístavů jsou obchodníci nuceni vzít nějaký zpáteční náklad, neboť jejich peníze nejsou jinde v oběhu, avšak z Athén je sice možno vyvézt velmi mnoho zboží, po němž je ve světě poptávka, jestliže však nechtějí vzít jiné zboží výměnou za dovezené, pak i když vyvážejí peníze, vyvážejí krásné zboží. Ať je totiž prodají kdekoli, všude za ně dostanou víc než původní hodnotu.

Kdyby se také určily tržním úředníkům obměny pro toho, kdo by rozsuzoval spory nejspravedlivěji a nejrychleji, takže by ten, kdo by chtěl, mohl bez překážky odplout, i kvůli tomu by s námi obchodovalo mnohem víc lidí a s mnohem větší chutí.

Bylo by také dobré a krásné, kdyby byli vyznamenáváni čestnými místy v divadle a čas od času zváni na hostinu do prytaneia ti obchodníci a loďaři, kteří by mohli být považováni za prospěšné státu pro vysokou kvalitu svých lodí a svého zboží. Takto vyznamenáni by k nám spěchali nejen kvůli zisku, ale i kvůli poctě jako k přátelům. Je zřejmé, že čím víc by se jich k nám přistěhovalo, tím víc by se dováželo, vyváželo, posílalo, prodávalo a tím větší by byly výdělky a státní příjmy.

A k dosažení takových přírůstků důchodů není třeba vynaložit předem vůbec nic, jen lidumilná usnesení a dozor nad jejich prováděním. Pokud si dovedu představit jiné zdroje příjmů, soudím, že tady budou nutné nějaké předběžné výdaje. Přesto pevně doufám, že by občané na něco takového ochotně přispěli, když si vzpomenu na to, jaké částky náš stát vydal, když posílal Arkadům na pomoc vojsko pod velením Lýsistratovým, a znova za času Hégésilaových. Vím také, že bylo často vynaloženo hodně peněz i na vyslání triér a že to bylo podniknuto přesto, že nebylo jasné, zda z toho vzejde něco lepšího, nebo horšího – jasné bylo jen to, že občané nikdy nedostanou zpátky, čím přispěli, a že se nebudou podílet na tom, nač přispěli.

Avšak snad z ničeho by nemohli nabýt tak skvělého zisku jako z peněz, které by předem zaplatili na vytvoření fondu, neboť kdo poskytne jako příspěvek deset min, dostane skoro pětinu, tedy jako úrok z lodní půjčky, protože bude brát tři oboly denně. Kdo poskytne pět min, dostane víc než třetinu. Většina Athénanů bude brát za rok víc, než zaplatí, neboť kdo složí minu, bude brát skoro dvě miny, a to ve městě, což je podle všeho zdání nejbezpečnější a nejtrvalejší ze všech lidských opatření. Věřím, že kdyby byli takoví věřitelé zapsáni jako dobrodinci na věčné časy, že by z touhy po takovém zápise přispěli i četní cizinci, ba i některé státy. Myslím si, že by dokonce i někteří králové, tyrani a satrapové zatoužili po účasti na takové odměně.

Až by byl fond dostatečně velký, bylo by krásné a dobré postavit pro loďaře okolo přístavů další ubytovny k těm, které už stojí, bylo by krásné i pro kupce zřídit příhodné prostory, kde by se prodávalo a kupovalo, a pro návštěvníky

obecní ubytovny. Kdyby se také pro drobné obchodníky postavily domy a krámy v Peiraieu i ve městě, bylo by to státu k ozdobě a současně by to bylo zdrojem značných příjmů.

Zdá se mi také, že by bylo dobré zkusit, zda by nebylo možné nakoupit i státní nákladní lodi, tak jako mají Athény státní triéry, a pronajímat je na záruku tak jako jiný státní majetek. Vždyť kdyby se i toto ukázalo možné, byl by i z toho velký příjem.

14/ Kdyby byl dále ve stříbrných dolech zaveden správný způsob těžby, domnívám se, že by nám i bez ostatních příjmů plynulo velké bohatství z nich. Chtěl bych poukázat na jejich možnosti těm, kteří je neznají. Až je poznáte, lépe se poradíte i o tom, jak byste je měli užívat.

Tedy je všeobecně známé, že se v těchto dolech pracovalo už hodně dávno, nikdo se ovšem ani nepokusil říci odkdy. Uvažte, jak malé jsou hromady vyházené hlušiny ve srovnání s přírodními pahorky obsahujícími stříbro, přestože se stříbrná ruda doluje a vynáší už tak dlouho. Ukazuje se, že se ani naleziště stříbra vůbec nezmenšuje, naopak stále se rozšiřuje. Ani když bylo v dolech nejvíc lidí, nikdy tam nebyl nedostatek práce, naopak stále tam bylo víc práce než dělníků. A ani dnes nikdo z těch, kteří mají v dolech otroky, jejich počet neomezuje, nýbrž stále k nim přibírá co možná nejvíc dalších. Vždyť je-li málo těch, kteří kopají a hledají, nalezne se myslím i pokladů málo, kdežto když jich je hodně, objeví se stříbrné rudy mnohokrát víc. A tak je, pokud vím, tato práce jediná, při níž nikdo nezávidí těm, kteří se k ní chystají.

Kromě toho každý rolník by mohl říci, kolik potahů a kolik dělníků stačí na jeho hospodářství; poslat na statek víc, než je nutné, považují za škodu. Avšak při důlních pracích prý mají všichni stále nedostatek pracovních sil. Tady to totiž není takové, jako když je mnoho mědikovců, že dochází k jejich zkáze, protože práce v mědi zlevní, a právě tak je to s kováři; a kdykoli se urodí hodně obilí a vína, jsou tyto plodiny levné, následkem toho nic nevynášejí a mnoho rolníků přestává obdělávat půdu a obrací se k obchodu, kramářství a lichvářství. Pokud jde o stříbrnou rudu, tu čím víc se jí objeví a čím víc stříbra se vytěží, tím víc lidí k této práci přichází. Vždyť bude-li mít člověk svůj dům zařízený k úplné spokojenosti, už si k tomu mnoho kupovat nebude, ale stříbra ještě nikdo neměl tolik, aby už žádné další nepotřeboval; když už ho někdo má ohromné množství,

zakope přebytečné do země a má z něho stejně velkou radost, jako kdyby je užíval. Také když státy vzkvétají, silně cítí potřebu peněz; muži chtějí utrácet za krásné zbraně, dobré koně a nádherně zařízené domy, ženy se zas točí za drahými šaty a zlatými šperky; když jsou naopak státy choré vinou neúrody nebo války, potřebují ještě víc, neboť půda neplodí a jsou zapotřebí peníze na potraviny a na námezdné vojsko. Kdyby někdo řekl, že zlato není o nic méně užitečné než stříbro, neodporoval bych mu, nicméně vím, že i zlato ztrácí cenu, objeví-li se ho mnoho, a činí stříbro cennějším.

Toto jsem vysvětlil proto, abychom bez obav odvedli do stříbrných dolů co nejvíc lidí, abychom v nich bez obav provedli všechna potřebná opatření pro těžbu, protože stříbrná žíla se nikdy neztratí a cena stříbra nikdy nepoklesne.

(...)

9.3. Platón: LISTY

O svém mládí píše Platón v „VII. Listě“ toto:

Když jsem byl mlád, vedlo se mi jako mnohým: myslil jsem, jakmile bych se stal vlastním pánem, že se ihned věnuji obecním záležitostem. A tu se mi postavili do cesty určité okolnosti v osudech státu, které vyličím. Jelikož tehdejší státní ústava byla velikou částí veřejnosti nepříznivě posuzována, došlo k převratu. Tento převrat vedlo jednapadesát mužů, jedenáct ve městě, deset v peiraiu – ti obojí dohlíželi na agoru a na vše, co bylo potřeba organizovat ve městech – třicet však utvořilo nejvyšší vládu s neomezenou pravomocí. (404 – 403 před Kr.) Mezi nimi pak jsem měl některé příbuzné a známé, a ti mne zvali k účasti na tom jako na věci, které mi náleží. Já jsem si při tom počínal, jak při mém tehdejším věku není divné: myslel jsem si, že budou vládnout obci tak, že jí přivedou od nespravedlivého života na cestu spravedlnosti, a tak jsem dychtivě pozoroval, co budou dělat. Ale když jsem nyní viděl, že ti lidé za krátký čas poslali mého staršího přítele Sókrata, kterého bych neváhal nazvat nejspravedlivějším mužem své doby, ještě spolu s jinými za jedním občanem, aby jej násilím přivedli na smrt, aby se tak volky či nevolky zúčastnili jejich politiky, Sókratés však neposlechl, nýbrž raději podstoupil krajní nebezpečí, než by se s nimi zúčastnil těch bohaprázdňích činů (...), zošklivil jsem si to a odvrátil jsem se od té tehdejší ohavnosti. Zanedlouho pak vláda třiceti a celý tehdejší politický stav byl vyvrácen, a tu mne znovu, sice s menším elánem, ale přece jen táhla touha k činnosti veřejné a politické. Sice i tentokrát, jelikož byl zmatek, dělo se mnoho věcí, které budí hnus, a nebyl žádný div, že se vyskytovali akty velké msty v době převratu. Nicméně navrátilci si počínali velmi umírněně. Ale zlý osud chtěl tomu znovu, že toho našeho přítele Sókrata někteří předáci poženou na soud, útočíce naň žalobou zcela zločinnou a k tomu Sókratovi méně patřičnou než všem ostatním: jedni ho pohnali na soud jako svatokrádežníka, druhí odsoudili a dali popravit člověka, který se kdysi odmítl zúčastnit bezbožného činu jednomu z jejich přátel, dlících tehdy ve vyhnanství, když sami žili v emigrantské bídě. Když jsem tehdy viděl tyto věci a obhlédl lidi věnující se politice, dále zákony a obyčeje, čím více jsem to zkoumal a čím jsem byl starším, tím těžší se mi zdálo správně vládnout v obci. Neboť to nelze bez přátel a spolehlivých druhů – přičemž nebylo snadné najít je ani mezi těmi, kteří tu již byli k dispozici, neboť naše obec se již

nespravovala obyčejí a činy otců, ani získati nové bez obtíží. – Dále pak psané zákony se stále více kazily, až ku podivu, až mne, který jsem zprvu byl pln zápalu k veřejné činnosti, když jsem se na to díval a viděl, jak se všechno motá sem a tam, pojala z toho konečně závrať. Sice jsem nestrávil v přemýšlení, jak by se v tom a vůbec věcech celého státu mohlo dojít k nápravě, ale zároveň jsem s jednáním vyčkával, až se dostaví vhodný čas, až jsem nakonec poznal, všechny nynější obce jsou spravovány špatně – neboť jejich zákonodárství je téměř v beznadějném stavu, nesetká-li se tu ohromný myšlenkový aparát se štěstím – a byl jsem nucen říci ke chvále pravé filosofie, že je jedině jejím úkolem nalézat, co je spravedlivé ve státě i ve všech věcech soukromých. Následkem toho pokolení lidská nepoznají úlevy, dokud okruh lidí, kteří správně a pravdivě filosofují, nedojde vlády v obcích, nebo pokud ti, kdo vládou ve státech, nějakým údělem božím nebudou správně filosofovat.

9.4. Platón: ÚSTAVA

- 369b: *Jak vzniká obec*

XI/ Tedy podle mne, řekl jsem, dochází ke vzniku obce tehdy, když každý z nás pocítí svou nesoběstačnost a potřebu množství pomocníků. Nebo vidíš snad nějaký jiný počáteční důvod pro založení osady?

Nevidím, on na to.

- c** *Tedy dále: přibere-li si jeden druhého pro svou potřebu v jedné věci a dalšího zas ve druhé, tu je-li takovýchto potřeb mnoho, shromáždí se v jednom bydlišti mnoho lidí jako vzájemní společníci a pomocníci – a toto společenství lidí, žijících pospolu, jsme nazvali obec. Je to tak?*

Naprosto.

Směňuje potom jeden s druhým a jednu věc dává a jinou zas přijímá v domnění, že je to pro něj nejlepší.

Ovšem.

Pojď tedy, řekl jsem já, a vybudujme si ve své představě město od samého začátku. A jak jsme už viděli, bude je vlastně budovat naše potřeba.

Jak by ne?

- d** *První a největší z našich potřeb je ovšem obstarávání potravy – abychom mohli existovat a žít.*

Je tomu naprosto tak.

Druhá potřeba se týká bydlení, třetí ošacení a podobně.

Je tomu tak.

Nuže tedy, řekl jsem já, kterak bude obec na tak velké obstarávání stačit? Snad že jeden bude rolníkem, druhý zedníkem, někdo třetí tkalcem? A pak ovšem ještě přidáme ševce a další, kteří budou pečovat o naše těla?

Ovšem.

Byla by tedy ta nejnutněji vybavená obec složena ze čtyř nebo pěti mužů.

- e** *Zřejmě ano.*

A jak dál? Bude třeba, aby každý z těchto mužů pracoval pro všechny společně? Tak jediný rolník bude obstarávat potravu pro čtyři, bude vynakládat čtyřnásobný čas a čtyřnásobnou námahu na opatřování

potravy a dělit se s ostatními? Nebo toho nechá a bude připravovat jen čtvrtinu této potravy ve

- 370a** *čtvrtině času jen pro sebe a ze zbylých tří čtvrtin vynaloží jednu na stavbu obydlí, druhou na výrobu šatstva a třetí na obutí, takže se nebude podílet na společné práci s ostatními, nýbrž bude sám spravovat jen své záležitosti?*

A Adeimantos odpověděl: Sókrate, tak jak jsi řekl, je to jistě snadnější než v tom druhém případě.

Já na to: U Dia, na tom není nic divného! Vždyť i já si při své řeči uvědomuji, že především se nikdo z nás nepodobá svou přirozenou povahou

- b** *druhému, nýbrž že se každý svou přirozeností od druhých liší a je tak uzpůsoben, aby dělal něco jiného. Nebo se ti to tak nejeví?*

Mně ano.

A dál: Bude jedinec odvádět lepší práci, bude-li zastávat více řemesel – nebo když bude zastávat jen jedno?

Vždy jeden jedno, řekl.

Myslím si ale, a je to naprosto zřejmé, že pomine-li vhodný čas pro nějakou věc, tato věc se zcela znehodnotí.

Ovšem, je to jasné.

A tak si myslím, že vyráběná věc nechce čekat na volný čas svého výrobce, nýbrž že se výrobce musí věnovat výrobě onoho předmětu – a to nejen nějak mimochodem.

- c** *To je nezbytné.*

Tedy na tomto základě všechny věci vzniknou ve větším množství, lépe a snáze tehdy, dělá-li člověk jednu věc podle své schopnosti a v patřičné době, kdežto na ostatní věci nemá čas.

To tedy v každém případě ano.

Ale, Adeimante, ono bude zapotřebí pro zhotovení těch věcí, o nichž je řeč, více občanů než těch čtyř. Vždyť rolník, myslím, sám pro sebe nevyrobí pluh

d má-li být k něčemu, ani motyčku a ostatní nástroje, kolik je jich v zemědělství zapotřebí. A podobně i zedník potřebuje mnoho nástrojů. A stejně tkadlec a švec.

Pravda.

A tak se naše malá obec stane početnější o tesaře, kováře a jiné jim podobné, kteří se na ní budou podílet.

Ovšem.

A nějak zvlášť velká by nebyla ještě ani tehdy, kdybychom k ní přidali **e** pasáky, pastevce a ostatní honáky, aby měli rolníci k orbě býky, jichž by zedníci spolu s rolníky užívali jako spřežení ke svážení, a tkalci a ševci by tak získali kůži a vlnu.

On na to: Nebyla by to ovšem už ani malá obec, kdyby toto všechno do sebe pojímala.

Ale – na to zas já – je téměř zhola nemožné založit samu obec na takovém místě, kde nebude mít zapotřebí dosažených věcí.

To opravdu možné není.

Bude tedy mít zapotřebí ještě i jiných mužů, kteří jí z jiného města dovezou všechno potřebné.

To zapotřebí mít bude.

A přijde-li tam člověk od nás, kterého k této službě určíme, s prázdnýma **371a** rukama, aniž by s sebou nesl něco, co potřebují zase oni, tu se od těch, od nichž měl dovést to, co potřebujeme my, jistě vrátí s prázdnou. Nebo ne?

Zdá se.

Potom je třeba, aby byly předměty, nutné pro obec, vyráběny v dostatečném množství nejen pro domácí potřebu, ale v takové jakosti a v takovém množství, aby stačily i pro ty, kdo by si jich žádali jinde.

To ovšem třeba je.

Potom tedy budeme v naší obci potřebovat rolníky a jiné řemeslníky ve větším množství.

Ovšem, ve větším množství.

A určitě budeme potřebovat i více těch, kteří poskytují služby a kteří budou tohle všechno dovážet a vyvážet. To jsou potom obchodníci, ne?

Ano.

Budeme tedy potřebovat i obchodníky.

Ovšem.

- b** *A bude-li se obchod uskutečňovat na moři, budeme mít zapotřebí i velkého počtu těch, kteří ovládají práci na moři.*

Ano, velkého počtu.

V jednoduché obci prostý život

XIII/ *A co dál? Jak si v obci samotné lidé mezi sebou smění to, co kdo vyrobil? Přece právě kvůli tomu si vytvořili společenství a založili obec.*

To je jasné, řekl on, při prodeji a koupi.

Z toho nám ovšem vzejde tržiště a mince zprostředkovávající směnu.

Ovšem.

- c** *A to potom rolník anebo kterýkoli jiný výrobce, který dopravil na tržiště něco ze svých výrobků, bude sedět nečinně na tržišti a zanedbávat svou práci, nepřijde-li náhodou ve stejnou dobu jako ti, kteří si chtějí směnit jeho výrobky?*

Nikoliv, namítl, vždyť existují lidé, kteří to vidí a dávají se pro tuto službu k dispozici; v řádně spravovaných obcích jsou to ti tělesně nejslabší, kteří nejsou s to vykonávat jinou práci. Je to ovšem třeba, aby byli v pohotovosti

- d** *kolem tržiště a směňovali s těmi, kteří si potřebují něco koupit.*

Tedy právě tato potřeba, řekl jse, vnáší do naší obce vznik trhovců. Nenazýváme snad trhovci ty, kteří postávají na tržišti a provozují služby ve věci koupě a prodeje, zatímco ti, kdo obcházejí po městech, jsou zvaní obchodníky?

Je tomu tak.

- e** *Myslím dále, že jsou zde i jiní lidé určení k službě, kteří nejsou vzhledem ke svému rozumu hodni plné účasti na společenství, ale mají dostatečnou tělesnou sílu k těžké práci. Ti, co prodávají svou takto použitelnou sílu a berou za to odměnu, jež se nazývá mzdou, jsou námezdníci, ano?*

Právě tak.

Jsou tedy, jak se to jeví, osazenstvem obce i námezdníci.

Ano, zdá se mi.

(...)

- **394c:** *Napodobováním má být zobrazováno jen dobré*

Vzpomeň si dále, co jsme řekli před chvílí, že totiž jsme již probrali, co se má říkat, ale že je ještě nutno uvažovat o tom, jak se to má říkat (392 c).

Ovšem, to si pamatuji.

- d** *Mínil jsem tím tedy, že by se mělo dojít ke shodě v tom, zda připustíme, aby nám básníci svá vyprávění utvářeli napodobováním nebo aby v jedné části tvorby napodobovali a ve druhé nikoli – a jaké že jsou ty dvě části, nebo nemají-li napodobovat vůbec.*

Tuším, pravil, že rozvažuješ, zda přijmeme do naší obce tragédii a komedii, nebo ne.

Snad, pravil jsem já, ale snad se tu skrývá ještě něco dalšího. Sám to teď ještě přesně nevím, ale ubírejme se tudy, kudy se jako větrem ponese řeč.

To říkáš pěkně, řekl.

- e** *Adeimante, uvaž tedy dobře, zda mají strážci být nezbytně schopni napodobování nebo ne. Neboť i zde se musíme držet toho, co už bylo řečeno, totiž že (370 b) každý jednotlivec může dobře vykonávat jen jednu práci, ne však více. Jestliže by se o to snažil a chápal se mnohých, v žádné z nich by nevynikl.*

Nepochybně.

Totéž platí i o napodobování – že týž člověk není schopen napodobovat více věcí takovým způsobem jako jednu?

To opravdu není.

- 395a** *Sotva tedy bude někdo moci vykonávat nějaké práce, které by stály za řeč, a zároveň s nimi ještě něco dalšího napodobovat a být schopným napodobitelem. Vždyť zřejmě ani dvě zdánlivě si blízké nápodoby nemůže týž člověk vytvořit stejně dobře, jak je vidno na tvůrcích komedie a tragédie. Nebo jsi nenazval nápodobami právě tyhle dva útvary?*

Ovšem. A říkáš pravdu, že totiž lidé toho nejsou schopni.

Ani nejsou současně recitátory i herci.

Pravda.

- b** *Ale ani herci komedie a herci pro tragédie nejsou titíž lidé. A přitom tohle všechno jsou nápodoby, či ne?*

Ano, jsou to nápodoby.

A zdá se mi, Adaimante, že lidská přirozenost je roztříštěna ještě na menší částčky než tyto, takže není schopna mnohé věci dobře napodobit anebo dokonce vytvářet takové, jejichž napodobení by jim byla zcela podobná.

To je naprostá pravda, pravil.

VIII/ Budeme-li se tedy držet našeho prvního výkladu (374 a – d), že naši strážci mají být jako dokonalí tvůrci svobody obce oproštěni ode všech ostatních zaměstnání a že se nemají starat o nic jiného, co by se k jejich činnosti nevztahovalo, potom by bylo třeba, aby nedělali nic jiného ani nic jiného nenapodobovali. Pokud už mají něco napodobovat, pak musí již od dětství napodobovat jen to, co k nim má vztah, tedy muže statečné, rozumné, zbožné, svobodně cítící a podobně; naopak nemají umět tvořit ani napodobovat nic, co cítí nesvobodně, ani žádný jiný projev nízkosti, aby se

- d** *pak od pouhého napodobování nedostali ke skutečnému podílu na takovýchto vlastnostech. Či jsi neupozoroval, že různá napodobování, provozují-li se již od mládí, vstupují natrvalo mezi zvyky a do povahy člověka – ať v držení těla, ať ve způsobu řeči, by i v průběhu myšlení?*

Ano, ovšem, pravil.

Tak tedy, řekl jsem já, nedovolíme těm, za něž jsme, jak jsme to vyložili, zodpovědní a kteří se mají stát zdatnými muži, aby – když jsou muži – napodobovali ženu, mladou či starou, svářící se s mužem nebo rebelující proti

- e** *bohům a vůči nim zpupnou ve své domnělé blaženosti, nebo zase tu, která je stíhána různými neštěstími a úpí pod tíhou starostí. A ještě méně směji napodobovat ženu nemocnou, zachvácenou láskou nebo stíženou porodními bolestmi.*

To zcela jistě, řekl on.

Ani otrokyně nebo otroky při otrockých pracích.

Ani to.

A zdá se mi, že ani muže – muže statečné, zbabělé a jednající opačně, než jak jsme o tom mluvili: muže, kteří se pomlouvají, jsou si vzájemně pro smích

- 396a** *a ošklivě se vyjadřují, ať opilí nebo střízliví, a kteří se dopouštějí podobných věcí, jakými se takovíto muži proviňují na sobě i na ostatních slovy i činy. Myslím, že by si neměli zvykat připodobňovat sebe samy slovy nebo činy šilencům: jistě, je nutné znát i šilence i bídáky, muže i ženy, ale nic z toho není třeba ztvárňovat ani napodobovat.*

Naprosto pravda! řekl.

Jak dál? Je jim zapotřebí napodobovat kováře či jiné řemeslníky, veslaře na

- b** *trojveslicích nebo jejich velitele, nebo cokoli jiného, co spadá do tohoto okruhu?*

Proč by bylo? Řehtající koně, bučící býky, šumící řeky, hučící moře, hromy a všechny tyto jevy – to by měli napodobovat?

Vždyť je jim přece zakázáno jak běsnit, tak podobat se běsnícím, pravil.

Jestli tedy rozumím tomu, co říkáš, pravil jsem já, existuje takový druh slovesného projevu a vypravování, v němž se – v případě potřeby něco

- c** *sdělovat – může vyjadřovat ten, kdo je zrozen a vychován opačně než onen první.*

A jaké druhy to jsou? zeptal se.

Zdá se mi, řekl jsem já, že uměřený muž, kdykoli ve svém vypravování dospěje k nějaké řeči nebo jednání správného muže, bude je chtít sdělovat tak, jako by jím byl sám, a nebude se při takovém napodobování stydět,

- d** *zvláště když napodobuje správného muže při pevném a uváženém počínání, ale méně často a méně výrazně tehdy, je-li ten muž otřesen chorobou, milostnou vášní, opilostí nebo nějakou jinou nepřízní osudu. Setká-li se však při vypravování s někým, kdo je ho nedůstojný, nebude se přece chtít přirovnávat k horšímu, leda snad na krátkou chvíli, v níž napodobovaná postava dělá něco řádného, nýbrž bude se stydět; jednak proto, že není*

vycvičen v napodobování takových lidí, jednak z toho důvodu, že proti své vůli

- e vstupuje a vměštnává se do podob horších lidí, když ve svém myšlení toto považuje pro sebe za urážku – leda že by se tak dalo pro žert.

Zřejmě tak tomu je, pravil.

(...)

- **454d:** Přirozená podstata muže a ženy je stejná

V/ Projeví-li tedy buď mužské nebo ženské pohlaví vůči nějakému umění nebo jiné činnosti vynikající schopnost, pak řekneme, že je tuto činnost nutno přidělit jen jednomu z nich.

- e Bude-li se však odlišnost jevit jen v tom, že ženské plemeno rodí a mužské plodí, pak řekneme, že vzhledem k našemu předmětu nebyla odlišnost ženy od muže prokázána, a budeme i nadále tvrdit, že naši strážcové i jejich ženy mají provozovat tutéž činnost.

A správně!

- 455a** Po tomto výkladu tedy žádáme toho, kdo tvrdí opak, aby nás poučil, vzhledem k jakému umění nebo činnosti, které by se týkaly uspořádání obce, není přirozenost muže a ženy táž, nýbrž odlišná.

To by jistě bylo spravedlivé.

Možná by nám i někdo jiný řekl to, co tys prohlásil před chvílí (463 c), totiž že vyložit to náležitě není v daném okamžiku lehké, že však to není nic těžkého pro toho, kdo by se nad věci zamyslel.

Asi by to řekl.

- b Tedy chceš-li, požádáme toho, kdo by s námi v něčem takovém vedl slovní spor (454 a), aby nás sledoval, dokud mu nedokážeme, že žádná činnost ve prospěch správy obce není vlastní jen ženě.

Ovšem.

Řekněme mu: Tedy odpovídej; netvrdil jsi snad, že jeden člověk má k něčemu vlohy a druhý ne, a zároveň první by se té věci učil snadno a druhý jen s obtížemi? První že by už po krátkém učení přišel i na mnohé poznatky vedle těch, které si osvojil, zatímco druhý, ač by prodělal dlouhé studium a

- c výcvik, by nebyl schopen zapamatovat si ani to, čemu se jednou naučil? U prvního že by celé tělo v plné míře napomáhalo jeho myšlení, zatímco u druhého by kladlo odpor?

Jsou snad nějaké jiné příznaky nežli tyto, jimiž bys mohl vzájemně rozlišit člověka pro jednotlivé činnosti nadaného nebo nenadaného?

Nic jiného uvést nelze, pravil.

Znáš tedy nějakou oblast lidských činností, v níž by mužské pohlaví ve všech ohledech nevynikalo nad ženským? Anebo máme zeširoka mluvit o tkaní, přípravě koláčů a vařeného masa, kde všude se ženské plémě vynikajícím způsobem osvědčuje – proto také dochází největšího posměchu,

- d je-li poráženo na tomto poli?

Máš pravdu, řekl, že toto pohlaví je téměř ve všech překonáváno druhým. Mnohé ženy jsou sice ve mnohých směrech lepší než muži, ale vcelku je to tak, jak říkáš.

Neexistuje tedy, příteli, žádná činnost obecní správy, která by patřila ženě, protože je ženou, ani muži, protože je mužem; přirozené schopnosti jsou však

- e v obou tvorech rozptýleny stejně a žena se při své přirozenosti může podílet na všech činnostech stejně jako muž; ve všech je ale slabší než on.

Ovšem.

Přidělíme tedy mužům všechno a ženě nic?

A proč?

Myslím ale, že lze říci, že existuje i žena, která pro lékařství nadaná je, i žena. Která není, nebo žena, která pro muzické umění nadaná je, a zas taková, která svou přirozeností pro muzické umění nadaná není.

Jak jinak?

- 456a *Neexistuje tedy také žena nadaná pro cvičení nebo pro válku, a zase druhá bez zájmu o válku a bez vztahu ke cvičení?*

To si myslím.

A co dál? Žena s láskou k moudrosti i žena, která moudrost nenávidí? Nebo žena vznětlivá a žena bez vznětů?

I takové případy existují.

Existuje tedy i žena schopná střežení a druhá, k tomu neschopná? Či jsme takovou přirozenou schopnost nevyhledávali i u mužů, kteří by měli střežit?

Ano, právě takovou.

A je tudíž u muže i u ženy táž přirozená schopnost ke střežení obce, až na to, že jednou je slabší a jindy silnější.

To je zřejmé.

9.5. Platón: ZÁKONY

- **728:** (...) *Nad duši nemá člověk statku od přírody způsobilejšího k tomu, aby unikl zlu a našel i získal dobro ze všeho největší a aby po jeho získání společně s ním žil po celý zbytek svého života; proto byla duše zařaděna na druhé místo v hodnotě, na třetím pak místě – každý by to uznal – je podle přirozenosti hodnota těla. Tu zase je třeba zkoumat ty přednosti a uvažovat, které z nich jsou pravé a kolik jich je nepravých; to pak je věc zákonodárcova. Ten tedy prohlašuje, jak se mi zdá, že to jsou asi tyto a takovéto: hodnotné je nikoli krásné tělo ani silné ani to, které má rychlost, ani veliké, ba ani ne zdravé – ačkoli mnohým by se to zdálo – a ovšem ani ne těla s vlastními opačnými, nýbrž ta, která jsou všech těchto vlastností účastna střední měrou, ta jsou daleko nejprůměrnější a zároveň nejbezpečnější, tato přikrčenými a nesvobodnými.*

Právě tak je tomu s majetnictvím peněz a statků, i to podléhá témuž řádu oceňování; přílišná hojnost všech těchto věcí způsobuje obcím i v soukromém životě nepřátelství a rozbroje, nedostatek pak zpravidla otročení. Ať tedy nikdo není ziskumilný kvůli dětem, aby je zanechal co nejbohatšími, neboť to by nebylo dobré ani pro ně ani pro obec. Neboť ten majetek mladých lidí, který není obětován pochlebníky a přitom nepostrádá nutných potřeb, ten je ze všech nejladnější a nejlepší; tím totiž, že se nám harmonicky a melodicky přizpůsobuje ke všem poměrům, dělá život bezstarostným. Dětem se má zůstavovat mnoho mravního studu, nikoli mnoho zlata. Myslíme, že jim to zůstavujeme, když mládež káráme, jestliže se chová nestydlivě; avšak stud nevzniká z domlouvání, s jakým se dospělí obracejí k mládeži, říkajíce, že se mladý člověk má každého stydět. Rozumný zákonodárce by spíše domlouval starším, aby se styděli mladých a co nejvíce si dávali pozor, aby nikdy žádný z mladých lidí někoho z nich neviděl nebo neslyšel dělat nebo mluvit něco ošklivého, neboť kdekoli se nestydně chovají starší, tam jsou nutně i mladí zcela nestoudní; vždyť výborné chování mladých a zároveň jich samých nezáleží v napomínání, nýbrž v tom, aby bylo vidět, že cokoli někdo řekne napomínaje jiného, že on sám po celý život podle toho jedná. Kdo ctí a má ve vážnosti příbuzenstvo a všechno společenstvo účastné uctívání rodových bohů,

mající v žilách touž krev, měl by tou měrou milost rodných bohů pro plození vlastních dětí. A co se dále týče přízně přátel a druhů pro styky v životě se vyskytující, tu by si člověk získával, když by služby, které mu oni prokazují, pokládal za větší a vyšší, než za jaké je pokládají oni, a naopak své vlastní laskavosti hodnotil níže než sami přátelé a druzi. K obci a spoluobčanům se daleko nejlépe chová ten, kdo by před vítězením v závodě olympijském a ve všech jiných zápasech válečných i mírových dal přednost vítězení slávou získanou ze služby domácím zákonům, prohlašující ho za občana, který jim ve svém životě sloužil ze všech lidí nejkrásněji.

(...)

736: *(...) Nebud' pak nás tajna ta šťastná okolnost, jako jsme mluvili o osadě Hérakleovců, že měla to štěstí, že unikla strašnému a nebezpečnému sváru stran dělení půdy a rušení dluhů. Neboť je-li obec přinucena dávat o něm zákony, není s to ani nechávat něco ze starých poměrů nepohnuto, ani zase jí není možno jimi nějakým způsobem hýbati, nýbrž zbývá, abychom tak řekli, jedině zbožné přání a malý, opatrný přechod, pomalu postupující v dlouhém čase, a to tento: aby byli po každé pohotově oprávcí, kteří by sami měli hojnost půdy a kteří by měli také mnoho svých dlužníků a byli ochotni slušně se nějakým způsobem dělit s těmi z nich, kteří jsou v nesnázích, a to tak, že by jedno odpouštěli, jiné rozdělovali, držíce se jakýmsi způsobem umírněnosti a pokládajíce za chudobu nikoli zmenšování majetku, nýbrž zvětšování nenasytlosti. To je totiž nejdůležitější začátek záchrany obce a na tom jako na pevném základě je možno později budovat kterýkoli občanský řád příhodný pro takové*

737 *poměry; pakli však je ten přechod vadný, pro žádnou obec by nebyla další politická činnost snadná. Tomuto nebezpečí my, jak pravím, unikáme; přece však je správnější, aby bylo řečeno, jak asi bychom prováděli únik před ním, kdybychom mu nemohli uniknout. Tu tedy měž platnost výrok, že to je možno odporem proti ziskumilství spojeným se spravedlností, avšak kromě takového prostředku není jiná cesta k úniku, ani široká ani úzká; a to nám nyní pevně stůj jako podpěra naší obce. Majetky musí se zařizovat nějak tak, aby byly bez vespólných stížností, jinak ti, kdo mají jen trochu*

rozumu, nebudou dříve dobrovolně pokračovat v ostatním zařizování obce pro ty, kteří mají mezi sebou staré stížnosti; aby se však ti, kterým bůh dal – jako nyní nám – osazovali novou obec a nemít ještě žádná vespolná nepřátelství, aby se ti stali sami sobě příčinou nepřátelství pro rozdělení půdy a bydliště, to by byla člověka nedůstojná nerozumnost, spojená se vší špatností.

Nuže tedy, který by byl způsob správného rozdělení? Nejprve je třeba stanovit, jak veliký má být celkový počet občanů; potom se dohodnout o jejich rozdělení, na kolik a jak velikých částí mají být roztrženy; pak jim přidělit půdu a bydliště měrou co nejvíce stejnou. Tedy vhodný celkový počet obyvatel by se správně nezvolil jinak nežli podle půdy a podle obcí v sousedství: půdy má být tolik, kolik stačí vyživovat jistý počet obyvatel při rozumném životě, více nic, a tolik obyvatelstva, aby byli schopni se zbránit okolním obcím, kdyby se na nich dopouštěly bezpráví, a také nebyli naprosto bezmocni pomoci svým sousedům bezpráví trpícím. To vymezení skutkem i slovy, až uvidíme tu zemi i její sousedy; nyní však nechť postupuje řeč k zákonodárství, aby se prováděl obrys a náčrt, který je tu účelem.

738 Abychom volili nějaké vhodné číslo, budiž podílníků půdy a budoucích obránců toho rozdělení pět tisíc čtyřicet; půda a bydliště budtež rozděleny právě tak na tytéž části, aby muž a úděl tvořili pevnou dvojici. Celé to číslo budiž rozděleno nejprve na dvě části, potom rovněž na tři; je totiž možno je rozdělit i na čtyři, pět a tak dále za sebou až do deseti. Jest pak třeba, aby si každý muž při dávání zákonů uvědomil, které číslo a jaké by bylo všem obcím nejužitečnější. Zvolme tedy to, které má nejvíce dělitelů, a to co nejvíce jdoucích za sebou. Číslo vůbec připouští všechna dělení pro všechny účely; avšak číslo pět tisíc čtyřicet má pro válku i pro všechna opatření míru, hledící ke všelijakým smlouvám a společenstvím, i pro dávky a přiděly ne více než šedesát dělitelů bez jednoho, v souvislé řadě pak od jedné až do deseti.

Nuže tedy tyto věci si musí v klidu pevně vštípit ti, kterým zákon prikazuje to dělat; nemají se totiž vskutku jinak než takto a musí být pověřeny zakladateli obce z těchto důvodů. Ať někdo bude vytvářet novou

obec od počátku nebo ať bude upravovat starou zkaženou, tu co se týče bohů a svatyní, které mají být v obci zřízeny a kterým bohům nebo daimoniům mají být zasvěceny, nikdo rozumný se nebude pokoušet hýbat tím, co bylo doporučeno z Delf nebo z Dodony nebo od Ammona nebo některými starými pověstmi, jakýmkoli způsobem působícími na lidi, na základě zjevení bohů nebo podle oznámeného vnuknutí. Podle nich ustanovili oběti spojené se zasvěcovacími obřady buď domácího původu nebo tyrhénské nebo kyperské nebo odkudkoli odjinud přejaté a ve smyslu takových pověstí zasvětili věštby, obrazy, oltáře a chrámy i vymezili jednotlivým z nich posvátné okresy. Z těchto všech věcí nesmí zákonodárce hýbat žádnou nejmenší maličkostí, avšak každému jednotlivému dílu obce má dát boha nebo daimona nebo některého héra; při dělení půdy má dát jim prvním vybrané okresy a všechno příslušenství, aby schůze jednotlivých těch krajů, konané v ustanovených dobách, poskytovaly snadnou příležitost pro všechny potřeby a aby se občané při obětech přátelsky mezi sebou stýkali, sbližovali se a seznamovali; není totiž žádné větší dobro pro obec, než aby občané byli sami sobě známi. Neboť kde není při vzájemných stycích světlo, nýbrž tma, tam by nikdo nikdy správně nedocházel ani zasloužené cti ani úřadů ani příslušného práva; má pak každý muž ve všech obcích usilovat především o to, aby se ani sám nikdy k nikomu neukázel neupřímným, nýbrž vždy přímým a pravdivým, ani aby ho jiný neupřímný člověk neoklamal.

- 739 Následující tah v zařizování zákonů, podobně jako tah na hrací desce „ pryč od svaté čáry“, snad by svou neobvyklostí posluchače napoprvé překvapil. Ale bude-li o něm uvažovat a jej zkoušet, ukáže se mu, že by zakládaná obec měla druhé místo proti největší dokonalosti. A snad by ji někdo nepřijal pro to, že zákonodárce, který nevládne neomezeně, je něco nezvyklého; nejsprávnější však je vylicít nejlepší ústavu a druhou a třetí a potom dát na vybranou každému, kdo má vrchní moc při zřizování obce. Dělejme tedy podle toho i nyní my, ličíce ústavu vzhledem k dobrosti první a druhou i třetí; volbu pak odevzdejme nyní Kleiniovi, i jestliže by snad chtěl někdo jiný kdy přistoupit k takovému výběru a vybrat si podle své povahy, co by mu byl ve zřízení jeho vlasti milé.

Nuže tedy první je ta obec i ústava a nejlepší jsou ty zákony, kde se v celé obci nejvíce uskutečňuje staré přísloví, že věci přátel jsou ve skutečnosti společné. Tu pak jestliže to někde nyní jest nebo někdy bude – aby byly ženy společné, děti společné, všecken majetek společný – a jestliže je soukromé vlastnictví všemi prostředky odevšad ze života nadobro odstraněno a je vymyšlen způsob, aby pokud možno i věci od přírody každému vlastní se nějak staly společnými, na příklad aby se zdálo, že oči, uši a ruce ke společnému užitku vidí, slyší a dělají, i aby všichni co nejjednodušeji vyslovovali chválu i hanu, cítíce z týchž věcí radost i zármutek, zkrátka jestliže jsou zákony, které dělají obec co možná nejvíce jednotnou, nikdo nikdy nestanoví jiný správnější ani lepší výměr pro výtečnost zákonů vzhledem k dobrosti. Taková je tedy ta obec, a jestliže v ní bydlí buď bozi nebo synové bohů, radostně ji obývají při takovém životě; proto tedy nesmíme spatřovat vzor ústavy někde jinde, nýbrž držíce se této máme podle možnosti hledat ústavu co nejvíce takovou. Ta, kterou my nyní máme v práci, byla by, kdyby se nějak uskutečnila, nejbližší nesmrtelnosti a na druhém místě jednotná; třetí pak provedeme potom, dá-li bůh. Nyní tedy otázka, co ta ústava podle našeho mínění je a jak by taková vznikla.

740 At' si tedy nejprve rozdělí půdu i bydliště a at' nevzdělávají zemi společně, protože to je věc, která přesahuje nynější lidskou povahu i výchovu a vzdělání. Dělení at' provádějí s takovým asi vědomím, že ten, kdo dostal podíl, má jej pokládat za společný majetek veškeré obce, a protože ta země je jeho vlast, má o ni pečovat více než o děti, o matku, o to více, že země jakožto bohyně je paní lidí smrtelných; a totéž smýšlení má chovat také o bozích i daimonech své země. Aby pak trvalo v takovém stavu na všecken čas, je třeba ještě také pomýšlet na to, že kolik jsme nyní rozpočítali domácích krbů, tolik že jich musí být stále a že jich nesmí nic ani přibývat ani nikdy ubývat. To by se v celé obci s jistotou dělo takto. Kdo dostal úděl, at' zanechává ze svých dětí vždy jednoho jediného dědice té usedlosti, který by mu byl nejmilejší, jako svého nástupce a pečovatele o bohy rodu i obce a o hospodáře i žijící i ty, kteří k tomu času již dospěli konce; co se pak týče ostatních dětí, komu se jich narodí více než jedno,

dcery at' provdá podle zákona, který bude stanoven, potomky mužské pak at' rozděluje na syny těm občanům, kterým se nedostává potomstva, nejraději podle přátelské dohody. Avšak jestliže některým chybějí přátelské svazky nebo narodí-li se jednotlivcům větší množství potomků ženského nebo mužského pohlaví nebo také naopak, kdykoli jich je při neúrodě dětí příliš málo, ve všech těch případech at' úřad, který ustanovíme jako nejvyšší a nejctihodnější, uváží, co se má dělat stran přebytečných nebo scházějících, a at' opatří co nejlépe prostředek, aby bylo stále jediné těch pět tisíc čtyřicet usedlostí. Prostředků je mnoho: neboť i přítrž plození těch, u kterých je plození příliš hojné, i naopak snažná péče o hojnost porodů, setkávající se s postami i potupami i napomínáním ze strany starších vůči mladým, pronášeným napomínacími řečmi, to jsou prostředky, které mohou dělat, o čem mluvíme. A nakonec, nastane-li úplná nemožnost vyrovnání těch pěti tisíců čtyřiceti domů a vyskytne se nám přílišný příliv občanů pro přichylnost ve vespolečném soužití a my budeme na rozpacích, je přece po ruce ten starý prostředek, který jsme několikrát uvedli, totiž vysílání osad, dějící se v přátelské dohodě, k němuž budou určeni ti, o kterých se to bude zdát vhodným. Jestliže se pak zase naopak někdy přivalí vlna přinášející zátopu nemocí nebo pohroma válek

741 a počet obyvatelstva se osiřelostí o mnoho zmenší proti stanovenému počtu, nemají se dobrovolně přijímat mezi občany lidé vychovaní nepravým vychováním, avšak nutnost, jak se říká, nezdolá ani bůh.

Nuže tedy představme si, že naše nynější řeč vyslovuje toto napomínání: Mužové ze všech nejlepší, neustávající ve shodě s přírodou ctít podobnost, stejnost, totožnost a shodu jak v počtu, tak ve všem, co může způsobovat něco krásného a dobrého; tak zejména i nyní uchovejte po celý život především onen řečený počet, dále pak onu výši a velikost majetku, kterou jste na začátku dostali údělem jakožto náležitou, neuvádějte v nevážnost kupováním a prodáváním mezi sebou – vždyť by nebyl vaším spojencem ani božský los, který vám dal ten úděl, ani zákonodárce – nyní totiž tak přikazuje neposlušnému především zákon prohlášením, aby s těmi podmínkami každý, kdo chce, buď přijímal losem úděl nebo nepřijímal, neboť předně že země je zasvěcena všem bohům, dále že kněží a kněžky při

prvních obětích i druhých a do třetice pronesou modlitby, aby ten, kdo koupí nebo prodá něco ze svého přidělu zastavěné nebo vzdělané půdy, trpěl tresty k tomu příslušné. Úřady pak sepíší a uloží v chrámech zápisy na cypřišových deskách pro paměť budoucího času; kromě toho pak ustanoví nad prováděním toho stráž. A to u toho úřadu, o kterém bude mínění, že nejbystřeji vidí, aby jednotlivé přestupky proti těmto ustanovením jim nezůstaly tajny, nýbrž aby trestaly toho, kdo neposlouchá zákona a zároveň i boha. Jak veliké dobro je to, co se nyní přikazuje, pro všechny poslušné obce, přidá-li se k tomu příslušné zřízení, to podle starého pořekadla nikdy nezví nikdo špatný, nýbrž jenom muž zkušený a mravně řádný. Neboť při takovém zřízení není ani mnoho místa pro výdělkářství a je s ním spojeno to, že nikomu ani není třeba ani není dovoleno provozovati nějakou výdělečnou činnost, nedůstojnou svobodného člověka – vždyť potupná tak řečená banausic odpuzuje svobodnou povahu – ani vůbec chtít takovou činností shromažďovat peníze.

742 Kromě toho přistupuje ke všem těmto řádům ještě zákon, že žádnému soukromníku není dovoleno mít v majetku zlato nebo stříbro, nýbrž jen peníze pro směnu v denních potřebách, které užívati je téměř nutno pro směnu v denních potřebách, které užívati je téměř nutno pro řemeslníky a všechny takové, kterým potřebujeme za jejich úkony platit mzdy, námezdným lidem, otrokům a přistěhovalcům. Proto pravíme, že mají mít jen takové peníze, které by u nich platily, ale u ostatních lidí by byly nehodnotné; a také peníze společné měny helénské pro válečné výpravy a cesty do ciziny, jako pro poselství nebo i pro nějaké ohlášení nutné v zájmu obce, bude-li třeba někoho vyslat, pro takové účely je obci v každém případě nutno mít peníze helénské měny. Jestliže však nastane někdy soukromníku nějaká nutnost cestovat, ať si před cestou vyžádá povolení úřadů, a jestliže při návratu odněkud domů bude mít zbylé peníze cizí měny, odved' je obci za příslušnou hodnotu v domácí měně. Ukáže-li se však o někom, že si je chce ponechat, ať jsou zabaveny, a kdo o tom ví a neudá to, buď spolu s tím, kdo je přinesl, stížen kletbou i hanbou a k tomu ještě pokutou ne menší, než je hodnota přinesených cizích peněz. Kdo se

snadno nestal obzvláštním boháčem ani zase příliš chudým. Takže je správné naše tvrzení, že velicí boháči nejsou dobří; jestliže však nejsou dobří, nejsou ani šťastni.

(...)

• **831:** *(...)*

Athénský host: Zdali pak tedy všichni známe příčinu, proč asi nyní v obcích skoro nikde není takových sborových a zápasnických cvičení, leda v zcela malé míře? Máme snad říci, že se to děje pro nevědomost lidu a těch, kteří jim dávají zákony?

Kleinias: Snad.

Ath.: Nikoli, rozmilý Kleinio; avšak je třeba říci, že příčiny toho jsou dvě, a to velmi vážné.

Klein.: Jaké?

Ath.: Jedna z nich je to, že touha po bohatství zabírá všechnen čas lidí, takže nemohou pečovat o ostatní věci kromě svých vlastních statků; na těch visí celá duše každého občana a nikdy by se nemohla starat o ostatní věci kromě každodenního zisku; a které učení nebo zaměstnání k němu vede, tomu je každý sám pro sebe velmi ochoten se učit a v tom se cvičit, ale ostatním se posmívá. To je jedna věc a to je třeba pokládat za jednu příčinu, že se obec nechce vážně zabývat ani tímto ani žádným jiným krásným a dobrým zaměstnáním, nýbrž pro nenasytanou touhu po zlatě a stříbru je každý muž ochoten užívat každého umění a prospěchu, krásnějšího i ošklivějšího, jestliže doufá z něho zbohatnout, a provádět jednání zbožné i nezbožné i naprosto hanebné, nic se nerozpakuje, jen když bude mít možnost poskytovat sobě, jakoby zvířeti, úplné nasycení všelikým jídlem i pitím a požitky smyslné lásky.

Klein.: Správně.

Ath.: To tedy, co pravím, budiž pokládáno za jednu překážku, která nedovoluje obcím náležitě pěstovat válečná cvičení ani nic jiného krásného, ale dělá z lidí povahou mírných obchodníky, lodníky a lidi veskrze služebné, a ze

832 *statečných činí lupiče, zloděje, svatokrádce, osoby bojovné a tyranské, i když to někdy jsou lidé velmi nadaní, ale ovšem nešťastní.*

(...)

• 845: (...) *Co se týče svážení všech zralých plodin, budiž*

846 *dovoleno každému, kdo chce, voziti svou sklizeň přes každé místo, kdekoli bud' nedělá nikomu škodu, nebo jestliže má z toho sám trojnásobný zisk proti škodě sousedově; rozhodujícími posuzovateli o tom mají být úřady a také o všech ostatních případech, kdykoli někdo úmyslně poškodí někoho proti jeho vůli násilím nebo tajně, jeho samotného nebo něco z jeho věcí, a to skrze svůj vlastní majetek. Všechny takové případy udávejž poškozený úřadům a domáhej se náhrady, jestliže je škoda až do tří min; pakli má jeden proti druhému větší stížnost, jdi se svou při před společné soudy a tam se domáhej náhrady na pachateli křivdy. Jestliže pak se o některém z úředníků bude zdát, že určuje pokuty s nespravedlivou myslí, budiž povinen dát poškozenému dvojnásobnou náhrady; nespravedlivá rozhodnutí úředníků o všech jednotlivých žalobách má každý, kdo chce, udávat u společných soudů. Je to nescíslné množství drobných zákonných předpisů, podle kterých se má zjednávat právní pomoc, o podávání žalob, o pŕuhonech a svědcích pŕuhonu, zdali mají být při pohánění dva či kolik, a všechno takové, co ani nemůže být bez zákonné úpravy, ani to není hodno kmetného zákonodárce; o tom at' dávají zákony mladí, napodobující je podle výtvorů dřívějších zákonodárců, malé podle velikých, a znajíce ze zkušenosti nutnost jejich užívání, až se uzná, že je všechno náležitě stanoveno; tehdy at' si je učiní nepohnutelnými a žijí podle nich, majících již svou míru.*

Stran řemeslníků je třeba jednati podle těchto zásad. Za prvé nebudiž mezi těmi, kdo se zabývají řemeslnými pracemi, žádný domácí občan ani dělník muže domácího. Neboť občan, který zachovává a osvojuje si společný řád obce, jenž nepřipouští, aby práce na něm byla jen něco vedlejšího, má dostatečné umění, vyžadující mnohého cviku i mnoha nauk; a v dvojím zaměstnání nebo v dvojím řemesle důkladně pracovat není schopen žádný člověk na světě a také není schopen jedno sám provozovat a

přítom dohlížet na jiného, který provozuje druhé. Musí tedy být v obci především tato základní zásada: nikdo, kdo provozuje kovářství, nebude zároveň tesařem a také, kdo tesaří, nestarej se spíše o jiné, provozující kovářství, nežli o své vlastní řemeslo – udáváje důvod, že když se stará o mnoho dělníků, kteří pro něho pracují, přirozeně se více stará pro ně,

847 protože mu z nich vzniká větší důchod než z jeho vlastního řemesla – nýbrž jedenkaždý v obci ať má jen jedno řemeslo a jen z toho ať si také zároveň vydělává na živobytí. Tento zákon nechť bedlivě zachovávají astynomové, a jestliže se domácí občan spíše přichýlí k některému řemeslnému umění než o drobnost, trestejtež ho hanami a bezectím, až ho svým řízením uvedou na jeho vlastní dráhu; jestliže pak bude někdo z cizinců provozovat dvojí řemeslo, trestejtež ho vězením, peněžitými pokutami i vypovídáním z obce a donucujetež do být toliko jedním člověkem a ne mnohými. O mzdách a přijímání děl, a jestliže někdo druhý bude křivdit jim nebo oni někomu jinému, o tom je mají rozsuzovati až do padesáti drachen astynomové, avšak jde-li o více než o to, rozhodujetež o tom společné soudy podle zákona.

Clo v obci neplatí nikdo žádné, ani z vyvážených věcí ani z dovážených. Kadidlo a podobná cizí kuřidla, sloužící k uctívání bohů, purpur a všechna máčecí barviva, kterých neplodí země, nebo když některé jiné řemeslo potřebuje nějakého dovozu z ciziny beze všeho nutného účelu, nikdo nedovážej ani zase nevyvážej nic z věcí, které musí nutně zůstat v zemi. Rozhodování a péče o toto všechno budiž úkolem strážců zákonů, a to, po odebrání pěti nejstarších, dalších dvanácti.

Co se týče zbraní a všelikého nářadí válečného, jestliže bude potřeby dovozu buď některého řemesla nebo bylinné látky nebo kovového nebo vazebného zboží nebo nějakých zvířat pro takovouto potřebu, mějtež moc nad dovozem i vývozem těchto věcí hipparchové a stratégové a obec sama je dávej i přijímej; vhodné a náležité zákony o nich dají strážcové zákonů; avšak obchod pro zisk se v celé naší zemi i obci nesmí provádět ani s tímto zbožím ani s žádným jiným.

(...)

9.6. Aristoteles: POLITIKA

• 3. Složky domácnosti. Pán a otrok

1253b Ježto jest patrno, z kterých částí se obec skládá, musíme pojednati nejprve o hospodářství; neboť každá obec se skládá z domácností. Části hospodářství však jsou složky, z kterých se zase skládá domácnost; dokonalá domácnost pak se skládá z otroků a bytostí svobodných. Ježto však každá věc se má prozkoumati nejprve v jejích nejmenších složkách a nejmenšími složkami domácnosti jsou pán a otrok, manžel a manželka, otec a děti, jest asi třeba uvažovati o tomto trojím poměru, co každý jest podle své podstaty a jaký má býti.

Jest to panství a manželství – neboť svazek mezi ženou a mužem nemá zvláštního jména – a třetí jest otroctví – ani to totiž nemá zvláštního pojmenování. Řekneme, že je tu tento trojí uvedený poměr. Přece však jest ještě jedna jakási část, která podle mínění jedněch jest hospodářstvím, podle mínění druhých jest jeho nejdůležitější částí. Musíme tudíž zkoumati, jak to je. Míním takzvané výdělečnictví.

Nejprve promluvíme o pánu a otroku, jednak abychom poznali, co slouží nutné potřebě, jednak zda snad o tom můžeme nabyti nějakého lepšího názoru nad dosavadní domněnky. Jedni totiž myslí, že panství, vláda pána, jest jakýsi druh umění a že mezi hospodářstvím, panstvím, uměním politickým a královstvím není žádného podstatného rozdílu, jak jsme poznamenali hned na začátku; druzí míní, že panství jest proti přírodě. Totiž jenom podle zákona jeden jest prý otrokem a druhý bytostí svobodnou, od přirozenosti však prý se nijak od sebe neliší. Proto prý to není ani spravedlivé; neboť je prý to násilí.

4. Majetek a otrok

Poněvadž majetek jest částí domácnosti a umění získavací jest částí hospodářství – neboť bez nutných věcí nelze ani žíti, ani žíti dobře – a ježto, jako pro jednotlivá umění a řemesla, jest nutno míti vhodné nástroje, má-li se výkon dokonale provésti, (tak i pro hospodáře) z nástrojů jedny jsou neoduševnělé, druhé oduševnělé – například pro kormidelníka veslo je neoduševnělé, veslař oduševnělý; neboť každý služebník v umění a

řemesle jest druh nástroje –, tedy tak i (pro hospodáře) jednotlivá věc majetku jest nástrojem k životu a celý majetek jest množstvím takových nástrojů a otrok jest jakýsi druh majetku oduševnělého. A každý pomocník nebo služebník jest jakoby nástrojem místo mnohých nástrojů.

Neboť kdyby každý nástroj na rozkaz nebo již předem dovedl vykonati své dílo, jak se vypravuje o Daidalových sochách nebo o Héfaiستových trojnožkách, o kterých básník píše, že samy od sebe dojíždějí do schůzí bohů, kdyby tak člunky samy od sebe tkaly a paličky hrály na kitharu, nepotřebovali by stavitelé pomocníků ani páni otroků. Tudiž

1254a *takzvané nástroje jsou nástroje výroby, majetek však jest nástrojem jednání; neboť člunku se nejen užívá, nýbrž vykonává se jím ještě něco jiného, šatu však a lehátka se jen užívá. Mimoto, poněvadž se výroba a jednání podstatně od sebe liší a oboje potřebuje nástrojů, nutně i mezi nimi jest tentýž rozdíl. Život však jest jednání a nikoli výroba; proto také otrok jest služebníkem ve věcech, které se vztahují k jednání.*

Jednotlivá věc majetku pak jest tolik co část. A část zajisté není jen částí něčeho jiného, nýbrž také vůbec mu náleží; podobně i ta jednotlivá věc. Proto také pán jest jen pánem otroka, ale nenáleží mu; otrok však jest nejenom otrokem pána, nýbrž také svému pánu zcela náleží.

Z toho tedy jasně vyplývá, jaká jest přirozená podstata otroka a jaký jest jeho význam. Ten totiž, kdo přirozeně nenáleží sobě, nýbrž jinému, ale je člověkem, jest od přirozenosti otrokem. Jinému pak náleží člověk, který, i když jest člověkem, jest částí majetku, část majetku však jest nástroj jednání, a rozdílný od toho, kdo jedná

5. Přirozený rozdíl mezi otrokem a svobodným občanem

Nyní jest třeba zkoumati, zda někdo jest takový od přirozenosti, či ne, a zda někomu otročiti jest lepší a spravedlivé, či není, anebo je-li vůbec každé otroctví proti přírodě.

Není obtížno o tom jak rozumně uvažovati, tak vyzvědět to ze zkušenosti. Vláda a poddanství totiž náleží nejen k věcem nutným, nýbrž také prospěšným. A hned od narození jsou některé bytosti tak rozděleny, že jedny jsou určeny k poddanství, druhé k vládě. Jest také mnoho druhů těch,

kteří vládnou, a těch, kteří jsou ovládáni – a vždy jest lepší vláda nad lepšími poddanými, například nad člověkem jest lepší než nad zvířetem; neboť dílo vykonané lepšími bytostmi jest lepší; o určitý výkon však jde u obou tam, kde jeden vládne a druhý poslouchá.

Vždy v skutku ve všem, co se skládá z více částí a vytváří společnou jednotu, ať už se skládá z částí souvislých nebo rozdílných, vyskytuje se prvek vládoucí a ovládaný, a to se vyskytuje především u bytostí oduševnělých podle jejich celé přirozenosti; ovšem jakýsi druh vlády jest i u věcí neživých, například v harmonii. Ale tj. snad předmětem spíše jiné úvahy.

Předně živočich se skládá z duše a těla, z nichž jedno přirozeně vládne, druhé poslouchá. To pak, co jest přirozené, musíme pozorovati na těch věcech, které jsou v přirozeném stavu, nikoli v stavu zhoršeném. Proto tu předmětem pozorování musí býti člověk v dokonalém tělesném i duševním stavu, poněvadž u toho uvedený poměr jasně vyniká; neboť u lidí, kteří

1254b *jsou špatní nebo mají špatné vlastnosti, často, jak se zdá, vládne tělo nad duší, ježto jsou právě v špatném a nepřirozeném stavu.*

Jak jsme tedy řekli, jest možno v živočichu pozorovati předně vládu pána a politika; duše totiž vládne nad tělem jako pán, rozum nad žádostivostí jako politik a král; z toho jest zřejmo, že pro tělo jest přirozené a prospěšné, vládne-li mu duše, a pro složku citovou a nerozumnou, vládne-li jí rozum a složka rozumná, naproti tomu poměr rovný nebo opačný jest škodlivý pro všechny složky duše.

Tentýž poměr jest mezi člověkem a ostatními živočichy; neboť ochočená domácí zvířata jsou povahy lepší než divoká a pro tato všechna jest lépe, když slouží člověku; to se zajisté děje pro jejich zachování. Mimoto ještě mužské pohlaví má se k pohlaví ženskému tak, že ono přirozeně jest lepší, toto horší, a ono vládne, toto poslouchá. Týmž způsobem se věc nutně má i u všech lidí.

Bytosti tedy, které se tolik rozlišují, kolik duše od těla a člověk od zvířete – a tj. u všech těch, jejichž úkol záleží v užívání sil tělesných a u nichž je to lepším výkonem –, jsou od přirozenosti otroky, pro něž jest lépe, aby byli tímto způsobem ovládáni, zrovna jako u zmíněných bytostí.

Neboť ten jest od přirozenosti otrokem, kdo může náležeti jinému – proto také jinému náleží – a který jest rozumu jen tak účasten, že hlas jeho vnímá, ale sám rozumu nemá. Ostatní živočichové totiž nevnímají hlasu rozumu, nýbrž podléhají smyslovým dojmům.

Ale také služby, jež nám konají, jen málo se od sebe liší; obojí, otroci i krotká domácí zvířata, pomáhají nám svým tělem k ukojení nutných potřeb. Příroda záměrně různě utváří i těla občanů svobodných a otroků, tyto činí silné k potřebné námaze, ony štíhlé a neschopné pro takové tělesné práce, ale způsobilé pro život a činnost v obci – tato pak se dělí na činnost ve válce a v míru –, ač se stává také často opak, jedni totiž mají jen těla mužů svobodných, druhí jejich duše.

Než tj. alespoň zjevno, kdyby i jen tělesný rozdíl mezi lidmi byl tak veliký, jako jest mezi obrazy bohů a lidskou postavou, že by všichni prohlásili, že lidé, kteří nedostihují jiných, zasluhují, aby byli jejich otroky. Je-li pak to pravda vzhledem k tělu, tím spíše to rozlišení jest oprávněno

1255a *vzhledem k duši; jenže krásy duše nevidíme tak snadno jako krásu těla. Jest tedy zjevno, že jsou lidé, kteří od přirozenosti jsou svobodny, a druhí, kteří od přirozenosti jsou otroky, pro něž jest i prospěšné i spravedlivé, aby sloužili.*

• 8. Získávání majetku a jeho způsoby

1256a *Dále chceme dle zavedeného způsobu uvažovati vůbec o celém majetku a o umění výdělečném, ježto i otrok jest nám jakousi částí majetku.*

Předně tedy snad někdo bude v nesnázi, zda výdělečnictví jest totéž co hospodářství, či jest jeho jakousi částí anebo uměním pomocným, a je-li uměním pomocným, zda jest jím tak jako člunkářství pro tkalcovství, anebo slévařství pro sochařství – neboť nepomáhají týmž způsobem, nýbrž jedno poskytuje nástroje, druhé látku; látkou pak rozumím podklad, z něhož se zhotovuje nějaká věc, jako jest například vlna pro tkalce, kov pro sochaře.

Tudíž jest zjevno, že výdělečnictví není totožné s hospodářstvím – neboť ono opatřuje prostředky, toto jich užívá; vždyť které umění by se zabývalo užíváním domácích prostředků, není-li to hospodářství? –; jest však otázka, zda jest jeho nějakou částí, či jest druhově od něho zcela rozdílné;

je-li totiž úkolem toho, kdo jest výdělečně činný, přemýšleti, odkud získati peníze a majetek. Majetek však a bohatství obsahují mnoho částí, proto jest předně otázka, zda rolnictví jest nějakou částí hospodářství, či je to druh od něho různý. A vůbec je to otázka při péči o potravu a jejím opatrování.

Jest však mnoho druhů potravy, proto také jest mnoho způsobů života u zvířat i u lidí; neboť bez potravy nelze žíti, a tak rozdíly v potravě utvářely také různosti ve způsobu života u živých tvorů. Ze zvířat některá žijí ve stádech, jiná osaměle podle toho, zda to či ono jim prospívá k opatrování potravy, ježto některá z nich jsou masožravá, jiná býložravá, jiná všežravá, proto příroda způsob jejich života rozdělila k snazšímu opatrování těchto druhů potravy. A ježto tentýž druh potravy není každému od přirozenosti příjemný, nýbrž každému něco jiného, tak se od sebe různí i způsob života masožravců a býložravců.

Podobně je tomu u lidí. Neboť jest velký rozdíl v jejich způsobu života. Nejlenivější jsou kočovníci – jsou totiž prosti starostí a bez námahy mají svou potravu od krotkých zvířat; jenom když dobytek jest nucen pro potravu se stěhovati, jsou i oni nuceni jíti s ním, a tak provozují jakoby živé zemědělství –; druzí se živí lovem, a to v různé jeho podobě, například jedni loupeží, druzí, kteří bydlí u jezer, močálů, řek anebo u takového moře, rybolovem, jiní opět ptáčnictvím nebo lovem divoké zvěře; největší část lidí asi všechny způsoby života, které si přirozenou vlastní prací

1256b *opatřují prostředky k životu a nikoli směnou a obchodem, totiž kočovnictvím, zemědělstvím, lupičstvím, rybářstvím a lovectvím. Jiní ještě spojují spolu tyto způsoby života, aby doplnili nedostatky svého způsobu života, kde jim právě něco v dostatku schází, například jedni spojují kočovnictví současně s lupičstvím, druzí zemědělství s lovectvím. A podobně i v ostatních způsobech života; lidé život svůj tráví tak, jak káže potřeba.*

Takový druh potravy tedy, jak se zdá, jest dán všem tvorům od samé přírody nejen od prvního okamžiku jejich vzniku, nýbrž i po ukončení jejich vývoje. Neboť někteří živočichové hned při vzniku vydávají současně tolik potravy, aby vystačila do té doby, než by si ji mládě samo dovedlo opatřiti, například ti, kteří rodí červy a snášejí vajíčka; ti však, kteří rodí

živá mláďata, mají v sobě samých potravu pro své plody až do určité doby, totiž látku, kterou nazýváme mlékem.

Proto také válečnictví jest přirozeně jaksi uměním získávacím – lovectví jest zajisté jeho druhem –, jehož jest potřebí užívati proti divokým zvířatům a proti těm lidem, kteří nechtějí býti poddáni, ač jsou k poddanství zrozeni, takže taková válka jest přirozeně spravedlivá.

Tudíž jeden druh umění získávacího jest přirozeně částí hospodářství, které bud' má již míti zásobu věcí, jež jsou k životu bezprostředně nutné a které jsou prospěšné pro pospolitý život v obci a v domácnosti, anebo je samo musí opatřiti a hromaditi, aby byly po ruce.

Zdá se alespoň, že opravdové bohatství záleží v těchto věcech. Neboť takových statků není potřebí nekonečně mnoho, aby stačily k dobrému životu, jak praví Solón: „Bohatství nemá mezí, jež lidem by vytčeny byly.“

Vždyť jsou mu vytčeny zrovna tak jako i ostatním uměním; neboť žádný nástroj žádného umění není bez mezí, ani pokud se týče množství, ani velikosti, a bohatství jest jen množstvím nástrojů pro správu domu a obce.

Tak vidíme, že pro hospodáře a politiky jest přirozeně jakési umění získávací, a proč.

9. Umění výdělečné a peněžnické

Jest však jiný druh umění získávacího, který především a právem bývá
1257a *zván peněžnictvím, jež, jak se zdá, zaviňuje, že bohatství a majetek nemá žádných mezí. Mnozí je pro blízkou příbuznost s uměním právě uvedeným pokládají za jedno a totéž; ve skutečnosti totožné s ním není, není však také od něho daleko. Jedno z nich jest přirozené, druhé není přirozené, nýbrž vzniká spíše určitou zkušeností a uměním.*

Při hledání jeho vzniku vyjděme od této úvahy: Každé věci jest možno užívati dvojím způsobem a jedno i druhé jest o sobě užíváním věci, ale ne stejně o sobě, nýbrž jedno jest věci vlastní, druhé nikoli, například u obuvi obouvání a směna. Obojí jest užíváním obuvi; neboť i ten, kdo ji vyměňuje za peníze nebo za potravu tomu, kdo jí potřebuje, užívá obuvi jako obuvi, ale nikoli způsobem jí příslušným; nebyla totiž zhotovena pro směnu. Rovněž tak je i u ostatního zboží. Neboť vyměňovati jest možno všechny

věci a směna vznikla nejdříve z poměrů přirozených proto, že lidé měli tu méně, tu více toho, čeho potřebovali.

Z toho jest také patrné, že kupectví nenáleží k přirozenému výdělečnictví; neboť lidé vyměňovali původně věci jen pokud, pokud toho žádala nutná potřeba. V první společnosti – tou jest rodina – zřejmě směny nebylo potřebí, nýbrž teprve tehdy, když společnost vzrostla. Neboť jedni měli všechny věci společné, druzí však po vykonaném rozdělení opět si vypomáhali v mnohých a různých věcech a tu bylo nutno, aby si je jeden s druhým vespolek vyměňovali podle potřeby, jako dosud činí cizí národové. Vyměňují si totiž mezi sebou jen předměty spotřeby, nic nad potřebu, kupříkladu víno za obilí, a tak i ve všem ostatním.

Takové vyměňování tedy není ani proti přírodě, ani není druhem výdělečnictví – neboť bylo pro doplnění přirozené soběstačnosti –; ale toto se vyvinulo z onoho zcela důsledně. Neboť ježto začalo vypomáhání ze vzdálenější ciziny, záležející v dovozu věcí, kterých byl nedostatek, a ve vývozu věcí, kterých byl nadbytek, nutně bylo zavedeno užívání peněz. Není totiž každá věc přirozeně potřebná snadno prospěšná.

Proto se lidé dohodli na tom, že si pro směnu budou dávat i přijímat něco takového, co by samo bylo upotřebitelné a zároveň se toho v životních stycích mohlo zcela snadno užívat, například železo a stříbro a je-li ještě něco jiného takového, a to nejprve prostě bylo určováno podle velikosti a váhy, konečně však razili na tom i znak, aby je ušetřil měření; znak zajisté byl zaveden jako označení určité hodnoty.

1257b Když tedy byly již zavedeny peníze, z nutné směny vznikl jiný druh výdělečnictví, totiž kupectví, které nejprve bylo provozováno asi také zcela jednoduše, později však nabýváním zkušenosti již uměleji, odkud a jak by směna vynesla největší zisk. Proto se zdá, že peněžnictví se zabývá nejvíce penězi a že jeho úkol jest v tom, aby dovedlo vypátrati, odkud by bylo možno vyzískati mnoho majetku; jest prý totiž uměním zjednávajícím bohatství a peníze.

Neboť lidé často i bohatství pokládají za množství peněz, poněvadž se jimi zabývá peněžnictví a kupectví. Někdy však se jim peníze zdají opět jen prázdným slovem a vůbec jenom lidským ustanovením, ničím přirozeným,

protože prý se stávají bezcennými, když ti, kdo jich užívají, změni měnu, i nejsou již k ničemu nutnému užitečné, takže často nedostatek nutné potravy má i ten, kdo jest penězi bohatě zásoben; je prý to zvláštní bohatství, když jeho majetník může zemřít hladem, jak pověst vypravuje o známém Midovi, kterému se pro nenasytnost jeho přání všechno, co mu bylo předkládáno. Měnilo ve zlato.

Proto se hledá rozlišení, že něco jiného jest bohatství a peněžnictví, a to správně. Neboť peněžnictví a přirozené bohatství jest opravdu něco jiného, toto jest částí hospodářství, ono však jest obchodováním, které opatřuje peníze ne vůbec, nýbrž směnou peněz. A zdá se zabývatí jenom penězi; neboť peníze jsou tu základem i cílem směny. A ovšem toto bohatství, zjednávané tímto druhem výdělečnictví, nemá mezí. Jako totiž lékařství ve snaze po zdraví nezná mezí, a každé jiné umění sleduje cíl bez mezí – chce jej totiž uskutečniti co nejlépe –, kdežto prostředků k cíli nevyhledává neomezeně – neboť mezí u každé věci jest účel a cíl –, tak ani tato výdělečná činnost nemá pro svůj cíl žádné meze, cílem pak je bohatství a získávání peněz.

Hospodářství však, ovšem ne výdělečné, má své meze; neboť jeho úkol není takový. Proto se zdá, že takto každé bohatství nutně má své meze, ve skutečnosti však vidíme opak toho; neboť všichni peněžníci bez mezí rozmnožují své peníze. Příčina toho jest v příbuznosti obou oborů. Jeden obor výdělečnictví zasahuje do druhého tím, že užívá téhož prostředku. Neboť jest to majetek, kterého oba užívají, ale nikoli z téhož hlediska, jeden má spíše jiný cíl, kdežto cílem druhého jest vzrůst majetku. Proto se některým zdá, že to právě jest úkolem hospodářství, i trvání neústupně na tom, že peněžní zásobu musí buď zachovati anebo bez mezí rozmnožovati.

Příčinou takového smýšlení jest usilovná péče o život, ale ne o život

1258a dobrý; poněvadž tedy ona žádost nemá mezí, žádají si lidé pro ukojení také neomezených prostředků. Ale také ti, kteří touží po životě dobrém, hledají prostředky k tělesným požitkům, a tak, ježto i ony se zdají býti v majetku, celý jejich život jest ve shonu po penězích a z toho vznikl ten druhý druh výdělečnictví. Neboť ježto požitek jest v nadbytku, vyhledávají lidé umění, které zjednáva nadbytek k požitkářskému životu; a nemohou-li jej opatřiti

uměním výdělečným, zkoušejí to jiným způsobem tak, že všech svých schopností užívají nepřírozeně. Tak například zmužilost nemá zjednávat peníze, nýbrž dodávat odvahy, a tak ani vojevůdcovství a lékařství, nýbrž jedno má přispívat k vítězství, druhé ke zdraví. Oni lidé však všech těchto schopností užívají k peněžnímu zisku, jako by peníze byly cílem všeho a jako by k tomu cíli mělo všechno směřovat.

Pojednali jsme tedy o výdělečnictví, které není nutné, a vyložili jsme, co jest a z jaké příčiny se ho užívá, a také o nutném, že se liší od onoho a přírozeně náleží k hospodářství – pečuje o výživu – a že není jako ono neomezené, nýbrž má své meze.

10. Poměr výdělečnictví k politice a hospodářství. O lichvě a úroku

Tím jest také vyřešena pochybnost, již jsme se dotkli na začátku, zda výdělečná činnost náleží hospodáři a politiku, či ne, anebo mají-li nutné prostředky spíše již býti dány – jako totiž politické umění lidi netvoří, nýbrž je přijímá od přírody a užívá jich ke svým účelům, tak i příroda, ať je to země, moře anebo něco jiného, musí poskytovat výživu –, úkolem hospodáře pak jest nakládati s nimi, jak jest potřebí. Neboť ani tkalcovství nepřisluší vlnu vyráběti, nýbrž upotřebiti jí a věděti, která jest upotřebitelná a vhodná nebo špatná a nevhodná.

Někdo by snad ještě mohl býti v nesnazi, proč výdělečnictví jest částí hospodářství, lékařství však nikoli; a přece členové domácnosti musí býti zdraví zrovna tak, jako musí žíti, anebo musí míti cokoli jiného, co jest nutné. Ježto do jisté míry hospodáři i vládci náleží pečovat také o zdraví, ač do jisté míry nikoli jemu, nýbrž lékaři, tak také do jisté míry hospodáři náleží starati se o peníze, do jisté míry však nikoli, nýbrž umění pomocnému; především však, jak jsme podotkli dříve, musí od přírody býti dány prostředky. Neboť úkolem přírody jest poskytovat výživu tomu, co zplodila; každému tvoru totiž zbytek látek, z nichž se tvoří, jest potravou. Proto přirozeným výdělečnictvím u všech lidí jest to, které užívá plodů a živočichů.

Ježto jsou dva druhy výdělečnictví, jak jsme řekli, totiž obchodování a

1258b hospodaření, a z nich toto jest nutné a chvalitebné, kdežto umění směnné se právem haní – není totiž přirozené, nýbrž záleží ve vzájemném vykořisťování –, jest lichvářství plným právem nenáviděno, protože se tu zisku nabývá ze samých peněz a nikoli z toho, pro co peníze byly zavedeny. Vždyť vznikly pro směnu, úrok však je rozmnožuje. Odtud se úroku (tokos = mládě) dostalo také jména; neboť děti (tiktomena) se podobají rodičům, úrok pak pochází jako peníz z peněz. Proto také toto výdělkářství jest ze všech výdělečných zaměstnání nejvíce proti přírodě.

11. Pokyny pro výdělečnou činnost v domácnosti a obci

Když jsme věc sdostatek objasnili po stránce poznání, jest třeba o ní pojednati ještě po stránce užívání. Při všech takových věcech jest teoretická úvaha volná, zkušenost však nutná.

Užitečné části umění výdělečného pak jsou: znalost předmětů majetku, která záleží ve zkušenosti, abychom věděli, které z nich, kde a jak jsou nejvíce užitečné, například, jak asi nejlépe je možno pořizovati koně, skot nebo ovce a podobně i ostatní dobytek – neboť člověk musí ze zkušenosti znáti, který druh dobytka je poměrně nejužitečnější a který na kterém místě; všemu se totiž v jiných krajinách jinak daří –, potom znalost zemědělství, a to jak prosté orby, tak i sadařství, sále včelařství a chovu ostatních živočichů, ryb nebo ptáků, od nichž jest možno nabýti užitku.

To jsou tedy hlavní části výdělečného umění ve vlastním smyslu, směnného umění však nejdůležitější částí jest obchod – a toho jsou tři druhy: obchod zámořský, vnitrozemský a obchod drobný; tyto se od sebe liší tím, že některé jsou bezpečnější, jiné výnosnější –, druhou částí jest půjčování peněz ne úroky a třetí práce za mzdu – k této náležejí jednak všední řemeslné práce, jednak práce neumělé, které konány jen tělem jsou užitečné –; třetí druh umění výdělečného jest uprostřed mezi tímto a prvním – má totiž něco i z toho přirozeného i směnného umění –, k němuž náleží vše, co poskytuje země a její výtvary a co nemá sice plodů, ale jest užitečné, například dřevorubectví a veškeré hornictví. Toto zahrnuje ještě mnoho odvětví; neboť jest mnoho druhů látek, kterých se ze země dobývá dolováním.

O všem tom jsme tu pojednali všeobecně, zevrubně to popsali v jednotlivostech bylo by sice prospěšné pro praktická zaměstnání, ale bylo by obtížné, abychom se tím déle zabývali. Ze zaměstnání nejmělejší jsou ta, kde jest nejméně náhody, nejhrubší ta, při kterých se nejvíce hyzdí tělo, nejotročtější pak, kde se nejvíce užívá těla, a nejméně ušlechtilá, při kterých je nejméně potřebí ctnosti.

Ježto však o tom již někteří psali, například Charés z Paru a

1259a *Apollodóros z Lémnu o zemědělství, a to jak o pěstování obilnin, tak i o sadařství, podobně ještě jiní mužové o jiných zaměstnáních, může se z jejich spisů o tom poučiti každý, kdo by o to měl zájem. Mimoto musí ještě sebrati roztroušené zprávy o prostředcích, jimiž se jednotlivcům poštěstilo obohatiti se. Neboť všechno tj. prospěšné pro ctitele výdělečného umění, například vypravování o Thalétovi z Miletu; jde v něm zajisté o způsob výdělkářské vypočítavosti, který se Thalétovi připisuje pro jeho moudrost, který však vyjadřuje jisté obecné pravidlo. Když se mu totiž lidé vysmívali pro jeho chudobu, jak nevýnosná prý jest filosofie, tu prý, poněvadž podle svého hvězdářského pozorování předvídal hojnou sklizeň oliv, ještě v zimě nějaké peníze, které měl, jako závdavek dal na všechny olivové listy v Miletu a Chiu a najal je za nízkou cenu, ježto nikdo nepřihazoval; ale když přišel čas a mnoho zájemců se současně a náhle shánělo po listech, pronajímal prý je za tolik, kolik chtěl, i vyzískal mnoho peněz a dokázal, že pro filosofy by bylo snadnou věcí zbohatnouti, kdyby chtěli, ale že bohatství není pro ně cílem, o který by usilovali. Tak tedy Thalés podle vypravování podal důkaz o své moudrosti; ale jak jsme řekli, takový případ náleží vůbec k umění výdělečnému, dovede-li si člověk zjednatí něčeho výsadu výhradního prodeje. Proto také některé obce, když nemají peněz, opatřují si takovým způsobem důchod; učiní totiž prodej zboží svou výhradní výsadou (monopólia).*

Tak na Sicílii kterýsi muž, u něhož byly uloženy peníze, skoupil v železárnách všechno železo a potom, jakmile z tržišť přišli kupci, prodával sám, aniž cenu mnoho zvýšil; a přece na padesáti talentech získal sto. Když se to dozvěděl Dionýsios, nařídil mu sice, aby si peníze vzal, ale zakázal mu zůstatí déle v Syrákúsách, protože prý našel důchody, které

jsou jeho zájmům škodlivé. Zajímavý případ vynalézavosti Thalétovy a tento jsou jistě stejné; neboť si uměli opatřiti monopol. Také politikům jest potřebno, aby se v tom vyznali. Vždyť četné obce potřebují výdělečných podniků a takových pramenů důchodu jako domácnost, ba ještě více. Z toho důvodu také někteří mužové, kteří vedou správu obce, usilují v ní jen o tuto činnost.

• 1261a (...)

2. Nesprávnost Platónova úsilí o naprostou jednotnost obce
zaváděním komunismu žen a dětí

V tom však, aby ženy byly všem společné, jest ještě mnoho jiných nesnází a zdá se, že důvod, pro který prý Sókratés toto zřízení prohlásil za nutné, nevyplyvá z jeho řečí. Rovněž vzhledem ke konečnému cíli, který se dle jeho slov v obci má uskutečniti, jest to nemožno tak, jak tam uvádí; a nic neříká o tom, jakého rozlišení by tu bylo třeba. Mním tím, že prý by bylo nejlépe, aby celá obec byla co nejvíce jednotná; neboť to činí předpokladem.

A přece je patrné, že obec, bude-li pokračovati k větší a větší jednotnosti, nebude již ani obcí; neboť obec jest přirozeně jakési množství, a bude-li postupovat k jednotnosti, bude z obce spíše domácnost a z domácnosti jedinec. Domácnost zajisté, jak každý uzná, jest více sjednocena než obec a jednotlivec více než domácnost. Kdyby tedy i někdo mohl tuto jednotnost uskutečniti, neměl by to činiti; neboť tím zruší obec. Ale obec se skládá nejen z více lidí, nýbrž také z různorodých jedinců. Nemůže zajisté vzniknouti z lidí zcela stejných. Obec totiž není žádné spolenectví; toto jest užitečné svou číselnou převahou, i když jest stejného druhu – vždyť spolenectví jest přirozeně určeno pro pomoc –, jako závaží, čím jest těžší, tím větší množství vyváží – a tak se bude také lišiti obec od národa, když veškeré množství nežije rozděleno v osadách, nýbrž tak jako Arkadové. Části však, z nichž má vzniknouti jednota, jsou druhem různé. Proto obce udržuje vyrovnávací odplata, jak jsme dříve řekli v Etice. Ta musí býti i mezi svobodnými a rovnými; neboť všichni nemohou najednou vládnouti, nýbrž musí se střídati buď rok od roku, anebo podle nějakého

jiného pořádku a času. Tímto způsobem se stává, že všichni vládnou, jako kdyby se ševci a tesaři v práci střídali a nebyli stále titíž lidé ševci a tesaři. – Ježto však jest to lépe tak, jak to je, tedy jest také lépe, aby to tak bylo i ve společenství politickém, i je patrně lépe, aby vládli stále titíž, je-li to možno. Tam však, kde to není možno, poněvadž od přírody jsou všichni

1261b rovni, jest zároveň také spravedливо, aby se vlády účastnili všichni, ať jest dobrá nebo špatná; to napodobuje zřízení, dle něhož rovní dle pořádku odstupují a podrobují se těm, kterým jest vláda svěřena. Neboť tak jedni vládou a druzí poslouchají střídavě, jako by se stali jinými. Týmž způsobem také ti, kteří jsou v úřadech, spravují hned ten, hned onen úřad.

Z toho tedy vysvítá, že obec netvoří od přírody takovou jednotnost, jak někteří praví, a že to, co bylo prohlášeno za největší dobro v obcích, obec ve skutečnosti hubí. A přece každou jednotlivou věc udržuje to, co jest jejím dobrem.

Ještě i jinak vysvítá, že snaha po příliš velké jednotnosti obce není něčím lepším. Neboť domácnost jest soběstačnější než jedinec, obec pak než domácnost, a ta chce býti vskutku obcí teprve tehdy, když společnost obyvatelstva se stane soběstačnou. Když tedy jest žádoucnější to, co samo sobě spíše dostačuje, bude i žádoucnější menší jednotnost než větší.

- 5. O komunismu majetku u Platóna

S tím souvisí úvaha o majetku, jak jej mají upraviti ti, kteří chtějí míti obec nejlépe uspořádanou, zda majetek má býti společný, či ne. Tuto otázku možno snad zkoumati také odděleně od zákonů o dětech a ženách,

1263a myslím otázku o majetku, zda by totiž, i kdyby ony nebyly společné, jak je to v nynějších dobách ve všech obcích, bylo lépe, aby majetek i užívání jeho byly společné všem, například, aby pozemky byly sice soukromým vlastnictvím, ale výtěžek aby se dával dohromady pro společné užívání a tak se spotřeboval – jako činí někteří národové –, či naopak aby půdy byla společná a společně se vzdělávala, výtěžek však aby byl rozdělen pro soukromou spotřebu – také tento způsob společenství jest prý u některých barbarů –, anebo aby i pozemky i výtěžky byly společné.

Kdyby pole vzdělávali jiní než občané, byl by to způsob jiný a snadnější, pracují-li však občané sami pro sebe, tak otázka o majetku způsobí více nesnází. Neboť nebude-li zachována rovnost mezi požitky a pracovním výkonem, nýbrž bude tu nerovnost, nutně vzniknou výčitky od těch, kteří méně dostávají a více pracují, proti těm, kteří sice mnoho požívají nebo dostanou, ale málo pracují.

Vůbec soužití a společenství ve všech lidských věcech jest nesnadné, zvláště však v takových. Dokazuje to již společnost spolucestujících; téměř všichni členové se nepohodnou a znepřátelí mezi sebou pro leccaké maličkosti. Nejvíce mrzutostí máme také s těmi služebníky, kterých nejčastěji užíváme při obvyklých službách.

Tedy společenství majetku působí tyto a jiné takové nesnáze. Nadto nynější způsob, zdokonalený zvykem a řádem správných zákonů, má nemalé přednosti. Bude totiž z obojího míti stránku dobrou. Tím „z obojího“ myslím společný majetek a soukromé vlastnictví. Neboť v jistém smyslu majetek musí býti společný, v celku však musí zůstat soukromým vlastnictvím. Bude-li se každý starati o své, nebude ani žádných žalob, a více se také vykoná, ježto každý bude pracovati pro svůj vlastní užitek. Pro jejich ctnost se však užívání soukromého majetku bude dít podle přísloví „přátelům všechno společno“. Již nyní v některých obcích jsou zakládány takové zřízení, takže jest patrno, že to není nemožné. Zvláště v obcích dobře uspořádaných něco již skutečně jest, něco skutečně býti může; každý tu má svůj vlastní majetek, ale něco dává k užívání přátelům, něčeho pak užívá sám jako společného, jako například v Lakedaimonu používají občané otroků vespolek takřka svých, rovněž i koní a psů a také polních plodin na venkově, potřebuje-li jich někdo jako potravy na cestě. Jest tudíž patrno, že jest lépe, aby majetek byl soukromý, ale užíváním aby se učinil společným; zákonodárci pak přísluší úkol, aby smýšlení občanů k tomu přivedl.

Nedá se také slovy vyjádřiti skutečnost, jaké uspokojení člověku působí,
1263b *může-li něco nazývati svým. Zajisté ne nadarmo každý člověk má lásku sám k sobě, vždyť cit ten je přirozený. Oprávněné hany zasluhuje jen sobectví; to však není totožné se sebeláskou, nýbrž je to přílišná láska*

k sobě samému, jako také lidé kárají člověka chtivého peněz, ač přece tyto, abychom tak řekli, všichni nějak mají rádi. Ale i to působí slast v nejvyšší míře, můžeme-li se zavděčiti přátelům nebo hostům nebo druhům a přispěti jim ku pomoci; a to je možno jen tehdy, když majetek je soukromý. Té výhody se tedy nedostává těm, kteří obec činí příliš jednoduchou, a kromě toho zřejmě ničí výkony dvou ctností, uměřenosti k ženám – neboť jest krásným činem zdržeti se cizí ženy pro uměřenost – a štědrosti vzhledem k majetku; ani totiž nebude zjevné smýšlení skutku; vždyť úkol štědrosti záleží v užívání majetku.

Ovšem takové zákonodárství jest zdánlivě na pohled krásné a činí dojem lidumilnosti; neboť každému, kdo o něm slyší, se zamlouvá – má za to, že nastane jakási podivuhodná láska všech ke všem –, zvláště když zla, vyskytující se v nynějších obcích, připisují na vrub tomu, že majetek není společný, míním tím pře o závazky, žaloby pro křivá svědectví a pochlebování boháčům. Ale to není proto, že tu není společenství majetku, nýbrž pro mravní špatnost, ježto vidáme, že osoby, které mají něco společného a společně toho užívají, mnohem spíše se znesváří než majitelé soukromého jmění. Avšak my jen za malý považujeme počet těch, kteří se dostanou do sporu pro společenství majetku, poněvadž je srovnáváme s velkým počtem těch, kteří mají soukromý majetek. Konečně bylo by také spravedливо nejen připomínati, kolika nevýhod by lidé byli zbaveni při společenství majetku, nýbrž také, kolika výhod; zdá se, že by pak život byl zcela nemožný.

(...)

• 1264b (...) *...*

6. Kritika Platónova spisu *Zákony*

Skoro stejně se věc má s později napsanými Zákony; pročez jest záhodno, abychom stručně prozkoumali i ústavu v nich vyličenou. Vždyť Sókratés i ve spise Ústava určil toho velmi málo, tak o společenství žen a dětí, jaké má býti, i o majetku a o řádu ústavy – množství obyvatelstva se tu totiž rozděluje na dvě části, na část rolníků a válečníků; z těchto jest třetí část, poradní a v obci vládoucí. Ale o rolnících a řemeslnících a o

tom, zda ve správě nemají žádnou účast, či nějakou mají, a zda i tito mají míti zbraň a spolu válčiti, či ne, Sókratés neurčil nic. Míní však, že ženy mají také táhnouti do pole a že se jim má dostati stejné výchovy jako strážcům; jinak svou rozmluvu vyplnil úvahami o tom, co k věci nepatří, a o výchově, jaká u strážců má býti.

1265a Největší část Zákonů obsahuje právě jen zákon, o ústavě tu však promluvil málo. A ačkoli ji chtěl nynějším obcím více přiblížiti, pomalých oklikách se vrací zase k té jiné ústavě. Neboť kromě společenství žen a majetku oběma obcím v ostatních věcech dává stejná zařízení; dává jim tutéž výchovu i způsob života bez nutných prací, a rovněž zařízení společného stolování. Tu jen praví, že i u žen má býti společné stolování, a tam počet obránců stanoví na tisíc, tu však na pět tisíc.

Všechny Sókratovy hovory mají do sebe něco neobyčejného, uhlazeného, původního a hloubavého, ale je nesnadno říci, že by v nich všechno bylo správné, když by hned právě uvedený počet, a na to se nesmí zapomínati, potřeboval tak velikého území, jako jest babylónské nebo nějaké jiné nesmírně rozsáhlé území pro to množství, aby se odtud uživilo pět tisíc zahalečů a s nimi ještě mnohonásobný zástup žen a pomocníků. Předpoklady činiti jest sice možno podle přání, ale ne nemožné.

Praví se, že zákonodárce při návrhu zákonů má hleděti k dvěma věcem, totiž k území a klidem. Bylo by však snad dobře přidati ještě; i k sousedním krajinám, má-li obec vésti život politický, nikoli osamělý – neboť jest nutno, aby ve válce užívala nejen takových zbraní, jež by byly vhodné ve vlastním území, nýbrž aby byly upotřebitelné také v cizích krajinách. A i když neschválíme válečný způsob života jak pro jednotlivce, tak ani pro obec jako celek, přece nicméně občané musí býti postrachem pro nepřátele, nejen když tito do území vpadnou, nýbrž ještě i po jejich odchodu.

Také vzhledem k míře majetku jest třeba uvážiti, zda by nebylo lépe určití ji jinak a tím zřetelněji. Majetek prý podle něho má býti tak veliký, aby se z něho mohlo žíti mírným způsobem, tj. jako by někdo řekl, aby se žilo dobře. Neboť jest to řečeno příliš všeobecně. Také jest možno žíti mírně, a přece nuzně. Ale lepší výměr by byl říci mírně a štedře – neboť

pojímáme-li každý ten stav o sobě, jest možno při tomto žítí rozmařile, při onom namáhavě –, poněvadž to jsou jediné ctnosti v užívání majetku; není možno například užívatí majetku vlídně nebo zmužile, ale je možno užívatí ho mírně a štedře, takže k tomu jest potřebí i těchto příslušných stavů.

Podivno jest také, že ten, kdo vyrovnává majetek, nečiní žádné opatření, které by se týkalo množství občanů, ale plození dětí ponechává neomezené v domnění, že prý sebevětší počet porodů se vyrovnává četnými případy bezdětnosti a počet obyvatelstva zůstane na téže výši, ježto prý v obcích

1265b *tomu tak jest již v dnešních dobách. Ale ten poměr nemusí býti zcela tentýž v obcích, jaké by potom byly, a v těch, jako dnes jsou. Nyní zajisté nikdo nemá nouzi, poněvadž majetek se rozděluje mezi libovolně velký počet, potom však při nedílnosti majetku nadpočetní nutně nebudou míti nic, ať jest jich málo nebo mnoho. Člověk by se proto domníval, že by se spíše mělo omeziti plození dětí než majetek, takže nad určitý počet dětí by se nesmělo více ploditi; počet ten by se musel stanoviti se zřením na okolnost, že snad některé děti předčasně zemrou, a na bezdětnost ostatních. Ponechá-li se však plození dětí úplná volnost, jako ve většině obcí, musí to býti původem chudoby občanů, chudoba pak působí rozbroj a zločinnost.*

(...)

• **1278b** *(...)*

6. Rozdíly v ústavách. Úkol obce

Když toto bylo určeno, jest třeba dále uvažovati o tom, zda se má uznati jedna ústava, či více, jaké a kolik, a jaké jsou v nich rozdíly.

Ústava jest řád obce, co se týče úřadů vůbec, a zvláště úřady ze všech nejvyššího. Všude zajisté nejvyšší jest správa obce, správou pak jest ústava. Tak například v demokraciích nejvyšší moc má lid, v oligarchiích zas několik málo mužů. Říkáme proto, že i ústava jejich jest jiná. Z téhož hlediska pak posoudíme také ústavy ostatní.

Předně jest třeba předpokládati účel, pro který tu obec jest, a určití, kolik je druhů vlády se zřetelem k člověku a společnému životu. Již v dřívějších úvahách, v kterých jsme pojednali o hospodářství a panství, řekli jsme, že člověk jest přirozeně určen pro život v obci – proto i ti, kteří

sice nepotřebují v ničem vzájemné pomoci, přece nicméně touží po soužití –, ale také společný prospěch lidí sbližuje, pokud každý jednotlivec má zájem na krásném žití. To tedy jest především účelem obce, a to jak pro všechny lidi společně, tak i pro každého jednotlivce zvlášť; ale lidé se scházejí také pro žití samo a udržují politické společenství. Neboť snad již v pouhém žití jest jistá část krásna, nepřekročuje-li tíha života příliš míru. Jest známo, že přemnozí lidé snášejí mnohou strast, poněvadž na životě lpí, ježto má v sobě jakési blaho a přirozenou slast.

Ale také jest snadno naznačiti rozdíl mezi obyčejně uváděnými způsoby vlády; často totiž byla o nich řeč i v exoterických spisech. Vláda pána a otroka, ačkoliv vpravdě otrok i pán, kteří jsou jimi přirozeně, mají tentýž zájem, přece má účelem jenom prospěch pánův, prospěch otrokův jen nahodile – neboť zahyne-li otrok, nelze vládu pána udržeti. Vláda nad dětmi, ženou a celou domácností, kterou nazýváme hospodářskou, má účelem buď blaho ovládaných členů, anebo blaho společné oběma

1279a *stranám, o sobě jen blaho ovládaných, jak pozorujeme i v ostatních uměních, například v lékařství a tělocviku, nahodile však mohou býti ku prospěchu také těm, kteří se jím zabývají. Nic totiž nebrání, aby učitel tělocviku také sám někdy tělocvičil, jako kormidelník jest vždy jedním z lodníků; učitel tělocviku tedy nebo kormidelník hledí dobra poddaných, kdykoli však sám se stane jedním z nich, i sám nahodile má účast v jejich prospěchu. Neboť jeden jest lodníkem, druhý, ač jest učitelem, stává se cvičencem.*

Proto se také žádá, aby úřady v obci, je-li zřízena z hlediska rovnosti a podobnosti občanů, byly obsazovány střídavě, i žádalo se v dřívější době z přirozených důvodů, aby každý střídavě nesl břímě služby obci, i aby se zase někdo jiný staral o jeho dobro, jako se dříve sám, dokud spravoval úřad, staral o prospěch onoho. Nyní však pro výhody, které vyplývají z řízení obecních záležitostí a z úřadů, každý chce stále vládnouti, asi tak jako kdyby v úřadě nabývali stálého zdraví ti, kdo jsou nemocni. To by se asi potom každý honil po úřadech.

Jest tedy zřejmo, že všechny ty ústavy, které hledí obecného blaha, jsou z hlediska našeho práva, ty však, které cílí jen k prospěchu vládnoucích,

jsou pochybené a jsou zhoršenými odrůdami ústav správných; jsou totiž despotické, obec však jest společenství lidí svobodných.

9.7. Aristoteles: ETIKA NÍKOMACHOVA

• 1119b 1. Štědrost. Marnotratnost, lakomství

Tolik tedy budiž povězeno o uměřenosti; po ní promluvíme o štědrosti. zdá se, že jest štědrostí co do statků, neboť štědrý člověk bývá chválen nikoli pro válečnou zdatnost, ani pro přednosti, pro které bývá chválen člověk uměřený, ani pro rozsudky, nýbrž pro dávání a brání statků, více však pro dávání. Statkem nazýváme všechno, čeho cena se měří penězi. Marnotratnost a lakomství jsou nadbytkem a nedostatkem co do statků; i připočítáme lakomství vždy těm, kteří usilují o statky více než slušno, marnotratnosti pak přikládáme někdy vedlejší smysl; nazýváme totiž marnotratnými lidmi nezdrženlivé a ty, kteří na svou nevázanost mnoho vydávají. Proto se také zdají býti zcela špatnými; neboť mají zároveň mnoho špatností. Ale vlastně to jméno není pro ně vhodné;

1120a *marnotratníkem totiž jest ten, kdo má pouze jedno určité zlo, že promarní majetek; marnotratníkem však vůbec jest ten, kdo sám sebe sama, ježto jest oním podmíněn.*

V takovém smyslu tedy pojímáme slovo „marnotratnost“. Všeho, čeho se užívá, lze užívatí dobře i špatně; bohatství náleží k věcem užitečným; všeho pak nejlépe užívá ten, kdo má tu příslušnou ctnost; i bohatství tedy bude nejlépe užívatí ten, kdo má ctnost, která se vztahuje k statkům. A to jest člověk štědrý. Zdá se pak, že užíváním statku jest náklad a vydávání; přijímání a šetření jest spíše dávatí tomu, komu má, nežli brátí, odkud má, a nebrátí, odkud nemá. Ctnosti zajisté náleží spíše dobře činiti než dobro přijímatí, a krásné jednati spíše než ošklivě jednati; i není tajno, že s dáváním souvisí dobře činiti a krásně jednati, s bráním pak dobro přijímatí a ošklivě nejednati. Také dík náleží jen tomu, kdo dává, nikoli tomu, kdo nebere, a tím více chvála. I jest snadněji nevzíti než dáti; neboť člověk se méně rád vzdává vlastní věci, nežli přijímá cizí. A štědrými se nazývají jen ti, kteří dávají; ti, kteří neberou, nebývají chváleni co do štědrosti, ale ovšem co do spravedlnosti; ti však, kteří berou, nebývají chváleni. Ze ctnostných lidí také štědrí bývají takřka nejvíce milováni; neboť jsou užiteční, a to proto, že dávají.

- **1120b** (...) Štědrost se posuzuje podle příslušného jmění; nezáleží totiž v množství darů, nýbrž ve smýšlení dárcově, a toto dává podle velikosti jmění. Nic tedy nevadí, aby byl více štědrý ten, kdo dává méně, dává-li z mála.

Štědrejšími se zdají býti ti, kteří si jmění nevydobyli, nýbrž je převzali. Neboť nezkusili nedostatku a všichni lidé milují více svoje vlastní dílo, jako rodiče a básníci.

Štědrý člověk nemůže snadno zbohatnouti, ježto není ani hrabivý, ani neschrání majetku, ale rád rozdává a peněz si necení pro ně samy, nýbrž jako prostředku k dávání. Proto se také vytýká štěstí, že lidé, kteří jsou toho nejvíce hodni, bývají nejméně bohati. Ale stává se to nikoli bez důvodu; neboť nemůže míti majetek ten, kdo se nestará, aby jej měl, jak tomu bývá ve všem ostatním.

Štědrý člověk však nebude dávat, komu nemá, ani kdy nemá, ani co jiného takového; nejednal by totiž již podle toho, co přísluší štědrosti, a kdyby na to majetek vynaložil, neměl by na to, na co vynakládati má. Neboť dle našeho tvrzení štědrý jest ten, kdo vydává podle míry jmění, a na to, na co má; ten pak, kdo v tom míru překročuje, jest marnotratný. Proto tyrany nenazýváme marnotratnými; neboť se nezdá býti snadné, aby při množství majetku překročili míru dary a výlohami.

Když tedy štědrost jest štědrostí co do dávání a braní peněz, štědrý člověk dá a vynaloží na to, nač má a kolik má, stejně ve věcech malých i velkých, a to rád; bude také bráti odtud, odkud má a kolik má. Poněvadž totiž ctnost jest středem pro obojí, v obojím se bude chovati, jak má. Neboť **1121a** takové braní souvisí se slušným dáváním, není-li takové, jest mu protivné; vlastnosti tedy, které souvisejí, vyskytají se zároveň u téhož člověka,

- 1121a** protivné však zřejmě nikoli. Kdyby se mu však přihodilo, že by peníze vynaložil způsobem, který odporuje tomu, co jest přiměřené a krásné, bude toho litovati, ač mírně a jak má; neboť ctnosti náleží míti libost a nelibost z toho, z čeho má a jak má. Se štědrým člověkem rádi také jednáme v peněžních záležitostech; neboť dovede snést křivdu, ježto peníze necení, a více se horší, jestliže opomenul vynaložiti na něco, na co měl, než lituje, jestliže vynaložil na něco, na co neměl, i nemá zalíbení v Simónidovi.

3. Povaha marnotratníka a lakomce

Marnotratný člověk naopak chybuje i v tom; neboť se ani neraduje z toho, z čeho má, ani jak má, ani nemá nelibosti; to se nám více ozřejmí dále.

Řekli jsme, že marnotratnost a lakomství jsou nadbytkem a nedostatkem, a to ve dvou věcech, v dávání a v brání; neboť i náklad počítáme k dávání. Marnotratnost tedy překročuje míru v dávání a nebrání, v brání pak míry nedosahuje, kdežto lakomství v dávání míry nedosahuje, v brání však překročuje, ale pouze v maličkostech. V marnotratnosti obojí stránka nebývá zcela spolu spojena – není totiž snadno všem dávat i odnikud nebrat; neboť záhy se nedostává jmění dávajícím soukromníkům, kteří se právě zdají býti marnotratníky –; neboť takový člověk se zdá býti nemálo lepší než lakomý. Může totiž býti snadno vyléčen věkem nebo nedostatkem a přijíti ke středu. Neboť má vlastnosti štědrého člověka; dává totiž a nebere, jenže ani to, ani ono nekoná způsobem správným a příslušným. Kdyby tedy tomuto zvykl nebo nějak jinak se změnil, byl by štědrý; bude totiž dávat tomu, komu má, a bude brát tam, odkud má. Proto se také zdá, že povahou není špatný; neboť v dávání a nebrání nepřekročuje míry ani člověk nešlechtný, ani podlý, nýbrž pošetilý. ten, kdo jest tímto způsobem marnotratný, zdá se býti mnohem lepší než lakomec. jednak z uvedených důvodů, jednak proto, že pomáhá mnohým, tento však nikomu, ani sám sobě; ale mnozí marnotratníci, jak jsme uvedli, jednak berou odtud, odkud nemají, jednak jsou v tom lakomci. Hrabivými pak se stávají proto, že chtějí sice činiti

1121b *výlohy, ale snadno to činiti nemohou. Brzy se jim totiž nedostává prostředků. Bývají tudíž nuceni, aby si je zjednali odjinud. Zároveň pak nic nedbají krásna a berou lehkomyšlně a odkudkoli; mají totiž jen náklonnost dávat, ale nezáleží jim na tom, jak a odkud. Proto ani jejich dary nejsou projevem ušlechtilého smýšlení; nejsou totiž ani krásné, ani se pro to neprokazují, ani jak se sluší; spíše někdy obohacují ty, kteří by se měli sami přičiniti, a lidem poctivým by nedali nic, kdežto pochlebníkům anebo lidem, kteří jim zjednávají nějaké jiné potěšení, mnoho. Proto také mnoho*

z nich jsou nevázaní; lehkomyšlně totiž rozhazují a utrácejí na prostopášnosti, a protože nežijí pro krásno, kloní se k rozkoším.

Na takové zcestí se tedy dostává marnotratník, nemá-li správného vedení. Kdyby se mu ho však dostalo, snad by přišel ke středu a na správnou cestu. Ale lakomství jest nevyléčitelné. Zdá se totiž, že stáří a každá slabost činí lidi lakomými. lakomství jest také pro lidi přirozenější než marnotratnost; většina lidí totiž jest spíše hrabivá než rozdávačná.

Lakomství má také širší rozsah a jest mnohotvaré; zdá se totiž, že jest mnoho způsobů lakomství. Neboť ježto záleží ve dvou věcech, v nedostatku dávání a v nadbytku brání, nebývá u všech úplné, nýbrž jest to rozděleno; jedni překročí míru v brání, druzí zas jí nedosahují v dávání. Neboť všichni ti, kteří mají taková pojmenování jako spořivci, skrblicí, držgrešlové, nedosahují míry v dávání, ale nebaží po cizích, aniž chtějí bráti, jedni z jakési slušnosti a opatrnosti před hanebností – někteří totiž se zdají tomu vyhýbati anebo alespoň ujišťují, že se tomu vyhýbají proto, aby snad později nebyli nuceni vykonati něco hanebného. K těmto pak náleží také člověk skoupý a každý takový; jmenuje se tak od nadbytku zásady nic nadávati –, jiní se zase zdržují cizího z bázně, ježto není snadno, aby sám z majetku druhých bral, druzí však z jeho nikoli, spokojují se tedy s tím, aby nebrali, ani nedávali; druzí opět v brání překročí míru a berou odevšad a všechno, jako ti, kteří provozují nedůstojné živnosti, kuplíři a všichni podobní, i lichváři, kteří malé částky půjčují na vysoké úroky.

1122a *Všichni tito totiž berou odtud, odkud nemají, a tolik, kolik nemají. Zdá se, že jest jim společná hanebná ziskuchtivost. neboť všichni berou na sebe hanbu pro zisk, a to pro zisk skrovný. Nenazýváme totiž lakomými ty, kteří berou velké množství tam, odkud nemají, a to, co bráti nemají, jako například tyrany, kteří plenívají města a obírají svatyně, nýbrž nazýváme je spíše špatnými, bezbožnými a nespravedlivými. Ale přece k lakomcům náležejí hráč v kostky, zloděj a lupič. jsou totiž chtiví hanebného zisku. Neboť obojí se namáhají pro zisk a berou na sebe hanbu, i podstupují jedni největší nebezpečí pro lup, druzí se obohacují ze svých přátel, jímž by měli dáti. Obojí tudíž, ježto chtějí vyzískati tam, kde nemají, jsou chtiví hanebného zisku. A každé takové brání jest tedy lakotou. A tak se právem*

lakomství jmenuje opakem štědrosti; jest totiž větším zlem než marnotratnost a chybuje se v něm více než v marnotratnosti, o které byla řeč výše.

4. Velkorysost. Malichernost, nevkus, okázalost

O štědrosti tedy a o opačných špatnostech tolik bud' pověděno. S tím asi souvisí promluvití také o velkorysosti. Ale nevztahuje se jako štědrost ke všem skutkům v peněžních záležitostech, nýbrž pouze k nákladným; v tom převyšuje štědrost velikostí. neboť, jak již jméno (*megaloprepeia*) naznačuje, jest to slušný náklad (*prepúsa dapané*) ve velkém měřítku (*en megethei*). Velikost jest však pojem vztažný; není totiž tentýž náklad u toho, kdy vystrojuje válečnou loď, jako u toho, kdo vypravuje sváteční poselství. A to, co jest slušné, řídí se osobou, okolnostmi a předmětem. ten, kdo vynakládá, jak slušno, ve věcech malých nebo mírných, nenazývá se velkorysým, jako například když se řekne „často jsem žebráku dával“, nýbrž ten, kdo tak činí ve věcech velkých. Velkorysý člověk totiž jest ušlechtilý a štědrý; štědrý člověk však proto není ještě velkorysý.

Nedostatek takového stavu se nazývá malicherností, nadbytkem pak nevkušem a okázalostí a jaké ještě jsou takové vlastnosti, které nepřekročí velikosti v tom, v čem mají, nýbrž se blýskají v tom, v čem nemají a jak nemají. o těchto však promluvíme později.

Velkorysý člověk se podobá člověku rozumnému. Dovede totiž uvážiti

1122b to, co se sluší, a obětovati přiměřeně velký náklad. Neboť, jak jsme řekli na začátku, duševní stav se určuje činnostmi a předměty, jichž se týká; a tu náklad, který velkorysý člověk přináší, jest velký a slušný. Taková jsou tedy i jeho díla; tak totiž i velký náklad bude slušný, bude-li přiměřený svému předmětu. A tak dílo má býti hodno nákladu a náklad díla, nebo je i převyšovati. Takový náklad pak velkorysý člověk obětavě vynaloží pro krásný účel; neboť toto jest ctnostem společné. I vynaloží jej rád a ochotně; neboť přílišné počínání by bylo malicherné. A tak bude asi spíše uvažovati, jak by to bylo nejkrásnější a nejslušnější, než co to bude státí a aby to stálo co nejméně. nutně tedy velkorysý člověk ze svých prostředků vynaloží to, co má a jak má. Než v tom jest to „veliké“ člověka

velkorysého, to jest ve velikosti oběti, která, i když se štědrost projevuje v týchž věcech a i když náklad je stejný, vytvoří dílo velkolepější. Neboť hodnota majetku a díla není stejná. Majetek totiž jest nejvíce hodnotný, má-li větší cenu, například zlato, dílo však jest hodnotné velikostí a krásou. Neboť podívaná na takové dílo budí obdiv a hodné obdivu jest to, co jest velkolepé. A tak hodnota díla, jeho velkolepost, jest ve velikosti.

- **1123a** (...) Velkorysý člověk však musí přiměřeně svému bohatství stavěti také dům, neboť i tu jest jakási krása, a vynaložiti něco spíše na to, co trvá po dlouhou dobu – to totiž jest nejkrásnější – a v každé věci si hleděti toho, co jest slušné. Neboť bohům nesvědčí totéž co lidem, ani svatyni totéž co náhrobku. A ježto každý náklad má velikost svého druhu, a velký náklad na něco velkého jest nejvíce velkolepý, proto v tom záleží velikost, a velikost v díle se liší od velikosti v nákladu; nejkrásnější míč zajisté anebo láhev na olej má jistou velkolepost jako dar pro hochy, kdežto cena toho jest malá a není na tom nic štědrého. Pročež tomu, kdo obětavě vynakládá, náleží ve všem, cokoli činí, činiti to velkolepě; neboť v tom nemůže býti snadno překonán a jest to přiměřené nákladu.

(...)

- **1131a** (...)

6. Spravedlnost rozdílecí

Ježto člověk nespravedlivý neřeší rovnosti a bezpráví jest nerovnost, jest zjevno, že pro nerovnost jest i nějaký střed. A tím jest rovnost; v kterém jednání totiž jest více a méně, v tom jest i rovnost. je-li tedy bezpráví nerovností, jest právo rovností, což jest každému jasno i bez důkazu. A když rovnost jest středem, bude jakýmsi středem i právo.

Rovnost jest možná nejméně ve dvou věcech. Právo tedy jest nutně středem a rovností i vzhledem k věci i vzhledem k osobám, a jako střed musí býti středem mezi něčím – a to jest více a méně –, jako rovnost jest rovností mezi dvěma věcmi a jako spravedlivé jest spravedlivé pro někoho. Nutně tedy právo vyžaduje počtu nejméně čtyř; neboť jsou dvě osoby, pro něž jest právo, a dvě věci, v nichž se jim přiznává. A totéž bude u rovnosti co do

osob a věcí; neboť jaký jest poměr tam, takový jest i tu; nejsou-li totiž lidé rovni, nebudou míti rovně, avšak odtud ty půtky a stížnosti, kdykoli buď rovni nerovné anebo nerovní rovné mají a užívají ho. To vyplývá i z ohledu na osobní hodnotu; všichni totiž souhlasí v tom, že právo v rozdělování se má díti podle osobní hodnoty, ale nikdo nerozumí hodnotou totéž, nýbrž demokraté ji vidí ve svobodě, oligarchové v bohatství, jiní v urozenosti, aristokraté v duševní zdatnosti.

Právo jest tedy jakousi úměrou. Úměra totiž jest vlastní nejen číslu prostému, nýbrž číslu vůbec; neboť úměra jest rovnost poměrů a vyžaduje nejméně čtyř členů. Jest jasno, že jednoduchá úměra má čtyři členy; ale také úměra spojitá. Neboť jednoho členu užívá jako dvou a klade je

1131b dvakrát, například v úměře; jako se má a ku b, tak se má b ku c; b se tedy uvádí dvakrát, takže bude-li b položeno dvakrát, dostaneme čtyři členy úměry.

Tak tedy i právo vyžaduje čtyř členů a důvod jest tentýž; jest totiž rozděleno stejně, komu co náleží. Jako se tedy má a ku b, tak se bude míti c ku d, a tedy také záměnou: a má se ku c, jako se má b ku d. A tak i součet jednoho poměru se má k součtu poměru druhého, jako se k sobě mají jejich sčítanci; a když se to tak sestaví, sestaví se to spravedlivě.

7. Spravedlnost opravdová

V tom tedy, že a jest spojeno s c a b s d, jest spravedlnost v rozdělování, a spravedlnost ta jest středem toho, co není úměrné; úměrno totiž jest středem, spravedlnost pak jest úměrná. Matematické nazývají takovou úměru geometrickou; neboť v geometrické úměře se má celek k celku, jako se má člen k členu. tato úměra však není spojitá; neboť osoba a věc není v ní dle čísla jedno.

Právo jest tedy touto úměrou, bezpráví jest však proti úměře. Jest tu tedy buď více, anebo méně. A to se také skutečně děje; ten totiž, kdo bezpráví činí, má více dobra, a ten, kdo bezpráví snáší, má ho méně. U zla jest opak; menší zlo totiž v poměru ke zlu většímu se stává dobrem; neboť menší zlo jest milejší než větší, a co jest milé, jest dobro, a co jest více dobré, jest větší dobro.

To tedy jest jeden druh spravedlnosti, zbývající jest opravný, který bývá ve směnách dobrovolných i nedobrovolných. toto právo má jinou tvářnost než to dřívější. neboť spravedlnost, která rozdílí to, co jest společné, děje se vždy podle uvedené úměry – kdyby se totiž rozdělení dělo ze společných peněz, bude se dít v tom poměru, v jakém jsou vklady; a právo, tomuto právu protivné, jest proti úměře –; avšak právo ve směnách jest sice

1132a *rovnost a bezpráví nerovnosti, nikoli však podle oné úměrnosti, nýbrž podle aritmetické. Nezáleží totiž na tom, zda dobrý člověk oloupil špatného anebo špatný dobrého, ani zda se cizoložství dopustil dobrý člověk anebo špatný; nýbrž zákon hledí pouze k rozdílu škody – a s osobami zachází jako s rovnými –, že totiž jeden bezpráví činí, druhý je snáší, a že jeden uškodil a druhý byl poškozen. A tak soudce se pokouší vyrovnati tuto nespravedlivou nerovnost; neboť když jeden byl zraněn a druhý ho zranil, anebo když jeden zabil a druhý byl zabit, tak nastává nerovné rozdělení mezi tím, kdo bezpráví utrpěl, a mezi tím, kdo je způsobil; i snaží se soudce nerovnost vyrovnati pokutou a tak zbavuje pachatele zisku. V takových věcech totiž, i když některé nemají vlastního jména, mluví se takřka prostě o zisku, například o zisku toho, kdo zranil, a o ztrátě toho, kdo zranění utrpěl; ale jakmile byla křivda vyrovnána, nazývá se onen ztrátou, tato ziskem.*

A tak rovnost jest středem mezi více a méně, zisk pak a pokuta jsou více a méně ve směru opačném, více dobra totiž a méně zla jest ziskem, opak toho jest ztrátou; středem toho byla rovnost, a to nazýváme právem; a tak opravná spravedlnost bude středem mezi ztrátou a ziskem.

(...)

• **1132b** (...)

8. Odveta. Dobrovolné výměny. Peníze

Někteří však, jako například pythagorejci, jsou toho mínění, že i odveta jest prostě právem; vymezovali totiž právo prostě jako odvetu, danou jinému. Ale odveta se nehodí ani pro spravedlnost rozdílící, ani pro opravnou, ačkoli tento pojem rádi spojují také s právem Rhadamanthyovým:

Spravedlnost jest nález, trpíš-li tolik, co's spáchal.

Často to totiž spolu nesouhlasí, například zbil-li někoho ten, kdo zastává úřad, nemůže mu bitím býti splaceno, a jestliže někdo zbil toho, kdo úřad má, má býti nejen zbit, nýbrž i potrestán. Dále mnoho záleží na tom, je-li jednání dobrovolné, či nedobrovolné. Při vzájemných výměnách jest sice takové právo odvety vhodným pojítkem, ale pouze podle úměry a nikoli podle rovnosti. Neboť obec se udržuje tím, že odplácí to, co jest

1133a *úměrné. Bud' totiž občané touží odplatiti zlé, ne-li, zdá se to býti otroctvím, není-li odplaty; anebo touží odplatiti dobré, ne-li, schází vzájemnost, a vzájemností se přece pospolu udržují. Proto se také u cesty stavějí svatyně Charitek, aby byla připomínána oplátka; ta totiž jest vlastní vděčnosti; neboť tomu, kdo se nám zavděčil, jest třeba zase se odsloužiti, a opět začít se mu vděčiti.*

Odplata pak podle úměry udává spojení podle úhlopříčky. Například a znamená stavitele, b ševce, c dům, d obuv. Jest tedy třeba, aby stavitel bral od ševce z jeho práce a jemu aby předával ze své. Kdyby tedy nejprve oboje bylo podle úměry rovné a podle toho se stala odplata, stane se to, co míníme. nestane-li se to, není tu rovnosti, ani není výměna možná; nic totiž nebrání, aby dílo jednoho bylo lepší než druhého; jest tedy třeba, aby nastalo vyrovnání. A to jest i u ostatních umění; byla by totiž znemožněna, kdyby to, co v určité kolikosti a jakosti umělec vytvořil, nebylo odběratelem v stejné kolikosti a jakosti odměněno. Neboť ze dvou lékařů nevzniká společenství, nýbrž z lékaře a rolníka, a vůbec z osob různých a ne rovných; ale tito se musí rovnati.

Proto jest nutno, aby všechno, při čem jest výměna, bylo nějak vyrovnatelné. k tomu přispěly peníze, i jsou jaksi prostředkem; všechno se jimi totiž měří, tak i nadbytek a nedostatek, kolik asi obuvi jest rovno domu anebo potravě. jest tudíž na dům nebo potravu potřebí tolik obuvi, v jakém poměru jest stavitel k ševci – neboť kdyby toho nebylo, nebylo by výměny ani společenství –; a nebude to, nebudou-li věci nějak rovné. Musí tedy býti jedno jakési měřítko, jímž se všechno měří, jak jsme řekli výše. A tím vpravdě jest potřeba, která všechno udržuje pohromadě – neboť kdyby nebylo žádné potřeby anebo ne stejné, bud' by nebylo výměny anebo by

nebyla stejná –; a tu peníze podle úmluvy staly se jakoby měnou potřeby; a proto peníze (nomisma) mají jméno odtud, že nejsou přirozeně, nýbrž zákonem (nomó), a jest v naší moci je změnit a učiniti neplatnými.

(...)